ADRIAN NECULA (Coord.),*Câmpul universitar şi actorii săi*, Iaşi, Polirom, 1997

Colecția „Colegium" a Editurii Polirom a propus, în toamna anului 1997, ca noutate editorială în seria „Psihologie. Ştiinţele educaţiei", volumul *Câmpul universitar şi actorii săi***.** Contextul apariției acestei lucrări a fost acela al împlinirii, la 26 octombrie 1997, a 137 de ani de la întemeierea la Iaşi a primei universități moderne româneşti şi a 100 de ani de la inaugurarea Palatului Universității.

Membrii grupului ieşean de analiză, din cadrul laboratorului „Psihologia câmpului social", au oganizat în toamna anului 1996 o întâlnire de discuții pe problematica spațiului academic şi a situației universității româneşti în prezent. În urma fructificării intervențiilor şi a adăugării câtorva texte elaborate ulterior, a rezultat acest volum, care reuneşte opiniile unui număr mare de autori, cadre didactice, cercetători şi doctoranzi din Universitatea „Al. I. Cuza"–Iaşi, Universitatea „Babeş-Bolyai"–Cluj-Napoca, din unele universități pariziene şi bucureştene. Dintre numele de referință care semnează aici amintim pe acelea ale lui *Adrian Neculau, Constantin Cucoş, Andrei Cosmovici, Gilles Ferréol, André Sirota.*

Lucrarea porneşte de la premisa, exprimată în prefață, că universitatea actuală, la şapte ani după schimbarea socială, se află într-un moment de criză, pentru a cărei rezolvare sunt necesare schimbări la nivelul structurilor instituției, culturii organizaționale şi la nivelul personalității fiecărui actor în parte, apreciind că „nu se pot schimba actorii decât dacă se schimbă condițiile materiale, structurile instituției, cultura managerială şi mediul psihosocial" (p. 13).

Structura cărții propune patru părți: *I. Universitatea - între ideologie şi spirit pragmatic, II. Tradiția universității româneşti, III. Învățământul românesc între inerție şi schimbare, IV. Actorii câmpului universitar: percepții şi atitudini.* Aceste capitole cuprind studii cu o tematică extrem de eterogenă, ce exprimă puncte de vedere şi rezultate ale unor cercetări desfăşurate în mediul universitar.

Prima parte a volumului abordează tema clasică a disputei dintre ideologie şi spirit pragmatic, pe care o plasează în mediul specific universitar punând în discuție orientări şi dileme valorice (*Constantin Cucoş*), valori şi actori (*Adrian Neculau*), ideologie şi îndoctrinare în învățământul superior (*Teodor Cozma, Mariana Momonu, Robert Frances*), universitatea ca mediu de formare a elitelor (*Viorel Babu, Dumitru Stan şi Liliana Stan*), cercetarea ştiințifică (*Gheorghe Popa*).

Radiografia situației universității româneşti, ca rezultat al cercetărilor întreprinse şi prezentate, atât în prima, cât şi în ultima parte a cărții, porneşte adesea de la abordări comparative, pe diferite perioade istorice: interbelică, a comunismului şi cea post-revoluționară, a aspectelor semnificative ale fiecărui tip de universitate. Aceste demersuri diagnostichează starea actuală ca una de criză, percepută astfel de către studenți, cadre didactice şi chiar elevi aflați în ultimul an de liceu (Adrian Neculau, Dumitru Stan şi Liliana Stan), apreciind că „regresul calitativ al actorilor câmpului universitar asociat cu probabilitatea mică de validare a absolvenților de învățământ superior pe poziții socioprofesionale aferente studiilor lor demonstrează faptul că în România există o alarmantă criză a universității" (p. 90).

Putem observa că starea învățământului universitar românesc este constatată în cadrul unor cercetări punctuale, în urma anchetelor pilot pe eşantioane de subiecți din universitățile reprezentate. Autorii resimt însă nevoia unei abordări consistente, la nivel național, care să facă posibilă identificarea unor mecanisme interne şi externe care generează această criză. Condițiile şi factorii implicați nu țin însă numai de contextul post-revoluționar, cât mai degrabă de disfuncționalitățile acumulate, de slaba sincronizare a universității cu cerințele câmpului social. Manifestări similare se petrec în țările Europei Centrale şi de Est (Zoltan Eszik) şi sunt prezente, într-o anumită măsură, în toate sistemele educative.

În rândul demersurilor investigative interesante se înscrie şi acela privind statusul şi prestigiul în mediul academic (Ticu Constantin, Ion Dafinoiu), studiul ce oferă o analiză operațională a

conceptului de prestigiu universitar (definire, elemente constitutive, indicatori ai prestigiului, relaţia prestigiu-competenţă-putere), analiză extrem de utilă pentru înţelegerea dinamicii relaţiilor ce se stabilesc între actorii acestui câmp şi al „logicii" funcţionării instituţiei.

O imagine de ansamblu asupra structurii învăţământului superior românesc, de stat şi privat, este dată de cercetarea grupului de la Cluj (*Traian Rotaru, Maria Dan, Iulian Pah, Eniko Veres*), care prezintă date şi identifică tendinţe manifesatate după 1989 în ceea ce priveşte numărul de studenţi înscrişi în institute şi facultăţi, ponderea învăţământului privat, situaţia pe profile şi specializări, dar şi opinii privind motivaţia alegerii profesiei/profilului/instituţiei şi evaluarea perspectivelor în ocuparea unui loc de muncă.

Autorii francezi semnează în economia volumului studii privind instituţii universitare de prestigiu: Şcolile Superioare din Franţa (*Monique Puti*), alegerea directorului unei Unităţi de Formare şi Cercetare în cadrul universităţii (*André Sirota*) şi primul an la universitate: cazul studenţilor francezi (*Gilles Ferréol*).

Lucrarea cuprinde şi texte ale unor mari personalităţi ştiinţifice şi profesori remarcabili: *Petre Andrei, Dimitrie Gusti, Ştefan Bârsănescu* privind misiunea universităţii, formaţia şi prestaţia academică, libertatea în învăţământul superior, pentru a argumenta că universitatea din trecut oferă repere autentice pentru organizarea şi desfăşurarea învăţământului academic de azi (*Andrei Cosmovici, Adrian Neculau*).

În cadrul volumului sunt prezentate unele teorii clasice şi analize despre rolul şi sarcinile universităţii, practicile academice, mecanismul reproducţiei culturale a relaţiilor de putere şi acela al atribuirii diplomelor, autonomia universitară, perspectivele schimbării, relaţia profesor-student şi relaţia între câmpul universitar şi cel social.

Este meritul autorilor acestei lucrări care, în contextul preocupărilor actuale pentru realizarea reformei la nivelul învăţământului universitar, au reuşit să identifice o serie de disfuncţionalităţi ale acestui sistem şi să avanseze unele soluţii pertinente pentru eliminarea lor. Fără a ignora eterogenitatea abordărilor din cadrul volumului, considerăm că lucrarea de faţă oferă imaginea realităţii învăţământului superior românesc şi în special a unor probleme cu care se confruntă în prezent.

Mihaela Vlăduţ

MARIN BALACI, *Demografia vârstei a treia*, Editura Medicală, Bucureşti, 1998

Apărută la Editura Medicală S. A. Bucureşti, lucrarea *Demografia vârstei a treia* este o monografie a procesului de îmbătrânire demografică, ceea ce constituie o noutate în domeniu.

Lucrarea lui Marin Balaci este valoroasă din cel puţin trei motive: în primul rând, în economia lucrării sunt cuprinse aspectele teoretico-metodologice; în al doilea rând, autorul face o analiză la zi a evoluţiei procesului de îmbătrânire demografică în România, cu ajutorul a trei scenarii de evoluţie demografică pe un orizont de timp mediu, fiind evidenţiată şi posibila (probabila) evoluţie viitoare. În al treilea rând, autorul realizează pe parcursul lucrării o sinteză a literaturii de specialitate din ţară şi din străinătate.

În prima parte sunt expuse problemele conceptuale şi metodologice ale analizei procesului de îmbătrânire demografică. Cititorul este avizat asupra conţinutului şi formelor conceptului şi procesului de îmbătrânire demografică, precum şi asupra domeniilor al căror subiect de studiu este acesta.

Utile şi deci necesare, tehnicile şi metodele de descriere şi analiză ale procesului de îmbătrânire demografică sunt descrise pe larg. Sunt incluse în lucrare, mai întâi, metodele cantitative:

distribuţii, structuri, tendinţe, indici specifici de vârstă, de diferenţe relative şi de disimilaritate etc., modelul populaţiei stabile şi cel al populaţiei staţionare. Metodele grafice şi cele de evaluare ale consecinţelor procesului completează gama metodelor de analiză a procesului de analiză demografică cuprinsă în lucrare.

Factorii care determină şi modelul sistemic şi cibernetic de analiză a determinismului şi consecinţelor procesului de îmbătrânire demografică completează tabloul conceptual şi metodologic de analiză a procesului de îmbătrânire demografică.

Prima parte este utilă, atât autorului, cât şi cititorului. Autorul realizează clarificări conceptuale şi metodologice exhaustive, mai puţin accesibile publicului larg. Cititorul este familiarizat cu problematica procesului şi îi este astfel uşurată înţelegerea analizei şi a concluziilor ce se desprind din analiza acestuia în România. El parcurge deci, firesc, gradual problematica procesului de îmbătrânire demografică având, în final, o viziune cuprinzătoare asupra subiectului. Autorul se orientează corect asupra aspectelor cuprinse în analiză: nivelul, cauzele şi caracteristicile pe subcolectivităţi, precum şi formele de manifestare ale procesului de îmbătrânire demografică în România.

Urmând o logică în cadrul căreia determinismul economic este bine reprezentat, aspectele îmbătrânirii populaţiei active în România sunt tratate separat.

Prezentarea nivelului îmbătrânirii populaţiei pe glob oferă posibilitatea comparării cu cel atins în România şi, prin urmare, a înţelegerii mai bine a dinamicii şi ritmului acestuia în ţara noastră.

Fenomenul şi aspectele prezentate nu sunt absolut noi. Ele au fost sesizate şi de alţi specialişti şi chiar de autor în lucrări anterioare. Includerea lor într-o singură lucrare, ca şi perspectiva asupra unei perioade mai îndelungate de evoluţie a procesului oferă posibilitatea unei analize mai nuanţate şi deci a înţelegerii mai bune a procesului de îmbătrânire demografică ce a avut loc până la data analizei.

Consecinţele procesului de îmbătrânire demografică se constituie în tot atâtea semnale ale factorilor de decizie asupra unor aspecte cu reverberaţii sociale, economice şi politice importante.

Remarcăm, de asemenea, stilul concis al analizei. În calitate de demograf, economist şi statistician, cum însuşi se prezintă, autorul nu putea acoperi, decât în parte, obiectivul afirmat al lucrării de a expune „problemele metodologice şi conceptuale, sistemul de indicatori, tehnicile şi metodele de analiză ale aspectelor demografice, economice, politice, juridice, socio-culturale şi medico-sanitare a îmbătrânirii populaţiei".

Experienţa profesională a autorului, de formaţie economist, dar cu îndelungată activitate în Institutul Naţional de Gerontologie şi Geriatrie, unde a avut posibilitatea studierii unei biografii în special geriatice şi gerontologice, îşi pune amprenta asupra modului de abordare a temei. Faptul are un aspect pozitiv: însăşi tema abordată şi implicaţiile sale practice reclamă o tratare interdisciplinară. În acest caz sunt atrase în „colaborare" cunoştinţe din geriatrie şi gerontologie şi mai puţin din sociologie, psihologie şi altele, a căror adevărată colaborare este reclamată. Aspectul prezintă interes din punct de vedere ştiinţific. Locul echipelor de cercetare interdisciplinară este "suplinit" (în mică măsură, desigur) de aceste „aplicaţii" ale destinului profesional al unor cercetători. Este foarte bine că ele se manifestă şi editorial reprezentând, astfel, şi suportul unei invitaţii adresată specialiştilor pentru aprofundare şi colaborare în studiul unui proces care se dovedeşte a avea caracteristici şi prin urmare soluţii specifice pentru România.

Lucrarea *Demografia vârstei a treia*, premieră de gen în literatura ştiinţifică românească, are o valoare incontestabilă. Numai prin faptul că subliniază cu claritate puncte şi aspecte ce trebuie aprofundate de specialişti din domenii înrudite lucrarea face un serviciu enorm cercetării. Nici o lucrare nu epuizează cercetarea unui fenomen şi cu atât mai puţin a unuia aflat în derulare.

Puţine lucrări încheie etape şi mai puţine oferă deschideri pentru cercetări viitoare. Ele merită felicitări. Printre acestea se numără şi lucrarea *Demografia vârstei a treia*.

Maria Simion

MIRCEA VULCĂNESCU, *Posibilităţile filosofiei creştine,* Editura Anastasia, Bucureşti, 1996

Apariţia volumului *Posibilităţile filosofiei creştine* la Editura Anastasia reprezintă un moment important în efortul de restituire a valorilor culturale interbelice. Prigoniţi deopotrivă, autor şi operă, M. Vulcănescu este, după 1989, repus treptat în drepturi şi readus în conştiinţa publică românească.

Scrierile lui Mircea Vulcănescu sunt rodul unui evantai larg de preocupări (circa 145 de lucrări; multe necunoscute), concretizate în studii, conferinţe, cronici, din domenii variate: filosofie românească şi universală, economie, statistică, istorie, teologie, etică, drept ş.a. Acestora li se adaugă apreciate traduceri din Rilke, Villon, Peguy, poezii proprii şi o tumultoasă activitate publicistică în presa vremii.

Locul lui Mircea Vulcănescu în viaţa noastră spirituală a fost remarcat curajos dar sporadic şi înainte de 1989: *Sociologia militans* (IV) de Pompiliu Caraioran, prima reeditare a *Dimensiunii româneşti a existenţei* la „Caiete critice" (1980), evocările consacrate filosofului de către H. Sthal în *Amintiri şi gânduri* (1981) şi *Amintiri despre Vulcănescu* de Constantin Noica („Almanahul literar" din 1984), studii publicate în reviste străine.

Mircea Vulcănescu s-a format sub influenţa unor personalităţi de seamă ale culturii noastre (Nichifor Crainic, Nae Ionescu, Dimitrie Gusti), a aderat la mesajul intelectual promovat de dascălii săi, a scris despre ei şi a participat la afirmarea ideilor acestora. Actualul volum cuprinde studii, articole, conferinţe teoretice sau referitoare la aspecte concrete, cu un conţinut filosofic, sociologic, istoric, religios.

Personalitate plurivalentă, Mircea Vulcănescu şi-a manifestat puterea de creaţie, atât în sfera abstractă a ideilor, ca filosof de mare ţinută şi erudiţie (cum o dovedesc numeroasele studii filosofice şi bineînţeles „dimensiune românească a existenţei"), cât şi în sfera vieţii practice în care s-a implicat direct (îndeplinind pentru o perioadă de timp funcţia de subsecretar de stat la Ministerul de Finanţe). Ca sociolog a cercetat viaţa spirituală şi economică a satului românesc, participând direct şi plin de entuziasm la campaniile monografice conduse de profesorul Dimitrie Gusti, al cărui asistent a fost un timp.

Concepţia ce stă la baza alcătuirii acestui volum are menirea de a oferi o punte spre o exemplificare cât mai vie a chiar acestor două faţete complementare ale personalităţii filosofului, de teoretician şi de om activ totodată, implicat în dezbaterile arzătoare ale timpului. Textele selectate, focalizează atenţia cititorului asupra preocupărilor de natură religioasă.

Primul capitol, prin cele patru studii antologate: „Posibilităţile filosofiei creştine", „Gândirea religioasă contemporană", „Ideea de Dumnezeu în filosofia lui Toma d'Aquino" şi „Realism tomist şi idealism fenomenologic", este dedicat integral filosofului creştin care a fost Mircea Vulcănescu, evidenţiat cu prisosinţă prin ataşamentul şi cunoaşterea profundă a problemelor filosofice medievale şi contemporane.

A doua secţiune a cărţii, intitulată „Delimitări ortodoxe" ne prezintă un Mircea Vulcănescu viu angajat în prezent, preocupat de problemele concrete ale vieţii religioase cum ar fi: variate chestiuni confesionale (*Confesionalism şi interconfesionalism*), raportul ortodoxie-catolicism (*Ortodoxia şi Apusul după N. Berdiaev*), dar mai ales de criza societăţii şi declinul ei moral (*Însemnări pe marginea crizei morale sau Aspiraţia la crştinism şi înţelesul ei actual*). Acordându-se altor voci ale timpului – „antimoderniste" le-au calificat adversarii – Vulcănescu se lansează într-o critică a societăţii, decretând fără echivoc „falimentul veacului al XX-lea", însă, neuitând să atragă atenţia asupra „rolului prin esenţă creator al creştinismului" în însănătoşirea şi reabilitarea morală a acestuia.

În *Creştinismul şi lumea modernă* – conferinţă ţinută în 1940 şi publicată în volumul *Logos şi eros* la Editura Paideia în 1991 – Mircea Vulcănescu califica societatea prezentă drept „o lume în care valorile se relativizează", comunitatea umană e divizată în „individualităţi opuse", în care „omul a pierdut simţul transcendenţei". Sunt afirmaţii actuale încă şi admirabil consonante cu discursul actual

despre secularizarea societăţii, individualizare şi diferenţiere instituţională, „pierderea sensului" şi efortul omului modern de a-l regăsi.

Manuela Gheorghe

GABRIEL A. ALMOND, SIDNEY VERBA, *Cultura civică – Atitudini politice şi democraţie în cinci naţiuni*, Bucureşti, CEU -Press, 1996

Cartea *Cultura civică – Atitudini politice şi democraţie în cinci naţiunii*, scrisă de Gabriel A. Almond şi Sindney Verba în 1963, pe baza unor ample cercetări empirice, este o lucrare fundamentală, de căpătâi, pentru orice cetăţean, cercetător şi politician interesat de procesele complexe combinatorii care contribuie la realizarea democraţiei şi a culturii civice.

Documentaţia ei de granit dobândită prin investigarea unui eşantion de 5 000 de subiecţi din 5 ţări cu diferite stadii şi nuanţe în realizarea democraţiei – S.UA, Anglia, Germania, Mexic şi Italia – îi oferă terenul unei impecabile demonstraţii teoretice a ceea ce înseamnă democraţia şi cultura civică din perspectiva cea mai larg interdisciplinară: politologică, sociologică, psihologică, antropologică, istorică.

Omul cu conştiinţă politică, cu atitudine şi comportament politic, cu exigenţe şi revendicări politice este de fapt omul politic sau cetăţeanul care trăieşte viaţa cetăţii. La o hiperanaliză a acestei strânse legături rezultă că în fiecare individ, din orice societate, există un gen de orientare politică, de la cel care afirmă că domeniul problemelor publice este treaba celor aleşi, el derobându-se de această responsabilitate sau nevoie de intervenţie, până la cel care consideră datoria sa de a afla şi verifica modul cum se iau deciziile şi cum este guvernată urbea sau ţara sa.

Cultura civică – în concepţia reputaţilor autori - nu este altceva decât cultura politică a democraţiei care se constituie în pattern-uri de atitudini politice şi sociale ce sprijină dezvoltarea democratică stabilă sau în constituire. Din cele cinci ţări selectate, Statele Unite şi Marea Britanie relevă modelele unei democraţii stabile, iar Germania, Mexic şi Italia, în curs de constituire, la diferite niveluri.

Reuşita acestei lucrări în lumea politică, dar şi în cea a cercetării este reflectată de numărul mare de ediţii la care a ajuns – anume până în 1989 la a 14 ediţie a versiunii paperback – indicator semnificativ al polemicii şi interesului stârnite de ea în cei aproape 25 de ani de la prima apariţie „cover".

Studiu fundamental în politica comparată şi în teoria democraţiei, lucrarea realizată pe bază de anchete efectuate în anii 1959-1960 analizează istoria imediat parcursă după experienţa istorică zdruncinată a anilor 1930, 1940, 1950 cu secvenţa tragică a prăbuşirii democraţiei, eşecurile politice şi agresiunile ce au culminat cu al doilea război mondial. Meritul autorilor G. Almond şi S. Verba este că ei nu au rămas cu faţa întoarsă spre trecut, privirile lor s-au îndreptat numai spre viitor, spre acel viitor care va crea condiţiile realizării unei democraţii autentice moderne şi stabile pe continentul european şi în ţările lumii a treia.

Democraţia sau autoritatea poporului, a celor mulţi, în noile democraţii, este însă o ecuaţie mai complexă, ea nu se reduce la introducerea votului universal şi a instituţiilor politice care asigură puterea poporului. În realizarea culturii civice, pe lângă performanţele politice, economice şi sociale - ceea ce se impune cu forţa evidenţei sunt valorile, atitudinile şi deprinderile de un tip complex şi subtil pe care le adoptă, le interiorizează şi manifestă oamenii. Democraţia semnifică nu numai participarea populară, dar, mai ales, responsabilitatea celor aleşi, a liderilor în a guverna în interesul celor ce i-au delegat, guvernare care impune obligaţie, răbdare şi încredere.

Cultura mondială pe cale de a se naşte datorită tehnologiei industriale adoptată universal şi răspândirii la fel de universale a informaţiei şi a cunoaşterii are o mare necunoscută: aceea a

caracterului politic pe care va trebui să-l deţină autorii subliniază, totuşi, o premisă neîndoielnică. Un aspect al acestei noi culturi politice va fi o cultură politică a participării, o revoluţie politică la scară mondială al cărui produs va fi explozia participării. Credinţa că omul obişnuit este relevant din punct de vedere politic pentru orice sistem politic a dobândit un loc de frunte în conştiinţa şi practica politică democratică. Cum lumea se împărţea în două tipuri de state, democratice şi totalitare, participarea dobândea şi ea caracteristicile tipului de regim politic: ca un cetăţean influent la procesul luării deciziilor politice, în statul democratic, sau ca un supus participant, în cel totalitar.

Cultura civică se constituie ca un răspuns la ambivalenţa stărilor de fapt privind statutul democraţiei, întrucât cultura civică nu este o cultură exclusiv modernă, ci una care îmbină modernitatea şi tradiţia. Modelul cel mai potrivit pentru această cultură este Marea Britanie în care s-a ajuns la „o a treia cultură", nici tradiţională, nici modernă, ci împărtăşindu-se din amândouă; o cultură pluralistă bazată pe comunicare şi persuasiune, o cultură a consensului şi diversităţii, o cultură care a permis schimbarea, moderând-o însă (p. 37).

Lucrarea *Cultura civică* se impune cititorului prin două dimensiuni. Întâi, prin forţa teoretică şi stilul de construire a demersului - gradual, consecvent, riguros - şi apoi, prin forţa de netăgăduit a cercetării nemijlocite, a datelor obţinute din cele cinci ţări eşantionate.

Dimensiunea teoretică explică conţinutul principalelor concepte cu care operează precum cu nişte instrumente în descifrarea stării de democratizare sau a nivelului culturii civice atins în fiecare ţară din cele investigate. Analizele privind semnificaţia culturii civice înainte de toate semnificând o cultură politică deschid lucrarea. Tipurile de cultură politică, subcultura politică sau cultura civică, o cultură politică mixtă, micro-politica şi macro-politica sunt subiecte fascinante pentru cercetătorul aplecat asupra domeniului public pe care autorii le realizează atât de remarcabil, încât lucrarea şi cercetarea par a fi contemporane cu noi şi nu cu un sfert de secol în urmă.

Pattern-urile cunoaşterii politice, sentimentele faţă de guvernare şi politică sau partizanatul politic, tipurile de competenţă şi raporturile ei cu participarea, loialitatea politică, cooperarea civică – întregesc imaginea complexă a conceptului de cultură civică.

Fenomenul participării politice este un fenomen social total, el atinge cu aripile sale întreaga viaţă a comunităţii naţionale şi locale, familială şi individuală, de aceea studiul cuprinde participarea la organizaţii şi asociaţii voluntare, modul de comunicare, procesul de socializare politică ce începe în familie şi continuă în şcoală şi la locul de muncă. Competenţa civică nu este un dat, ci se dobândeşte prin exerciţiu individual şi comunitar. Investiţia cu putere semnifică şi obligaţia de a răspunde pentru investitura primită. Cultura civică presupune administrarea afectului, consens şi clivaj într-o măsură echilibrată care să asigure stabilitatea şi, totodată, dezvoltarea continuă a democraţiei. În încheiere, recomandăm lucrarea tuturor celor interesaţi de viitorul propriei democraţii, precum şi al democraţiei la nivel planetar.

Maria Cobianu - Băcanu

GEOFF DENCH, *The Place of Men in Changing Family Culture*, Institute Of Community Studies, London, 1996

Cartea lui Geoff Dench, *The Place of Men in Changing Familiy Culture* se doreşte a fi o încercare de a explora natura variaţiilor culturale contemporane în rolurile pe care familia le atribuie bărbaţilor şi, în acelaşi timp, o încercare de a evidenţia posibilele legături între aceste schimbări şi performanţele bărbaţilor, nu numai în familie, ci şi la locul de muncă şi în societate.

Autorul subliniază faptul că lucrarea sa poate fi citită mai degrabă ca un studiu pilot, deoarece cercetările întreprinse nu au fost realizate la o scară suficient de largă pentru a justifica într-un mod foarte ferm concluziile la care ajunge. Însă pattern-ul rezultatelor ce se desprind din cercetare este consecvent cu

materialele etnografice colectate. El indică o serie de probleme pe care studiile viitoare ar putea fi focalizate, iar reinterpretarea bogăţiei de date şi informaţii existente deja promite să fie valoroasă.

Studiul acordă o atenţie deosebită grupurilor etnice minoritare. Aceasta deoarece analizele recente au evidenţiat valoarea posibilă a rolurilor familiei în ajutorarea bărbaţilor care sunt subiect al discriminării sexuale, motivându-i să depăşească obstacolele cu care se confruntă.

Oarecum împotriva aşteptărilor autorului, materialele colectate indică faptul că etnicitatea, apartenenţa etnică, nu constituie cel mai important factor în determinarea stilului de viaţă şi a valorilor familiale. Cercetarea relevă o divergenţă mai profundă în toate comunităţile etnice studiate. Această divergenţă se manifestă între acele persoane care trăiesc în acord cu regulile şi normele familiei convenţionale şi cei care insistă ca această problemă să poată fi lăsată la alegerea individului.

Cheia implicării acestor „culturi familiale alternative neregulate" constă în faptul că, în societatea britanică actuală, se înregistrează o scădere, o reducere a aşteptărilor pe care familia le are de la bărbaţi, iar acesta poate fi un element de bază în sublinierea unor probleme curente care apar în legătură cu bărbaţii societăţii de azi.

În timp ce cei mai mulţi oameni în vârstă cred în familia construită în jurul mariajului convenţional şi a diviziunii sexuale a muncii, principalii apărători ai alegerii personale şi ai diversităţii de forme în ceea ce priveşte familia sunt, în special, bărbaţii tineri, cei fără copii şi cu puţine responsabilităţi sociale. Contrar unor stereotipuri deja existente, acest din urmă punct de vedere se bucură de o mai largă acceptare în rândul populaţiei albe a Marii Britanii, decât în rândul minorităţilor etnice.

Studiind în special minoritatea africanilor-caraibieni din Anglia, Geoff Dench subliniază că, la prima vedere, ei par să fie o excepţie de la regula mai sus amintită. Însă rezultatele cercetării arată că „nivelul cel mai înalt de susţinere a familiilor alternative în acest grup pare să aparţină într-o măsură mult mai mare celor care au adoptat mai rapid modelul cultural britanic, decât celor care păstrează modelul valoric caraibian".

Emigranţii născuţi în Caraibe sunt la fel de „tradiţionali" ca şi emigranţii din alte ţări. Dar ei sunt în mod evident diferiţi de copiii lor născuţi şi crescuţi în Anglia, datorită diferenţelor de practici şi valori culturale.

Rezultatele cercetării evidenţiază că valorile alternative nu par să fie menţinute de prea mulţi bărbaţi după ce devin „părinţi cu experienţă". „Aceasta – spune Geoff Dench – poate indica faptul că o ideologie accentuând alegerea personală nu poate furniza baze stabile pentru relaţii familiale durabile". Cei mai mulţi bărbaţi de vârstă medie par să se reîntoarcă la valorizarea interdependenţei personale în ceea ce priveşte diviziunea sexuală a muncii, ca un mod de a consolida familia şi de a garanta rolul şi locul bărbatului ca parte utilă în viaţa familiei şi a comunităţii.

Cazul africanilor-caraibieni e mai puţin instructuv ca ilustrare a „modelului minorităţii non-europene", cât ca o evidenţiere a ceea ce s-ar putea întâmpla atunci când valorile alternative sunt adoptate de majoritatea membrilor dintr-o comunitate, devenind o forţă efectivă în respectivul grup. „Africano-caraibienii – arată Geoff Dench – au cel mai mare număr de femei şi bărbaţi adulţi care trăiesc separaţi şi exprimă sentimente negative faţă de sexul opus. Tot mai mulţi bărbaţi africano-caraibieni sunt şomeri, demoralizaţi şi inactivi social, în timp ce tot mai multe femei sunt excesiv de împovărate de solicitările familiei şi ale locului de muncă". Dezacordurile puternice referitoare la „cultura familiei" – nu numai între bărbaţi şi femei, ci, în special şi mult mai adânc, între generaţii – îi împiedică să accepte eventualele schimbări pozitive ale situaţiei în care se află.

Concluzia la care autorul ajunge în urma acestui studiu este că, în societatea britanică actuală, există un suport mai larg pentru mariajul convenţional decât este în general recunoscut. De asemenea, Geoff Dench apreciază că politicile sociale recente acordă o prea mare greutate punctelor de vedere libertine şi că ele i-ar putea sprijini mai substanţial pe cei care vor să trăiască în familiile convenţionale.

Manuela Ştefan

HAN F. VERMEULEN, A. ALVAREZ ROLDAN (eds.), *Fieldwork and Footnotes. Studies in the History of European Anthropology Routledge*, London, New York, 1995

Stabilită ca domeniu de studiu în S.U.A. începând cu anii ’60, istoria antropologiei a devenit o specialitate mai degrabă în cadrul istoriei ştiinţei. În Europa dezvoltarea sa este prea puţin sistematizată, iar iniţiativa de coordonare europeană în acest domeniu este de dată relativ recentă.

Asociaţia Europeană a Antropologilor Sociali (E.A.S.A.) a organizat în 1990 în Portugalia prima conferinţă care a găzduit şi un seminar de Istorie a antropologiei europene unde s-au prezentat date privind istoria cercetărilor de antropologie din câteva ţări europene (Marea Britanie, Franţa, Georgia, Germania, Olanda). Interesul crescând al antropologilor face ca în 1992 noi lucrări şi filme istorice să se adauge primelor, cu ocazia celei de a doua Conferinţe E.A.S.A, desfăşurată la Praga.

Fieldwork and Footnotes prezintă lucrările selectate cu prilejul Conferinţei de la Praga, lucrări care au meritul că valorifică o diversitate de tradiţii de cercetare. Originalitatea acestei încercări stă în contribuţia personală a antropologilor la înţelegerea şi scrierea istoriei ştiinţei, pe care ei înşişi o dezvoltă, tinzând spre ceea ce George Stocking Jr. numeşte „idealul de istorie a antropologiei care să fie în acelaşi timp sofisticată din punct de vedere istoric şi bine informată din punct de vedere al antropologiei”.

Toate aceste contribuţii se grupează în trei părţi privind: originile antropologiei şi problema periodizării evoluţiei acesteia, modernism şi postmodernism în antropologie, având ca reper opera lui Bronislaw Malinowski şi antropologia şi etnologia în Europa.

Înscriindu-se între punctele de vedere care se centrează asupra originilor antropologiei, abordarea în perspectiva hegeliană propusă de Gheorghiţă Geană[1] porneşte de la faptul că o disciplină ştiinţifică apare numai când obiectul său poate fi conceput ca un întreg. De aceea, după o metodă de inspiraţie hegeliană, istoria antropologiei poate fi împărţită în două: „faza preconceptuală” şi „faza conceptuală”. Această a doua fază, conceptuală, poate fi atinsă abia la mijlocul secolului al XIX-lea, fiind pregătită de o fază preconceptuală, care înregistrează ca evenimente de cea mai mare importanţă marile descoperiri geografice (între secolele al XV-lea şi al XVII-lea). Cu ocazia descoperirii întregii planete, se conturează şi obiectul antropologiei, pe care autorul îl numeşte „omenime”.

Modul de constituire al obiectului antropologiei este susţinut cu ajutorul câtorva argumente teoretice.

Unele dintre aceste argumente caută să justifice înclinarea autorului de a denumi evenimentele care au condus la revoluţionarea cunoaşterii despre lume, nu marile descoperiri „doar geografice”, ci marile descoperiri „antropo-geografice”.

Aceste argumente privesc: problema epistemologică a abordării istorice şi contextuale a teoriilor (Thomas Khun şi Stephen Toulmin), sincretismul între cadru şi evenimente – în concordanţă cu teoria despre fazele geografice ale istoriei (Simion Mehedinţi); favorizarea dezvoltării socio-umane, mai degrabă de noi rute decât de noi ţinuturi (Wayne Davies).

Un alt rând de argumente priveşte ceea ce autorul consideră a fi „regula completitudinii” pe care o menţionează ca: „regulă de condiţionare (ce) pare a preciza cel mai important eveniment din istoria particulară a ştiinţelor, anume: perceperea completă a obiectului de studiu” (p. 65).

În concluzie: „De vreme ce omul este un vital constituent ale patternului terestro-spaţial” (James Bird), antropologia s-a văzut „inevitabil marcată de regula completitudinii” (p. 66). Ea a putut să apară ca disciplină abia după ce, în urma marilor descoperiri antropo-geografice, omenirea putea să-şi perceapă propria imagine ca întreg.

De la închiderea cercului perceptual antropo-geografic, până la apariţia antropologiei mai trec trei secole şi jumătate. Este timpul dintre expediţia lui Magellan în jurul lumii şi definiţia dată culturii de E. B. Tylor. Acest timp a fost necesar pentru trecerea de la percepţie la conceptul de sine. „Într-adevăr,

[1] Gheorghiţă Geană, *Discovring the whole of human kind: the genesis of anthropology through the Hegelian looking-glass*, în: *Fieldwork and Footnotes*, p. 60–74.

scrie Gheorghiță Geană, devenirea omului (sau a genului uman) spre conştiința de sine reprezintă un proces de cunoaştere antropologică: antropologia însăşi" (p. 69).

Aducând în atenția cititorului o orientare istorist-difuzionistă privind originile antropologiei, punctul de vedere al antropologului olandez Han F. Vermeulen se apleacă asupra formării şi distribuirii termenilor ce denumesc disciplina[2]. Conform lui Han F. Vermeulen antropologia ar fi o ştiință a națiunilor şi popoarelor născută la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea în Europa şi Statele Unite ale Americii.

Dezvoltarea conceptelor de „etnografie" şi „etnologie" este legată de formarea societăților etnologice în mai multe centre europene şi la New York, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, fapt care premerge operelor de antropologie propriu-zisă ale clasicilor E. B. Tylor, L. H. Morgan, A. Bastian.

Conceptualizarea etnologiei ca ştiință a națiunilor este urmată de instituționalizarea acesteia în societăți etnografice şi muzee şi de transformarea concurentă a etnologiei în ştiință a raselor.

Explicația acestei evoluții stă în evoluția politică a statelor europene mai ales după congresul de la Viena. Dacă până la 1818, în opinia curentă, națiunile se distingeau prin limbă, condiția fizică şi condiția morală, după apariția lucrărilor lui William Edwards, dimensiunea fizică se impune o dată cu impunerea etnologiei rasiale. Astfel, dezvoltarea naționalismului este însoțită de impunerea etnologiei rasiale şi a celei cu precădere fizice.

Autorul îşi susține punctul de vedere împotriva aceluia care deducea originea romantică a antropologiei din contactele unor călători europeni şi comercianți, misionari sau ofițeri coloniali din Europa cu populații îndepărtate.

Prezentând o versiune complementară celei a autorului român, Han F. Vermeulen caută originile antropologiei în timpul şi locul care-i impun numele. Studiul său se ocupă cu cercetarea termenilor „etnografie" şi „etnologie", care se referă la popoare şi națiuni şi nu la studiul comparativ al unor societăți. Autorul menționează că „antropologia a început ca o disciplină independentă în anii 1830 şi 1840 o dată cu fondarea societăților etnologice" (p. 41) şi urmăreşte evoluția acestora în mai multe țări europene.

Autorii amintiți sunt de acord asupra faptului că în evoluția antropologiei se pot distinge două etape importante, cea de a doua în secolul al XIX-lea reprezentând, în fapt, renaşterea antropologiei, care depăşeşte preocupările reprezentanților etnografiei şi etnologiei.

Între studiile dedicate unor contribuții de seamă la dezvoltarea antropologiei, cel dedicat operei lui Bronislaw Malinowski şi originilor metodei etnografice se dovedeşte a fi de un interes deosebit[3].

Prezentarea experienței ştiințifice a marelui cercetător în două momente cruciale ale ei - cercetările populației din Mailu şi a celei din Kiriwina - ne dezvăluie modul în care intervine, într-o descoperire, personalitatea omului de ştiință. Despre Bronislaw Malinowski se spune: „virtutea (sa) nu era capacitatea empatică, ci incredibila sa capacitate de muncă" (Clifford Geertz, în A. A. Roldan, loc. cit., p. 145).

Malinowski inovează, abordând studiul instituțiilor sociale din perspectiva prezentului. „*De ce nu prezentul mai întâi*?", notează el în dreptul unui paragraf din lucrarea lui W.H.R. Rivers, *Kinship and social organization*. Acest fapt îl determină să stabilească importanța limbajului vorbit de o populație în înțelegerea vieții sociale a acesteia. Pentru înțelegerea expresiilor legate de existența naturală a oamenilor dintr-o cultură nu este suficientă găsirea echivalenților cuvintelor într-o altă limbă, ci judecarea situațiilor în care o expresie a fost rostită. De aici interesul acordat evenimentelor din viața indigenilor din Kiriwina şi importanța metodei observației pe care o fundamentează astfel Malinowski.

[2] Han F. Vermeulen, *Origins and institutionalization of ethnography and ethnology in Europe and the U.S.A*., 1771–1845, în op. cit., p. 39–59.

[3] Arturo Alvarez Roldan, *Malinowski and the origins of the etnographic method*, în *op. cit.*, p. 143–155.

Într-un articol ce propune o sinteză asupra evoluției antropologiei de la origini până în prezent Thomas K. Schippers pune în evidență, în paralel cu periodizarea acestei dezvoltări, câteva direcții care au marcat-o[4]. Este vorba despre împărțirea interesului antropologilor între cercetarea societăților neeuropene şi cercetările cu caracter național care au avut ca obiect predilect mediul de viață rural şi obiceiurile. Pentru a exemplifica această bipolaritate autorul articolului face referire la opera antropologului francez Arnold Van Gennep. Acesta s-a ocupat în prima perioadă a activității sale cu studierea societăților neeuropene din care a rezultat lucrarea *L'état actuel du problème totémique* (1920), după care a întreprins studii sistematice ale zonei rurale din Franța şi a publicat *Manuel de folklore français contemporain*, între 1938–1958.

De asemenea, din punctul de vedere al rezultatelor de cercetare, în evoluția antropologiei se pot distinge, după Thomas Schippers, o direcție inovatoare, teoretică, reprezentată mai ales de antropologii din Marea Britanie, Franța, Olanda şi una arhivistică, inspirată de tendința statistică, bine reprezentată în Germania.

Un amănunt privind evoluția cercetătorilor care s-au format la şcoala antropologiei europene evidențiază rădăcinile etnometodologiei – prin reprezentantul ei Erving Goffman „care, mai apoi, s-a numit pe sine sociolog" (p. 241) – activând în şcoala de antropologie socială britanică.

Lucrarea conține şi alte interesante capitole (paisprezece în total) semnate de autori prestigioşi din Danemarca (Michael Harbsmeier, *Towards a prehistory of ethonographi: early modern German travel writing as traditions of knowledge*), Germania (Klaus-Peter Koepping, *Enlightnment and Romanticism in the work of Adolf Bastian: the historical roots of anthropology in the nineteenth century*), Nikola Susanne Bock, *Historical anthropology and the history of anthropology in Germany*, Marea Britanie (Alan Barnard, *Orang Outlang and the definition of man: the legacy of Lord Monboddo*), Olanda (Jan J. de Wolf, *Beyond evolutionism: the work of H. J. Nieboer on slavery*, 1900-1910), Cehia (Peter Skalnik, *Bronislaw Kasper Malinowski and Stanislaw Ignacy Witkiewicz; science and art in the conceptualization of culture*), Suedia (Tomas Gerholm, *Sweden: central ethnology, peripheral anthropology*), Slovenia (Zmago Smitek şi Bozidar Jezernik, *The anthropological tradition in Slovenia*), Polonia (Zbigniew Iasiewicz şi David Slattery, *Ethnography and anthropology: the case of Polish ethnology*), şi Mexic (Enrique Hugo Garcia Valencia, *Spanish social anthropologists in Mexico: anthropology in exile and anthropology of exiles*).

În ansamblu, *Fieldwork and Footnotes* conține contribuții notabile la cunoaşterea tradițiilor antropologice în Europa marcând probabil un moment de referință în constituirea şi pe continentul nostru a *istoriei antropologiei* ca un domeniu aparte al ştiinței antropologice, aşa cum există el în S.U.A. de peste trei decenii.

Elena Beca

[4] Thomas K. Schippers, *A history of paradoxes: anthropologies of Europe* în op. cit., p. 234–246.

REFLECTAREA RELAȚIILOR SOCIALE ÎN ARTA EVULUI MEDIU

ANA GHERGHEL, ANDREEA MAFTEI

1. **PREZENTARE GENERALĂ**

Bazat pe principiile ştiinţifice dezvoltate într-o vastă literatură de specialitate care au stat la baza unor viabile cercetări, studiul demonstrează actualitatea unui domeniu de confluenţă între artă, istorie şi sociologie. Un asemenea demers din cauza abordării interdisciplinare este greu de ţinut în cadrele unei teorii sociologice, dar punctul de plecare se regăseşte în viziunea lui Pierre Francastel, aşa cum apare ea în forma centralizată în lucrarea *Realitatea figurativă,* în care se fundamentează sociologia artei ca demers particular, definindu-i obiectul de studiu şi metodele de cercetare. Viziunea pe care o propunem se deschide spre noi perspective şi include puncte de vedere diverse într-o sinteză cuprinzătoare.

Premisa de la care pornim şi care aparţine lui P. Francastel susţine că: „opera de artă este lucrul ca atare, simultan semnificat şi semnificant; nu este dedublarea vreunei alte forme, oricare ar fi ea, ci produsul unuia dintre sistemele prin care umanitatea îşi dobândeşte şi comunică înţelepciunea, realizându-şi operele".

Arta face parte din societate, fiind unul din sistemele fundamentale ale ei, alături de ştiinţă, tehnică, filosofie, cu statut autonom şi rol activ: integrarea valorilor în acţiune. Se respinge astfel poziţia celor care consideră arta o simplă reprezentare a societăţii sau o oglindă a ei, un mod de delectare, un ornament sau o satisfacţie facilă şi imaginară. Prin urmare, opera de artă nu este numai un simbol (reprezentare), ci mai mult: produs necesar, fiind rezultatul activităţii creatoare a omului, corespunzând practicii sociale de ansamblu, având intenţionalitate bine definită şi formă specifică.

Arta integrează în substanţa ei categoriile fundamentale ale spiritului uman în forma pe care o au la un moment dat, incluzând aceste elemente variabile, contrastante, perisabile într-o reţea coerentă. „Opera de artă se constituie ca încercare de organizare colectivă a universului corespunzând intenţiilor unui grup social sau unei societăţii şi fiind funcţie de capacităţile tehnice şi nivelul intelectual al respectivului grup sau respectivei societăţi".

Opera de artă definită ca sistem de semne poate fi cercetată prin metode speciale, prin care se dezvăluie mecanismele epocii în care a fost realizată, modurile de gândire ale grupului social care a produs-o. Astfel, se legitimează necesitatea constituirii unui demers particular, prin care să se analizeze arta, această

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p.71–82, Bucureşti, 1998

formă esențială de exprimare a spiritului uman în care regăsim definite într-un mod specific, structurile mentale ale unei epoci şi prin care putem cunoaşte trecutul, prezentul şi chiar viitorul.

În fiecare epocă se dezvoltă un anumit tip de artă care exprimă relația fundamentală care se stabileşte în societatea respectivă. Elementul social reprezintă un factor important în crearea operei de artă, pentru că artistul este cuprins în rețeaua relațiilor sociale. Realul pe care încearcă să-l transpună în diverse forme este dublu mediat, de experiența proprie şi de societatea care investeşte obiectele naturii cu diverse valențe axiologice. Michel Foucault în lucrarea *Les mots et les choses* afirma că „noi nu cunoaştem decât ceea ce ne permite să concepem structura mentală a unei epoci"– ceea ce înseamnă şi că privim operele de artă, ca instrumente ale cunoaşterii, cu ochii societății care trăieşte în noi. Nu putem sesiza semnificații diferite de cele pe care pe care social le-am învățat şi, pentru că specificul artei rezida în existența unei analogii profunde între structura semnificatului şi cea a semnificantului, studiul asupra uneia dintre structuri ne va oferi informații despre cealaltă.

Semnificația artei nu rezultă decât din integrarea ei în ansamblul activităților individuale şi sociale, fiind derivată din funcționalitatea ei socială. Astfel se afirmă legătura strânsă dintre artă şi social ca fiind derivată din funcționalitatea ei socială. Afirmată astfel legătura strânsă a artei cu contextul social, am optat pentru o analiză interdisciplinară ce cuprinde perspectiva sociologică, istorică şi estetică (artistică) - modalitatea cea mai potrivită pentru a obține o viziune unitară a epocii studiate. Am ales pentru analiza efectuată o epocă puțin studiată la noi, dar care face obiectul unor intense preocupări, fiind în atenția sociologilor şi istoricilor occidentali: evul mediu – o epocă cu o spiritualitate foarte diferită de cea actuală, dar foarte profundă. În ciuda multor diferențe, pentru ochiul atent al cercetătorului ştiințific, apropierile nu întârzie să se arate. Un loc comun este deja faptul că prin cunoaşterea trecutului, prezentul se luminează.

În mod convențional, istoricii au stabilit că evul mediu occidental are două mari perioade, definite fiecare prin trăsături specifice şi valabile, cu mici diferențe zonale, pentru întregul Occident: epoca *romanică* (circa 980–1280) şi epoca *gotică* (circa 1280–1440).

Studiul se opreşte asupra epocii romanice, insistând asupra elementelor de trecere de la arta carolingiană la cea romanică şi de la arta romanică la cea gotică.

Primele încercări de artă romanică se desfăşoară în Franța, aici se elaborează stilul şi pornind de aici se răspândeşte cu rapiditate cuprinzând practic întregul Occident: Germania, Italia, Anglia, Spania.

Dintre monumentele stilului romanic le-am ales pe cele mai reprezentative având în vedere, înainte de toate, faptul că arta romanică este o artă urbană, care s-a răspândit pretutindeni plecând de la oraş, ceea ce înseamnă că multe edificii mici nu sunt decât copia mai mult sau mai puțin fidelă a monumentelor mari. Astfel că, alegând prototipurile acestei serii, avem garanția că elementele selectate cuprind trăsăturile esențiale ale stilului.

Am ales dintre manifestările artistice arhitectura şi sculptura. Pictura apare într-o măsură mai mică, dar este totuşi prezentă prin fresce care acopereau interiorul bisericii, zidurile masive şi boltite şi prin miniaturi ce împodobeau manuscrisele vremii. Arhitectura este arta în care se definesc caracteristicile esenţiale ale stilului romanic. În acea epocă întâlnim abaţii, biserici episcopale, parohiale şi mănăstireşti, care reproduc toate acelaşi plan bazical, cu mici diferenţe sau inovaţii între ele. Sculptura este deosebit de bine reprezentată, având împreună cu arhitectura un caracter unitar, supunându-se legii cadrului [H. Focillon, 6]. Sculptura apare decorând atât exteriorul (portalul), cât şi interiorul în navă, boltirea arcadelor, arcaturile, capitelurile coloanelor, ficele, ancadramentul ferestrelor şi în absidă: suprafaţa dintre lintou şi arhivoltă. Având în vedere că în artele decorative regăsim pretutindeni aceleaşi teme reluate în diverse variante, am ales spre analiză două portaluri importante: cel de la catedrala Saint Lazare din Autun şi cel de la catedrala Sainte Madelaine din Vezelay.

Opera de artă aduce, atât pentru sociologie, cât şi pentru istorie, elemente informaţionale pe care acestea nu le posedă în alt mod. Concluziile care se pot trage pentru cunoaşterea prezentului sau trecutului dintr-o apropiere estetică de viaţă, transformă şi completează viziunile care se pot deduce dintr-o cunoaştere pur sociologică sau istorică. „Sociologia artei presupune la bază o metodă de descifrare sistematică nu numai a operelor de artă care se prezintă ca atare, ci şi a numeroaselor alte sectoare de activitate. Ea presupune recunoaşterea unei gândiri plastice (estetice) – fundamentală la fel ca şi celelalte forme ale activităţilor elementare ale omului, mai bine studiate până acum" (Francastel). Vom utiliza metode proprii sociologiei (analiza de conţinut a operelor alese) şi metode proprii istoriei (descriptive), urmărind sistematic evoluţia societăţii pe anumite paliere: organizare socială (categorii sociale). Se constituie astfel un demers particular, cât mai cuprinzător, adecvat obiectului de studiu abordat.

2. ANALIZA MODULUI DE REFLECTARE A RELAŢIILOR SOCIALE ÎN ARTĂ

2.1. CARACTERISTICI FUNDAMENTALE ALE SPIRITUALITĂŢII ROMANICE

2.1.1. Unitatea

În ciuda diferenţelor imprimate de diversele provincii în care s-a dezvoltat, o unitate profundă marchează la toate nivelurile civilizaţia romanică desfăşurată pe un spaţiu geografic vast. Există o serie de factori care au determinat această coeziune. În primul rând, ne confruntăm cu fenomenul migraţiei populaţiei, cu o extremă mobilitate a oamenilor. O mare parte a populaţiei trăia nomad: regi, principi, seniori, episcopi cu întreaga lor suită călătoreau neîncetat, mutându-şi curtea dintr-un loc în altul, vizitând sanctuare sau conducând expediţii militare. Acestă permanentă mişcare care nu se întrerupea decât iarna favoriza contactele şi întâlnirile în micul grup al privilegiaţilor de care depindea crearea operei de artă.

În al doilea rând, această lume divizată, frământată de luptele dintre principi, nu cunoştea cu adevărat frontiere. Orice om, de îndată ce ieşea din satul părinților săi, era străin, deci permanent amenințat. Astfel, Europa se preta mai mult decât s-ar putea crede schimbărilor şi fuziunilor estetice.

În al treilea rând, la etajele superioare ale culturii, un element de coeziune puternic îl reprezenta moştenirea carolingiană – deceniile în care întregul Occident fusese unit sub o singură conducere politică, cea a unei echipe omogene de episcopi şi judecători.

2.1.2. Feudalismul

În jurul anului 1000, lumea occidentală s-a schimbat lent, dar sigur şi în regatul Franței încep să apară noi structuri sociale. Modernitatea secolului XI rezulta dintr-o transformare profundă, care se resfrânge asupra tuturor aspectelor civilizației, dar, în special, asupra modalității de repartizare a puterii şi bogăției, a modului de concepere a relației om–Dumnezeu şi a mecanismelor creației artistice. Resortul mutației prin care trece Europa occidentală, nu se găseşte la nivelul economiei care înregistra un progres prea lent pentru a putea produce singură o modificare atât de importantă, ci se găseşte la nivel politic: scăderea progresivă a puterii regilor. Nu se poate înțelege arta romanică şi formele specifice pe care le îmbracă, fără referire la această schimbare: generalizarea feudalismului. Ne-am propus din această pricină să insistăm asupra acestui fenomen şi asupra organizării societății.

Feudalismul reprezintă spargerea conducerii centralizate din timpul Imperiului carolingian într-o multitudine de celule politice, în care comanda câte un senior. Continuă să existe regate, dar suveranul, care se afla în vârful ierarhiei sociale, are mai mult o funcție simbolică (mitică); autoritatea şi puterea sa scad în favoarea nobilimii. Seniorii feudali dețin majoritatea prerogativelor monopolizate de rege până atunci: puterea militară, puterea de a judeca şi puterea de a pedepsi. În întregul Occident se generalizează relațiile directe, de la om la om, bazate pe obligațiile stabilite între cel puternic şi cel slab. Reglementarea relațiilor sociale se face printr-un regim al privilegiilor şi imunității, care statuează raporturile de vasalitate dintre oameni. Dacă vasalul are două categorii de îndatori permanente în schimbul feudului acordat de senior: ajutor financiar şi militar (auxilium) şi serviciu de curte (consilium), seniorul, la rândul său, are datoria de a-l proteja şi întreține pe vasal.

Una din intrepretările date timpanelor, se referă exact la relația de vasalitate. Iisus în slava este asociat cu seniorul, lângă care trebuie să fie cât mai aproape vasalii, aşa cum apostolii stau strâns legați de Domnul Iisus. Seniorul este întruparea divinității pe pământ, iar ruga către Dumnezeu este o rugă față de senior (a se vedea ritualul investiturii în care apropierea mâinilor joacă un rol important).

Putem spune că în epoca romanică relația de bază este cea de subordonare – a vasalului față de senior, a țăranului față de feudal, a celui slab față de cel puternic. Această relație este ilustrată pe toate timpanele bisericilor romanice: Iisus în slavă

sau Judecata de Apoi. Lui Iisus, în plan central, i se supun toate personajele apropiate, iar cele îndepărtate se află în interacţiune cu alte personaje. Nu există personaje singure, ci doar „gesticulaţi şi gesticulatori" [LeGoff, 8], unii care realizează acţiunea şi unii care se supun acţiunii.

2.1.3.Evoluţia religiozităţii

Arta reprezintă instrumentul de propagandă prin care se impune ideologia Bisericii. Prin analiza ei putem urmări evoluţia Bisericii şi a ideologiei din această perioadă, evidenţiind câteva trăsături ale sentimentului religios.

Milenarismul se dezvoltă puternic în secolul al X-lea. Este vorba de teroarea sfârşitului lumii, fenomen ce declanşează o vie îngrijorare, determinată de interpretarea literală a textului din Apocalipsa cap. 20. Până la 970–980, obsesia venirii lui Antihrist e vie. Spre 1000, se constată o liniştire, dar rămâne o nelinişte reală, o teamă de Dumnezeu care pedepseşte, de Iad, de „dincolo", de cataclisme, care sunt reflexul mâniei divine şi vestesc răul, ce marchează arta romanică. În artă se manifestă prin predilecţia pentru reprezentarea Judecăţii de Apoi. În cazul acestei teme artiştii au tendinţa de a reda supliciile pe care infernul le rezerva păcătoşilor. Ei arată diavoli hidoşi, monştrii bizari sfâşiindu-i şi torturându-i pe condamnaţi. O astfel de imagine înspăimântătoare ne oferă timpanul de la Autun. Torţionarii sunt măriţi peste măsură, cu capete hidoase, însetaţi de sânge, cei ce suportă supliciile sunt micşoraţi şi doborâţi de diavolismul primilor. Echilibrul este stabilit într-o oarecare măsură de îngerul filiform, prin înălţimea sa şi prin mărimea aripilor sale. În partea de jos a timpanului îi vedem pe oameni în diverse posturi umile, cu capetele plecate, fiindu-le prea greu să suporte greutatea unui Iisus răzbunător. Vedem un demon care îşi înfige ghiara în umărul unei desfrânate care îşi apleacă grumazul şi îşi îndoaie genunchii.

Observăm o împărţire pe jumătate a planului timpanului: dreapta-stânga. Dreapta este partea raiului, stânga – a iadului unde păcătoşii sunt pedepsiţi. De asemenea, dihotomia stânga–dreapta mai poate avea un corespondent în imaginea androginului despicat în două: stânga este partea femeiască, iar dreapta cea bărbătească.

În a doua jumătate a secolului al XI-lea, emoţia religioasă izvorăşte nu din teamă şi anxietate, ca în secolul trecut, ci din speranţa unei purificări prin castitate. În secolul XII, emoţia religioasă devine foarte sensibilă, tinzând să se înfăptuiască în reculegerea rugăciunii sau în bucurie prin renunţare. Sensul reculegerii se află acum în dorinţa de a se ruga pentru a cere un lucru, iertare, ajutor, mai rar pentru a exprima dragostea faţă de Creator.

Gustul miraculosului este o altă trăsătură de seamă a spiritualităţii epocii romanice: credinţa maselor în fiinţe supranaturale, în forţe superioare. Regăsim două tipuri de atitudini în faţa divinului: misticism irațional, pasionat şi pietate epică simplistă, naivitatea miraculosului şi superstiţiei. Amestecul de fantastic şi sacru se regăseşte în toate manifestările artistice; puţini credincioşi au o cunoaştere

a dogmei, majoritatea aşază fenomenele pe care le întâlnesc în categoria faptelor supranaturale.

Un alt filon interesant îl reprezintă urmărirea evoluției imaginii lui *Dumnezeu.* Până în secolul al XI-lea, se remarcă o pietate aspră, în care figura centrală e Dumnezeu-Tatăl al Vechiului Testament, dur, reprezentat ca fiind drept, rece, departe de oameni, Creatorul atoputernic, Judecătorul suveran şi intransigent, care răsplăteşte şi pedepseşte după o evaluare matematică. Credinciosul e cuprins de teama de iad, de o nelinişte reală. Starea de spirit generală plină de fervoare religioasă şi de anxietate, determină implicații multiple: frecventarea masivă a bisericilor, donații numeroase pentru aşezămintele religioase, încercări de sihăstrie, succesul primei cruciade. Divinitatea trebuie îmblânzită, se manifestă un eroism în pietate care capătă caracter excepțional. Fecioara, sfinții, martirii şi apostolii au rol de mijlocitori, de interpuşi între om şi Dumnezeu.

De la sfârşitul secolului al XI-lea şi în secolul al XII-lea, predomină sentimentul de seninătate şi încredere. În centrul pietății religioase se află figura lui Dumnezeu-Fiul al Noului Testament, în forma sa umană, bun şi iertător. Fecioara, apostolii, martirii şi sfinții devin obiectul unei venerații speciale. Eroismul e propovăduit în viața cotidiană, nu mai are caracter excepțional. Iisus în slavă este o temă centrală, nelipsită de pe portaluri.

Cea mai reuşită întruchipare a Fiului lui Dumnezeu este pe timpanul de la Vezelay, el apare firav şi plat. În raport cu apostolii care îl însoțesc, aceştia apar mai masivi şi mai rotunjiți. Atotputernicul se ridică la un nivel superior față de apostoli, conferindu-i-se o trăsătură de supraomenesc şi de nefiresc. El depăşeşte orice altă dimensiune din univers, dar capătă măreția monumentalului. Timpanul este construit pe structura unei progresii în care se pleacă de la periferie spre centru, punct final şi central fiind Hristos în glorie. Hristos apare supradimensionat nu numai la Vezelay, ci şi pe alte timpane. Se poate observa o deformare expresionistă a trăsăturilor, figurii şi membrelor. Palmele sunt deschise – simbol al binecuvântării ce se revarsă peste credincioşii ce-şi caută mântuirea în biserică.

La Vezelay se constituie o mimică şi un vocabular destinat comunicării şi o dată cu demonstrațiile acrobatice se adaugă o adevărată forță de expresie combinațiilor lineare, care seamănă cu nişte deformări şi dereglări. Acestea formează impresia unei dezordini, dar care nu este o consecință negativă, ci din contră, conferă oamenilor pe care i-a denaturat şi gesturilor lor o semantică ce se manifestă ca un limbaj violent şi direct.

Un loc important în arta romanică îl are *imaginea omului.* Trebuie evitată interpretarea simplistă a dimensiunilor umane, omul mărit sau diminuat, un limbaj mai direct şi un vocabular comun, care se instituie spontan, deformările asemănătoare, chiar provocate de factori diferiți, producând aceleaşi efecte. Înțelegerea discrepanțelor dimensionale ține de înțelegerea întregii perioade romanice, care pune accentul pe arhitectonică, pe măreția şi sobrietatea bisericilor, astfel că întreaga ornamentație trebuie să se supună determinărilor arhitecturii.

Întâlnim personaje alungite pe timpane, pe intergoluri şi pe console, iar personajele bondoace pe capiteluri şi lintouri. Nu trebuie trecută cu vederea apariţia pe acelaşi element arhitectural a combinaţiei dintre cele două tipuri umane descrise mai sus. La Vezelay eşalonarea proporţiilor este oarecum gradată, pe măsură ce personajele se apropie de bordura arhivoltei care le trasează, măsură subliniată de razele care vin din palmele larg deschise ale lui Hristos, care se detaşază ca mărime datorită poziţionării sale pe axa cea mai înaltă. Se poate considera că delimitarea între figurile mari şi cele mici se asociază marelui clivaj social, care îi separă pe cei puternici de cei săraci, pe potentaţi de pauperi. Marile figuri romanice exprimă toată puterea, măreţia şi dragostea, după cum şi calitatea care se cerea tatălui-senior în lumea agitată a secolelor al XI-lea şi al XII-lea, era forţa sa protectoare şi generozitatea sa.

3.2. ANALIZA CATEGORIILOR SOCIALE ŞI ROLUL LOR ÎN DEFINIREA ARTEI

Imaginea asupra ordinii sociale care se impune în secolul al XI-lea menţine ideea împărţirii în categorii imuabile ce asigură stabilitatea fundamentală a universului, dar recunoaşte că societatea ca şi „cetatea lui Dumnezeu, pe care o credem una, este împărţită în trei ordine: unii se roagă, alţii se luptă şi ceilalţi muncesc. Aceste trei părţi coexistând, nu admit să fie despărţite; seviciile aduse de una sunt condiţia apariţiei operelor celorlalte două". Această formulă introdusă de episcopul Adalberon din Laon are ecou în epocă. Reprezentarea socială – o masă aservită şi două elite (preoţii şi cavalerii) – se impune la începutul secolului al XI-lea şi domină pentru secole, structurile mentale ale Occidentului. Se îndepărtează astfel confuzia dintre spiritual şi temporal care se realizase în persoana suveranilor carolingieni şi a suveranilor anului 1000, în care se cumulau o multitudine de atribute. Astfel, puterea în ordinea profanului revine cavalerilor, iar puterea în ordinea sacrului (inclusiv a artei) revine Bisericii.

Acestea sunt condiţiile pe care le oferă structurile sociale şi în care se naşte opera de artă. Vom urmări formula societăţii tripartite în continuare pentru a analiza fiecare categorie socială: ***a***. Cavalerii – cei care luptă; ***b***. Biserica – cei care se roagă; ***c***. Ţăranii – cei care muncesc.

a. Cavalerii. Acest corp social format din elemente eterogene – aventurieri cu diverse origini (nobili, oameni simpli, ţărani) – este unit din ce în ce mai puternic de privilegiile sale, de poziţia sa în vârful edificiului social-politic, de comportamente comune şi de profesarea aceloraşi virtuţi. Virtuţile majore pe care le cultivă sunt vitejia în luptă – curajul şi forţa fizică. Războiul este actul central al vieţii lor, ordonându-le întreaga existenţă şi pentru care îşi riscă totul: onoarea şi viaţa. Etica lor cuprinde şi alte virtuţi în subsidiar, de exemplu, generozitatea şi fidelitatea – două faţete ale onoarei, valoarea principală a acestei emulaţii permanente a vieţii de război şi de curte.

La acest etaj al corpului social, constatăm o adevărată îmbinare de rețele de dependență bazată pe relații afective şi patriarhale. Cuprins în această rețea complexă, fiecare este pe rând, senior şi vasal. El trebuie să se arate la fel de generos ca cel mai bun senior (regele – seniorul seniorilor) şi la fel de loial ca cel mai bun vasal. Singura modalitate de menținere a disciplinei în aristocrația agitată a secolului al XI-lea este acest cod al onoarei – al devoțiunii şi obligației cavalereşti.

Societate masculină prin excelență (femeia ocupa un loc minor), această societate a războiului şi a eroismului în luptă poartă amprenta lor în toate manifestările culturale. O cultură violentă, irațională, sensibilă la gest, rit, simbol e producția acestei vremi. În ce sens irațională? Arta romanică nu-şi propune să figureze ceea ce ochii văd, aparențele iluzorii, ci realitățile veritabile care se disimulează în spatele aparenței sensibile. Opera de artă trebuie să ridice vălul, să arate nu omul, ci forțele secrete care guvernează obscur universul. Pentru aceasta apelează la mecanismele mentale care nu diferă mult de cele ale visului, arta fiind o explorare a invizibilului. Prin urmare, rațiunea fiind subordonată credinței în ritul liturgic, se dezvăluie inexprimabilul (suprasensibil), pe care arta e chemată să-l figureze. Numai prin simbol se găsesc echivalente vizibile pentru puterile invizibile şi se construieşte o imagine a Împărăției lui Dumnezeu.

Feudalii, care oferă prin donații mijloace de realizare a operei de artă, nu au nici o autoritate spirituală în acest domeniu; crearea ei stă în mâinile altei categorii. În concepția medievală, arta avea funcție de sacrificiu, fiind închinată divinității, slavei lui Dumnezeu. Prin urmare, realizarea operei de artă depindea de cei pe care societatea îi însărcinase să dialogheze cu forțele tenebroase ce guvernează viața şi moartea. Dacă prin tradiție imemorială această autoritate aparținea regilor, în Europa sfârşitului de secol al X-lea, care devenea feudală, autoritatea trece în mâinile Bisericii, ale clerului şi călugărilor.

b. Biserica: Viața Bisericii este punctată de un eveniment pregătit îndelung: Reforma gregoriană. Aceasta înseamnă ruperea de laic a sacrului, datorită situației în care ajunsese viața clericilor din secolul al X-lea, dominată de simonie, nicolaism şi dezordini interne. Reforma promovează principiul totalei libertăți ecleziastice față de laici, lupta generală împotriva răului, dorința de creştinare a societății. Concepția nouă asupra religiei: presupune creşterea autorității papale – papa devine un fel de monarh în fruntea clerului – şi extinderea puterii sale asupra laicilor – sistemul hierocratic, autoritatea supremă a deținătorului deplinei jursdicții spirituale.

Episcopii, abații, canonicii, strâng în jurul lor oamenii ca pe nişte vasali. Sărăcia nu mai este idealul lor, Biserica se acoperă cu aur şi pietre scumpe. Gustul pentru luptă şi putere a invadat şi Biserica acestui timp, arta sacră suferă influența lumii feudale care se naşte, chiar imaginea lui Dumnezeu este feudală. Sfântul Anselm îl descrie în atotputernicia sa, instalat în vârful unei ierarhii de dependenți personali: îngerii, ce dețin de la El fiefuri; ei sunt ca nişte vasali în jurul seniorului. Călugării au conştiința luptei pentru El din aceeaşi poziție ca şi războinicii laici. Cât de impregnată este ideologia veacului de gândirea feudală se vede în faptul că

supunerea oamenilor faţă de Dumnezeu se înscrie în acelaşi cadru ca şi raporturile care pe pământ, în viaţa cotidiană, subordonează seniorului feudal ansamblul supuşilor săi şi aşteaptă de la ei fidelitate – loialitate şi slujire. În orice contract vasalic se angajează ambele părţi. Astfel, precum seniorul trebuie să-şi apere şi să-şi ajute „omul său" dacă acesta îşi indeplineşte datoriile sale, creştinul, vasalul lui Dumnezeu, spera să obţină protecţia împotriva tuturor pericolelor lumii şi mai ales, mântuirea prin vitejie. Valorile cavalerilor conferă creştinătăţii secolului al XI-lea o alură eroică, cei mai mari sfinţi au fost combatanţi; se introduce alternativa acţiunii militare în centrul tuturor reprezentărilor mintale, credinţa (pietatea) apare ca o luptă continuă, o suită de asalturi şi rezistentă la agresiunile forţelor perfide ce acţionează în univers.

Mijloacele prin care creştinul poate obţine favorurile divine, mila lui Dumnezeu, sunt multiple. În primul rând, fiecare îl poate sluji îndeplinindu-şi menirea – muncind, luptând sau rugându-se. Donaţiile reprezintă o altă cale prin care se asigură mântuirea celui care oferea, dar şi a întregului său neam. Un alt mod mult utilizat este pelerinajul – cea mai bună formă de asceză pe care creştinismul eroizat o propune. Penitenţa pentru cei care îşi mărturiseau public greşelile excepţionale, mijloc de purificare spirituală, pelerinajul e în acelaşi timp simbol al drumului spre Împărăţia lui Dumnezeu: procesiunea lentă a poporului lui Dumnezeu spre Pământul promis, dar şi plăcerea călătoriei împreună cu prietenii. Se constituie rute de pelerinaj cu destinaţii precise: locurile sfinte (Ierusalim), Roma - mormântul sfinţilor Petru şi Pavel, Compostella – mormântul sfântului Iacob. Aceste drumuri ce străbat Occidentul sunt mereu populate de pelerini în căutarea mântuirii şi sunt jalonate de numeroase monumente, puncte de oprire pentru călători. În această ambianţă, apar celebrele «chansons de geste», creaţie specifică a acestei epoci.

c. Ţăranii sunt de mai multe categorii: sclavi eliberaţi care rămân dependenţi, legaţi de pământ; oameni liberi cu anumite drepturi condiţionate; servii-iobagi cu personalitate juridică şi aflaţi sub protecţia seniorului; ţăranii liberi.

Toţi cei care nu participau direct la apărarea teritoriului formau o masă omogenă, supusă rechiziţiilor şi corvezilor, la discreţia seniorului de care depindeau. Pentru ca tabloul societăţii să fie mai complet, trebuie spus că treptat se mai formează o categorie socială: muncitorii, ce lucrează pe şantiere şi au statut diferit în funcţie de domeniul în care lucrează (minerit, construcţii, industria textilă).

2.3. CARACTERISTICI GENERALE ALE MANIFESTĂRILOR ARTISTICE

Arta romanică atinge culmile sale în *arhitectură.* Monumentul trebuie să contribuie la dezvăluirea semnificaţiilor ascunse şi să conducă spiritul la înţelegerea inexprimabilului prin jocul unor revelaţii succesive. Sanctuarul este conceput ca reprezentare a cosmosului şi a microcosmosului care e omul – adică a întregii creaţii, arătându-l pe Dumnezeu însuşi, care nu s-a dorit despărţit de ceea

ce a creat. Cum Dumnezeu este tainic, pătrunderea înțelesurilor divine nu poate fi realizată decât prin simbol. Prin însuşi modul în care e aşezată în spațiu, orientată spre răsărit, biserica se situează simbolic în fața speranței, a învierii şi impune procesiunii oamenilor care o străbat, mişcarea cu sensul spre gloria Parusiei.

Planul bisericii devine un semn. Desigur nu putem ignora faptul că e determinat şi de necesitățile liturgice: alei paralele, cercul deambulatoriului – pentru uşurarea circulației, transeptul cu ieşiri laterale ce degajă spațiul pentru a ordona derularea ceremoniilor şi a facilita accesul spre relicvele plasate în absidele altarului. Biserica este în primul rând funcțională, structura sa răspunde dinamicii interne impuse de exercițiul rugăciunii colective. Dar e şi rezultatul unei gândiri mitice şi eshatologice, având un simbolism bine definit. Intrarea principală prin răsărit este surmontată de un portal care îl înfățişează pe Hristos – „adevărata poartă" (Ioan 10, 7–9), având rolul de a-i introduce pe credincioşi în lumea divinului. Crucea formată din planul bazilical (prin îmbinarea navei centrale cu traseptul) evoca crucea patimilor sau crucea dublă a păstorilor poporului. Mai profund, conține imaginea Fiului Omului crucificat, în care se unesc cele două naturi: cea umană – linia orizontală, şi cea divină – linia verticală. Prin pătratul sau dreptunghiul navei centrale – simbol al pământului, finitului, temporarului, creştinul străbate practic lumea înaintând spre portul ceresc, spațiul divinității: altarul, care e circular; cercul fiind simbolul ceresculuí, infinitului, veşniciei. Clopotnițele dreptunghiulare plasate deasupra intrării reprezintă dorința finitului de a se înălța deasupra pământului, înălțându-se spre Cer.

Toate trăsăturile vădesc gândirea menită să-l ducă pe credincios la contemplare spirituală şi rugăciune:

– piatra nudă evocă simplitatea, plinul;

– orizontalitatea subliniată prin cornişe îndreaptă privirea spre altar unde se află sculpturile sfinților;

– verticalitatea, prin etajele suprapuse, atrage spiritul spre înalt;

– bolțile şi cupolele (inovație generalizată de sistemul romanic) introduc în ritmurile arhitecturii cercul, simbol al eternității.

Sculptura prezintă o serie de trăsături specifice. În primul rând o riguroasă ordine interioară. Nimic nu e întâmplător, fiecare element este aşezat la locul său în virtutea unei logici interne, bazată pe o ideologie bine pusă la punct de Biserică, şi interiorizată de artist care are statutul unui meşteşugar. Forma personajelor este determinată de cadrul, locul şi rolul lor. Apar transformări surprinzătoare ale corpului uman, supus legilor cadrului: oameni-coloane, arhivolte, romburi, triunghiuri, oameni pitici, uriaşi etc. Se manifestă o predilecție pentru formele animale: păsări, reptile, patrupede, care generează un repertoriu infinit de curbe şi contracube, supuse deformărilor, precum şi monştri şi motive decorative. Realismul se amestecă cu fantasticul într-un aliaj irepetabil.

Oamenii secolului al XI-lea au un mod propriu de a-şi intelectualiza credința, nu prin judecată rațională, ci prin exegeza aplicată textului Biblic. Riturile

colective permit oamenilor, printr-o participare gestuală la mister, să iasă din natura lor, să se identifice cu forţele supraterestre. Se ajunge la insesizabil, inaccesibil nu prin raţionament, ci prin muzică, prin liturghie şi artă. Itinerariul metodic urmat de ei ar fi: Dumnezeu a creat universul perceput prin simţuri, acea „universitas" de care vorbea Jean Scotus Erigene. Avansând după vorba Sfântului Pavel „per visibilia ad invisibilia", plecând de la creaţie – predicaţie imobilă şi mută, ce conţine învăţătura cea mai bogată a pedagogiei divine, se poate ajunge la Creator prin punerea în evidenţă în diversitatea formelor şi figurilor universului vizibil a relaţiilor, a armoniei şi ordinii. Locul important pe care îl ocupa simbolismul cifrelor în sistemul gândiri romanice dovedeşte acest lucru. Spre exeplu, Raoul Glaber, călugăr şi istoric de seamă, înfăţişează simbolismul numărului patru: patru evanghelişti, patru elemente ale cosmosului, patru virtuţi fundamentale, patru simţuri ale omului, patru fluviile paradisului, patru îngerii lumii. Aceste corespondente stabilite între diferitele planuri ale vieţii reduc universul la o formulă, expresie simbolică a unităţii originale.

Arta împreună cu muzica şi liturghia sunt considerate procedee iniţiatice menite să-l ajute pe om să răzbească prin hăţişurile acestei lumi spre adevărul etern, spre lumea de dincolo. Arta are drept funcţie să facă vizibilă structura armonioasă a lumii, să dispună la locul lor un număr de semne, ce constituie limbajul secret prin care se exprimă invizibilul. Ea redă în forme simple, celor aflaţi la primul grad de iniţiere, fructele vieţii contemplative. Prin imaginile pe care le oferă privirii, prezintă o glosă, un comentariu asupra lumii. Printr-un demers progresiv ce îl însoţeşte pe cel muzical (al polifoniei) şi al primilor paşi ai reflexiei scolastice, limbajul artistic favorizează cunoaşterea intuitivă a ceea ce nu se poate comunica altfel. Furnizând cheia misterului, permite captarea realităţii substanţiale a universului într-o manieră mai perfectă decât prin lectura sau prin simpla vizionare, mai profundă decât prin raţionament şi instantanee.

4. **CONCLUZII**

În Occident asistăm la o veritabilă explozie a nevoii de religiozitate, care izbucneşte în toate direcţiile fără a se rezuma la religiile tradiţionale. Această nouă atracţie pentru sacru şi mister dezminte pronosticurile avansate de marxişti şi de pozitivişti, care profetizau decăderea progresivă a religiei datorită progresului ştiinţei şi al marilor schimbări politice şi sociale. Realităţile ulterioare (războaie, genociduri, criza familiei, izolarea individului în societăţile noastre dezarticulate, creşterea şomajului, prăbuşirea ideologiilor), au demolat însă optimismul care îi făcuse să creadă în progresul continuu, material şi moral, prin care se va depăşi treptat nevoia de religie. Omul sfârşitului de secol XX, resimte tot mai acut nevoia de certitudine, nevoia de a crede, îndreptându-se spre religie în dorinţa de a-şi regăsi echilibrul spiritual. Explozia de secte religioase care apar în permanenţă în

întreaga lume este o expresie a acestei căutări disperate a omului contemporan. Actualitatea acestei probleme ne-a făcut să ne apropiem mai mult, în dorința de a o cunoaşte şi înțelege, de o epocă în care religia a jucat un rol principal în viața societății: evul mediu. Văzută mult timp ca o epocă neagră, o adevărată noapte a omenirii, epoca medievală ne apare astăzi, după cercetări atente şi imparțiale, a fi o epocă deosebit de bogată, cu o spiritualitate profundă şi plină de înțelesuri pentru omul contemporan. Iată de ce ne-am focalizat atenția asupra acestei perioade pentru a prezenta un model de analiză ce poate fi îmbunătățit şi aplicat oricărei epoci istorice. Înțelegerea fenomenelor sociale din trecut poate fi nu numai un exercițiu, ci şi un sprijin pentru urmărirea şi explicarea evenimentelor prezente.

BIBLIOGRAFIE

1. BALTHRUSAITIS, JURGIS, *Formări şi deformări,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1989.
2. CHEVALIER, JEAN, *Dicționar de simboluri,* Editura Artemis, Bucureşti, 1994.
3. DRIMBA, OVIDIU, *Istoria culturii şi civilizației,* volumele II şi III, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987.
4. DUBY, GEORGES, *Le Moyen Age,* Edition d'art Albert Skira SA, Geneve, Suisse, 1984.
5. DUVIGNAUD, JEAN, *Sociologia artei,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1985.
6. FOCILLON, HENRI, *Arta Occidentului,* volumul I: „Evul mediu romanic", Editura Meridiane, Bucureşti, 1974. *Arta sculptorilor romanici,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1989.
7. FRANCASTEL, PIERRE, *La réalité figurative,* Edition Denoel/Gonthier, Paris, 1965.
8. LE GOFF, JACQUES, *Civilizația Occidentului medieval,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1989; *Imaginarul medieval,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1991.
9. OPRESCU, GHEORGHE, *Manual de istoria, artei - evul mediu,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1985.
10. PACAUD, MARCEL, ROSSIAUD JACQUES, *Epoca romanică,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1982.
11. SCOBELTZINE, ANDRE, *Arta feudală şi rolul ei social,* Editura Meridiane, Bucureşti, 1979.
12. „Le Nouvel Observateur", nr. 1659, 22–28 aôut 1996.

NATURA ŞI EVOLUȚIA POLITICULUI

BOGDAN JUNCU

Între multiplele probleme cu care se confruntă actualmente sociologia politică românească (şi în general ştiinţele sociale renăscute după 1989), una dintre cele mai importante este (re)construirea sistemelor conceptuale şi a modelelor teoretice. Prin lucrarea de faţă încercăm să răspundem acestei cerinţe, abordând două probleme constitutive demersului sociologic de cercetare a politicului: în primul rând, problema definirii şi operaţionalizării valide a conceptului de politic, iar în al doilea rând, cea a identificării principalelor tipuri politice specifice diferitelor ere istorice. Beneficiile aşteptate de la o astfel de intreprindere privesc, mai întâi, fundamentarea epistemologică a sociologiei politice prin delimitarea clară a obiectului său de studiu, iar apoi evidenţierea principiilor metodologice definitorii pentru cercetarea sociologică a realităţilor politice.

Pentru a rezolva principala problemă a studiului nostru, definirea politicului, recursul la antropologie este obligatoriu. Domeniul politic, ca variabilă culturală universală, este de altfel punctul de intersecţie poate cel mai important dintre cele două ştiinţe sociale cu vocaţie integralistă, sociologia şi antropologia.

Reprezentanţii (îndeosebi anglo-saxoni) acestor discipline s-au întâlnit inevitabil pe acest teren comun, eforturile lor teoretice concretizându-se într-o paradigmă, cea funcţionalistă, ce domină actualmente celelalte perspective teoretice, atât din antropologie, cât şi din sociologie. În cele ce urmează vom folosi paradigma funcţionalist-sistemică drept fundal teoretic pentru consideraţiile referitoare, fie la dimensiunile generale ale politicului, fie la aspectele istorice ale acestuia.

Principala trăsătură a demersului funcţionalist este căutarea generalului, identificarea acelor note comune ce constituie „esenţa" invariabilă a unor fenomene sociale eterogene din punct de vedere formal. De asemenea, funcţionalismul se prezintă ca o perspectivă teoretică de tip ecologic şi în acelaşi timp sistemic („organicist"), ce impune localizarea cerinţelor funcţionale (provocărilor) ce se exercită din mediul extern ori intern, asupra rolurilor şi structurilor interne, în vederea evaluării impactului pe care aceste imperative („nevoi") le au asupra aranjamentelor structurale. Stabilitatea instituţională (ori sistemică) este, din această perspectivă, rezultatul armoniei/consonanţei dintre imperativele funcţionale ce se exercită asupra unei instituţii (ori asupra unui sistem) şi răspunsul adaptativ al instituţiei (sistemului) la provocările ce tind să-i afecteze funcţionarea. Acest mod de a conceptualiza spaţiul unităţilor şi relaţiilor sociale permite o teoretizare adecvată a schimbării social-politice, înţeleasă ca rezultând din situaţiile conflictuale (disfuncţionale) generate de incongruenţa dintre cerinţe şi structuri.

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p. 83–94, Bucureşti, 1998

Superioritatea modului de abordare funcţionalist-sistemic derivă din faptul că modifică centrul de focalizare a atenţiei dinspre structuri (instituţii) către provocări şi cerinţe „informale", precum şi către impactul sistemic al acestora. Dintr-o perspectivă de maximă generalitate, inspirată de teoria sistemelor generale şi cibernetică, socialul apare ca un sistem deschis, finalist, viu, ale cărui principale finalităţi sunt supravieţuirea şi dezvoltarea colectivă, prin adaptarea la un mediu în continuă schimbare. Concluzia extrem de importantă ce decurge de aici este că, dincolo de formele instituţionale contingente istoric sau cultural, se poate presupune că există anumite mecanisme sociale adaptative identice din punct de vedere funcţional. Sarcina sociologiei (similară dintr-o dată cu cea a antropologiei) devine, deci, identificarea comparativă şi emică (specifică, non exterioară) a structurilor şi relaţiilor echivalente funcţional, ce îndeplinesc funcţii adaptative identice. Cercetarea antropologică a fosilelor umane şi infra-umane, a comportamentului primatelor ori a societăţilor „exotice" aflate din punct de vedere tehnologic în pre-modernitate, apare astfel ca un prim pas vital în tentativa de explicare a fundamentelor diferitelor instituţii sociale ale epocii moderne însăşi. În continuare, vom oferi o definiţie generală a politicului, bazată pe rezultatele cercetărilor de antropologie politică de orientare funcţionalistă iar apoi, vom pune în evidenţă tipurile reprezentative de organizare politică, asociate diferitelor ere din istoria societăţilor umane.

Cerinţa universală căreia politicul, ca palier social distinct, îi răspunde, este creşterea adaptabilităţii generale a societăţii, prin reducerea entropiei sistemice, adică prin menţinerea variabilelor sociale la acei parametri pe care actorii sistemului îi consideră a fi adecvaţi presiunilor exercitate de stimulii negativi externi sau interni. Operaţionalizarea acestei definiţii ne arată, pentru început, că sfera politicului este constituită din două tipuri de acţiuni sociale: în primul rând, din totalitatea acţiunilor orientate către rezolvarea problemelor sociale cu relevanţă sistemică (problemele publice cu impact asupra evoluţiei prezente ori viitoare a societăţii), iar în al doilea rând, din ansamblul acţiunilor sociale orientate către controlul colectiv („de jos în sus") asupra îndeplinirii funcţiei de reglementare. În domeniul politicului intră, deci, atât acţiunile ce au drept scop reducerea nivelului entropiei sociale produse de existenţa problemelor publice, cât şi acţiunile ce au ca scop reducerea entropiei politice generate de acţiunile deviante ale decidenţilor politici înşişi. De asemenea, din această definiţie rezultă că, în domeniul politicului, trebuie inclusă şi dinamica socială a culturilor politice ce însoţesc în mod necesar acţiunile sociale cu funcţie politică. Este vorba, deci, despre dinamica sistemelor de valori, simboluri, concepte, idei, reprezentări, percepţii şi atitudini colective, care au drept funcţii explicarea, justificarea, legitimarea şi, mai presus de orice, sacralizarea finalităţilor şi acţiunilor politice dintr-o societate dată. O astfel de punere a problemei politicului necesită, în mod evident, precizări suplimentare cu privire la natura celor patru dimensiuni fundamentale ce apar ca fiindu-i constitutive: **1.** problemele sociale publice, **2.** culturile politice ale actorilor

sistemului, **3.** reglementarea problemelor sistemice ori sectoriale (procesul decizional macro-social) şi **4**. mecanismele de autoreglare socială a acțiunilor politice (participarea politică).

1. Existența în cadrul unei societăți a unor stimuli negativi (de origine externă sau internă) reprezintă sursa de apariție a problemelor sociale. Răspunzătoare de emergența acțiunilor politice sunt acele probleme cu impact sistemic, care pun în pericol integritatea ansamblului societal în forma sa existentă, cu valorile şi structurile sale specifice. Între aceste probleme cu caracter politic/public (exterioare sferei sociale strict private) se numără: insecuritatea tehnologică (lipsa mijloacelor şi tehnicilor necesare adaptării unei colectivități la provocările mediului natural), insecuritatea inter-societală (de tip politico-militar), insecuritatea personală (dezorganizarea relațiilor inter-individuale şi inter-grupale, anarhia intra-societală), insecuritatea economică (accesul inadecvat la resursele strategice sau alocarea inadecvată a resurselor între actorii sociali), insecuritatea culturală (blocarea procesului de reproducere sau afirmare culturală a grupărilor sociale cu identitate comună).

2. Prin prezentarea într-o formă generală a acestor probleme social-politice vrem să subliniem că nu există definiții universale şi precis operaționalizate ale acestora, ci numai tipuri de probleme ce se regăsesc în forme diferite în culturile politice ale societăților (de unde rezultă că politicul nu poate fi redus la vreuna din dimensiunile socialului, precum în paradigma marxistă de exemplu). Variabilitatea mediului natural şi inter-societal, ca şi tradițiile culturale diferite, generează profiluri culturale distincte în cadrul sistemelor social-politice existente la un moment dat. Standardele sociale referitoare la definirea şi stabilirea gravității problemelor politice, precum şi cele referitoare la modul normal de răspuns al decidenților politici, variază deci atât inter, cât şi intra-societal (între categoriile sociale diferențiate orizontal sau cele separate vertical), ceea ce impune adoptarea unui punct de vedere contingent, non-universalist în analiza valorilor, credințelor şi cunoştințelor ce compun o cultură politică anume. În ceea ce priveşte sistemele culturale articulate în forma ideologiilor politice, trebuie distins între: ***a.*** ideologiile sistemice de tip integrativ, centrate pe crearea şi consolidarea legitimității generale a ordinii social-politice şi structurate în consecință în jurul unei puternice dimensiuni religioase sau cvasireligioase şi ***b.*** ideologiile sectoriale, orientate către legitimarea acțiunilor de reglementare a problemelor diferitelor sub-sisteme şi categorii sociale.

3. Funcția definitorie a politicului este, cum am subliniat, reglementarea problemelor referitoare la evoluțiile prezente şi viitoare ale unui ansamblu social. Structurile politice sunt, deci, mecanisme de decizie macro-socială orientate către reducerea entropiei interne, prin controlul forțelor centrifuge ce amenință unitatea societății şi micşorează potențialul adaptativ al acesteia. Astfel definite, mecanismele politice reprezintă principalul avantaj comparativ al societăților umane în lupta lor generală pentru supraviețuire şi dezvoltare. Ele constituie, în

esență, organe specializate de conducere a colectivităților umane, menite a asigura o adaptare superioară nu numai în raport cu mediul natural, ci şi cu acele societăți față de care există raporturi de competiție. Politicul este deci principalul producător de negentropie sistemică prin raportare la problemele (de orice natură ar fi acestea) ce pot apare în funcționarea (evoluția) unui sistem social.

4. Această calitate (unică între sistemele vii) a specializării conştiente a subsistemului politic (sau, în sens restrâns, a rolurilor politice) față de sistemul social global este răspunzătoare însă şi de o problemă suplimentară: cea a realizării unui control colectiv eficient asupra acțiunilor de conducere politică, deci a controlului organismului social asupra unui organ propriu specializat într-o anumită funcție. Altfel spus, circuitul primar de autoreglare externă şi internă, care asigură adaptarea generală a sistemului social la perturbațiile externe şi interne, este dublat cu necesitate de un circuit secundar de autoreglare strict internă, menit a asigura consonanța dintre acțiunile decidenților şi standardele culturale de referință. În acest context teoretic poate fi pusă şi problema puterii politice, considerată în general a fi „esența" politicului, dar care în acest model pare a nu avea un loc central.

Perspectiva funcționalist-sistemică din care am încercat să reliefăm specificul politicului permite respingerea punctului de vedere după care, acesta este sinonim cu puterea/autoritatea: autoritatea şi puterea sunt atribute secunde ce intervin în procesul politic doar ca o consecință a unui fapt funcțional mai profund, specializarea rolurilor ori instituțiilor politice. Funcția centrală a politicului este adaptarea eficientă a unui sistem social şi nu împlinirea unor finalități individuale ori sectoriale (cucerirea puterii ca expresie a voinței de dominație), iar exercitarea puterii presupune întotdeauna, fără excepție, obținerea prealabilă a sprijinului (acceptului) colectivității, consecință inevitabilă a naturii sociale a politicului.

Sociologia şi antropologia funcționalistă realizează astfel o schimbare de optică fundamentală față de metodologia restrictivă prin care teoriile politologice de tip instituționalist abordează fenomenul politic: analiza explicativă sau prospectivă trebuie să se centreze în mod prioritar, nu pe actorii politici ori pe „jocurile puterii", ci pe problemele (disfuncțiile) sistemice ale societății şi pe modul în care ele îşi găsesc sau nu rezolvarea în acțiunile agenților politici, ce vor fi astfel investiți sau nu cu autoritate. Fundamentul puterii politice se află în societate, iar problema obținerii legitimității se traduce în problema realizării unei autoreglări negative (de stabilizare), atât pe circuitul primar (al adaptării sistemice), cât şi pe cel secundar (al participării). A conduce eficient (adică legitim) înseamnă, atât a produce negentropie (ordine), prin reducerea tensiunilor interne create de problemele sociale, cât şi a reduce tensiunile generate de actul de conducere însuşi. Altfel spus, performanța politică şi legitimitatea guvernării sunt date de menținerea, cu costuri minime, a echilibrului sistemului social în ciuda schimbărilor din provocările sistemice şi din cultura politică dominantă. Schimbarea politică intervine în situațiile de ineficiență (ilegitimitate) politică, atunci când mecanismele politice sporesc prin acțiunile lor entropia socială, în contradicție directă cu cerința

funcţională ce stă la baza politicului. Departe deci de a ignora problema puterii şi autorităţii politice, această perspectivă plasează aceste fenomene în contextul lor real, înţelegându-le ca rezultat al interacţiunii biunivoce dintre social şi politic şi evitând astfel capcana pseudo-explicaţiilor în termeni formali/instituţionali, explicaţii ce inversează determinismul social-politic real.

Dispunând de o definire generală a politicului, putem încerca în continuare să surprindem devenirea istorică a acestuia, descriind într-o manieră ideal-tipică formele în care s-a materializat răspunsul societăţilor umane la problema universală a ordinii şi adaptării sistemice. Perspectiva teoretică pe care o vom folosi este cea neo-evoluţionistă [sintetizată de Gerhard şi Jean Lenski], în centrul căreia stă ideea dependenţei posibilului acţional al societăţilor, de nivelul lor de dezvoltare tehnologică. Analiza dinamicii culturilor, relaţiilor şi instituţiilor social-politice, presupune astfel luarea în considerare a variabilelor ecologice primare (influenţele exercitate de mediul natural şi inter-societal), precum şi a variabilelor interne secundare (tehnologia, economia, populaţia). Fără a subestima rolul culturii în cadrul determinismului social-politic (dinamica culturală a inovaţiilor este în fapt chiar factorul explicativ principal al teoriei[1], acest model sugerează o idee deosebit de importantă pentru antropologia şi sociologia politică: posibilitatea corelării tipurilor principale de strategii adaptative folosite în domeniul tehno-economic (cules şi vânătoare, horticultură simplă şi pastoralism, horticultură avansată, agricultură, industrie), cu principalele modalităţi de organizare social-politică (ceată, trib, şefie, stat agrar, stat modern). Se poate explica astfel, folosind o schemă teoretică unitară, variabilitatea istorică şi culturală a formelor socio-politice, începând cu cele mai simple şi terminând cu cele mai diferenţiate. Astfel, în funcţie de nivelul scăzut sau înalt de dezvoltare tehnologică, societăţile umane au sisteme economice lipsite sau nu de surplusuri, volume demografice reduse sau

[1] Acestui model i se poate aduce o critică „culturalistă", în sensul că ar oferi o perspectivă reducţionistă, uni-deterministă şi materialistă (eventual marxistă) asupra socialului. Această critică poate fi respinsă dacă evidenţiem două elemente: **a**. ceea ce contează într-o astfel de explicaţie nu sunt tehnologiile materiale propriu-zise şi nici relaţiile de producţie, ci informaţiile tehnologice şi procesele culturale complexe de inovaţie, difuziune, sincretism, în care aceste informaţii sunt integrate şi **b**. ca perspectivă ecologică şi sistemică, neo-evoluţionismul ia în considerare, toate strategiile adaptative ale colectivităţilor umane, atât cele „materiale", cât şi cele „spriritual-culturale", adică sistemele normative şi ideologice. Acestea din urmă nu sunt prezentate drept construcţii „suprastructurale" ce derivă univoc din „baza" tehno-economică, ci sunt înţelese drept strategii adaptative cu autonomie relativă, ce constituie surse de schimbare social-politică cu relativă independenţă. Există însă în istorie o puternică corelaţie macro-socială, între diferitele componente ale tipurilor societale reprezentative (economie, structuri demografice şi teritoriale, sisteme instituţionale, ideologice şi artistice) şi aceasta poate fi explicată numai prin existenţa unui anume tip de strategie tehnologică dominantă, prin situarea diferită pe continuumul evoluţiei (dezvoltării) tehnologice. Ideea că posibilul acţional (economic, organizaţional, ideologic, artistic) al societăţilor depinde în primul rând de dinamica tehno-economică şi demografică şi abia în mod secund de cea ideologică nu s-a confruntat, încă, cu o serioasă instanţiere negativă din partea experienţei istorice.

sporite, sisteme de stratificare simple ori complexe, culturi social-politice comunitariste sau individualiste şi, în fine, structuri (regimuri) politice de tip „total" (înalt centrate pe controlul actorilor interni) sau de tip „deschis" (în care actorii interni se bucură de o largă autonomie acţională).

Societatea industrială modernă, caracterizată de un grad înalt de securitate tehnologică (independenţă ridicată faţă de provocările mediului natural), şi-a dezvoltat un sistem politic complex, înalt specializat, menit a răspunde eficient volumului foarte mare de probleme sociale care îi este propriu. În comparaţie cu aceasta, societatea umană cu cel mai redus grad de sofisticare tehnologică, ceata de culegători şi vânători, apare la prima vedere ca extrem de rudimentară şi, aşa cum a susţinut T. Parsons, mai puţin capabilă să facă faţă cerinţelor universale oricărei societăţi (adaptarea, atingerea finalităţilor, integrarea, menţinerea structurii). Lipsa diferenţierii sociale, în mod particular lipsa instituţiilor politice (a statului în primul rând), ar fi din acest punct de vedere, un indicator al sub-performanţei sociale şi politice. O abordare similară (de pe aceeaşi poziţie externă şi etnocentristă) a problemei politicului în societăţile „primitive" (pre-agrare) întâlnim şi în marxism, unde aceste societăţi sunt văzute, datorită egalitarismului lor, drept societăţi lipsite pe de-a întregul de politic (afirmaţie pe care reprezentanţii punctului de vedere anterior, Parsons în particular, nu o susţin însă). Absenţa conflictului de clasă şi a luptei pentru dobândirea puterii politice instituţionalizate ar constitui astfel semnul lipsei politicului în societăţile pre-statale. Falsitatea acestor două perspective evoluţioniste poate fi pusă în evidenţă dacă acceptăm definiţia dată anterior politicului, ca activitate colectivă îndreptată către creşterea adaptabilităţii societăţii prin menţinerea variabilelor sociale la acei parametri pe care membrii respectivului sistem îi consideră ca fiind normali. Criteriul de identificare al politicului îl constituie, deci, nu prezenţa ori absenţa stratificării economico-sociale şi a specializării instituţiilor politice (apariţia statului), ci existenţa ori lipsa orientării generale a sistemului social către adaptarea ecologică. În comunităţile şi societăţile pre-agrare (pre-statale), inexistenţa unor surplusuri economice semnificative, volumul demografic redus şi stratificarea socială minimă (bazată doar pe sex şi vârstă), fac diferenţierea instituţională inutilă şi în acelaşi timp imposibilă, dar aceasta nu înseamnă lipsa politicului din aceste societăţi, lipsa orientării negentropice a primelor colectivităţi umane. Dimpotrivă, în cadrul cetelor de culegători şi vânători şi al triburilor de horticultori sau păstori, funcţiile (rolurile) sunt ocupate printr-un proces de selecţie directă de către acei indivizi ce pot oferi colectivităţii maximum de avantaje adaptative. În limitele posibilului acţional propriu, aceste comunităţi aveau deci libertatea de a alege între un set de alternative evolutive slabe (reprezentate de acceptarea unor şefi politico-spirituali lipsiţi de competenţe reale) şi un set de alternative superioare (acceptarea ca lideri a indivizilor cu competenţe reale). Dovada cea mai bună a existenţei în cadrul societăţilor pre-statale a unui politic extrem de performant din punct de vedere emic este că ele au supravieţuit şi s-au adaptat provocărilor specifice erei lor

istorice, dând naştere marilor civilizaţii agrare din care mai târziu avea să se formeze modernitatea însăşi.

La antipodul abordărilor de tip etic (externe şi etnocentriste) ar trebui să se afle un mod specific de înţelegere a procesului politic şi acesta credem că poate fi oferit de paradigma funcţionalistă. Urmând principiile acesteia, se poate afirma că geneza politicului în cadrul primelor societăţi umane, cetele nomade şi nediferenţiate compuse din familii de culegători şi vânători, se confundă cu geneza socialităţii însăşi, cu apariţia primelor norme colective ce au reglementat anarhia originară specifică primatelor. Controlul cultural al pornirilor individuale distructive şi maladaptative (în primul rând, controlul instinctului sexual, prin prohibiţia incestului şi reglementarea manifestării sociale a sexualităţii, iar în al doilea rând, controlul agresivităţii intra-societale, prin monopolizarea de către comunitate a dreptului de răzbunare şi manifestarea acestuia într-o formă deviată asupra victimelor ispăşitoare) a însemnat întemeierea unui spaţiu al ordinii şi coooperării colective, crearea familiei ca unitate socială plurifuncţională: biologică, economică, socială şi politică. Crearea rudeniei, ca identitate colectivă menită a delimita grupurile străine de propriul grup de apartenenţă şi de cooperare, a făcut posibilă ulterior extinderea progresivă a cooperării şi solidarităţii, într-un proces de coagulare etno-politică ce a parcurs până acum treptele familiei, tribului, poporului şi naţiunii. Norma reciprocităţii, fundament al relaţiilor dintre purtătorii unei identităţi comune, serveşte în micile comunităţi pre-statale drept principiu de bază atât în politica lor internă cât şi în cea externă: caracterul sacru al acestei norme, creat şi menţinut prin utilizarea de către societate a violenţei fondatoare, bazate pe mecanismul victimei ispăşitoare [R. Girard], asigură în interior, conservarea sociabilităţii şi cooperării, sporind prin aceasta integrarea indivizilor şi capacitatea de adaptare a comunităţii, iar în exterior (în special sub forma căsătoriei exogame, iar în cazul triburilor şi sub forma potlach-ului) reprezintă instrumentul cvasi-diplomatic cel mai eficient de control a conflictualităţii inter-societale şi, deci, de sporire a securităţii externe.

În concluzie, ideea existenţei unui social („primitiv") fără politic nu poate fi susţinută, naşterea „societăţii politice" confundându-se cu cea a societăţii însăşi. Familia, ceata, tribul, au reprezentat unităţi social-politice eficace, ce au creat o normativitate pluri-funcţională menită a rezolva simultan problemele de reproducere biologică şi culturală, de distribuţie economică a resurselor, de evitare a anarhiei interne şi insecurităţii externe, de explicare a realităţii şi de conservare a valorilor colective fundamentale. Definirea politicului prin putere sau stat este deci incompletă: singurele roluri politice diferenţiate în cete sau triburi nu sunt dublate de coerciţia unui aparat birocratic ori de vreo altă resursă de putere instituţionalizată. Şeful/conducătorul tribului nu se are decât pe sine de partea sa, singura sa sursă de autoritate putând fi derivată numai din propriul efort direcţionat în mod exclusiv către comunitate. Numai utilitatea socială a competenţei sale (tehnologice sau inter-personale), generozitatea sa (îndeosebi în vremuri de

restrişte), exemplul său pozitiv şi nerecurgerea la stilul de conducere autoritar, bazat pe forţă, îi pot asigura stabilitatea funcţiei. În cete şi triburi, politicul se prezintă în forma „pură" a autorităţii, libere de coerciţia fizică instituţionalizată deoarece, pe lângă faptul că lipsesc resursele economice şi umane necesare unor construcţii instituţionale durabile, membrii societăţii exercită un control direct asupra funcţiilor politice, prin intermediul violenţei colective sacre, instrument cvasipolitic de reglementare a problemelor comunităţilor nediferenţiate.

Realitatea social-politică a comunităţilor preagrare oferă un puternic argument în favoarea definirii politicului în primul rând prin funcţia sa decizional-reglementativă. A utiliza fenomenul puterii drept criteriu de identificare a acţiunilor şi relaţiilor politice ar însemna, în cazul acestor societăţi, fie negarea caracterului lor politic (şi deci dezumanizarea lor), fie asimilarea puterii politice cu controlul social difuz, exercitat de către întreaga societate asupra sieşi (şi deci anularea unor distincţii conceptuale elementare). Aceasta nu înseamnă însă, că definiţia dată politicului exclude din sfera acestuia violenţa, constrângerea. Dimpotrivă, înţelegerea comunităţilor preagrare nu poate fi decât una durkheimiană, în sensul recunoaşterii funcţiei fondatoare a violenţei colective sacre. Ceea ce subliniem este însă abuzul ce se poate comite în încercarea de identificare a acestui mecanism reglator colectiv, cu fenomenul autorităţii/puterii politice individuale, care nu apare (şi nu putea să apară) decât târziu în istorie, o dată cu emergenţa, în cadrul societăţilor horticole dezvoltate, a sistemelor complexe de stratificare socială şi a instituţiilor politice autonome.

Şefia reprezintă o formă social-politică specifică tranziţiei la agricultură, ce apare în societăţile organizate segmentar. Acestui tip de societate horticolă sau pastorală îi sunt proprii, atât trăsături tribale (preeminenţa principiului rudeniei în relaţiile social-politice, lipsa unui surplus economic semnificativ şi absenţa stratificării pe criterii economice), cât şi statale (relaţia stabilă a structurilor politice cu populaţia sedentarizată şi delimitată teritorial, diferenţierea progresivă a accesului la resursele de tip strategic). În organizarea politică a şefiei se întâlnesc [conflictual, ne avertizează D. Easton şi P. Clastres] cele două principii fundamentale, pe baza cărora se structurează politicul în cele două mari ere ale sale (era politicului fără stat şi era posthorticolă a politicului cu stat): principiul rudeniei, al guvernării directe şi principiul birocraţiei, al guvernării reprezentative. În instituţia şefiei coexistă astfel, tensional, forţele centrifuge ale segmentelor de rudenie localiste şi forţa centripetă a regalităţii şi protobirocraţiei centraliste. Rezolvarea acestui conflict, decisiv pentru emergenţa ulterioară a statului, a fost impusă societăţilor istorice de interacţiunea dintre pericolele militare externe (ce pot determina coalizarea politică a liniilor de neam maximale), creşterea demografică şi stratificarea economică (ce sporesc volumul problemelor sociale şi nevoia de reglementare politică a acestora).

În regalitatea din cadrul şefiei întâlnim de asemenea o interacţiune conflictuală între practica redistribuţiei societale a bunurilor între diferitele regiuni,

sate şi linii de rudenie (practică specifică funcţiei de şef) şi, respectiv, tendinţa de acumulare economică manifestată în rândul elitelor în formare. Dacă redistribuţia este reflexul legii reciprocităţii, ce acţionează între indivizii înrudiţi, acumularea economică pe linii private este de natură a modifica radical principiile de interacţiune interpersonală în sistemele sociale mari, în care relaţiile impersonale şi secundare devin guvernate de regula pieţei, mai curând decât de cea a schimbului echivalent şi a egalitarismului. În fine, în structurile politice ale şefiei este introdusă o inovaţie, regalitatea, ce nu are însă decât o funcţie simbolică şi unificatoare, fiind menită numai a întări identitatea supratribală necesară unei guvernări efective la nivel interregional şi apoi la nivelul unui întreg popor. Regele conduce dar nu guvernează, întărirea puterii sale fiind condiţionată de apariţia acelor condiţii interne şi externe, ce fac necesară construcţia statului şi pe care le-am semnalat anterior.

Saltul tehnologic realizat la sfârşitul epocii bronzului, apariţia agriculturii, a adus cu sine o serie de modificări calitative în structura societăţilor şi în formele politice ale acestora. Lărgirea posibilului acţional, ca efect al creşterii productivităţii muncii agricole, a permis acumularea privată de surplusuri importante, grăbind, pe această cale, formarea unor categorii sociale noi, clasele (castele) strict stratificate după criterii economice: preoţimea, administratorii politici, războinicii, nobilimea rurală şi urbană, artizanii, comercianţii, ţăranii şi sclavii. Totodată, prosperitatea în creştere a determinat sporirea volumului demografic şi a „densităţii morale", deci a complexităţii relaţiilor sociale. În plan extern, riscurile beligene s-au dezvoltat ca răspuns la acest set nou de probleme social-politice, creându-şi progresiv instituţii specializate în satisfacerea fiecărei cerinţe manifeste: administraţie de stat (birocraţie civilă), armată şi diplomaţie, religii publice complexe, poliţie, justiţie şi sisteme de drept, ce monopolizează la nivelul statului dreptul de folosire legitimă a violenţei sociale reglatoare.

Trăsătura comună tuturor transformărilor politice ce au avut loc o dată cu apariţia statului a fost înlocuirea principiului rudeniei cu cel al birocraţiei: relaţiile personalizate sunt înlocuite cu relaţii de tip secundar, în care principiul reciprocităţii dintre rude nu-şi mai are locul. În plan identitar, se trece de la identitatea tribală, cu conotaţii locale şi personale, la etnicitatea situată într-un orizont mai larg, cel al apartenenţei politice supra-familiale la stat.

Compensarea deficitului de solidaritate, creat prin abandonarea principiului rudeniei şi a practicilor de schimb, echivalent derivate din acesta (îndeosebi redistribuţia economică specifică şefiei), s-a făcut însă numai parţial, prin afirmarea unei noi identităţi colective, cea etnică. Un rol central în legitimarea noii ordini politice agrare l-au jucat, cum a arătat Max Weber, religiile publice, încărcate cu un profund mesaj milenarist, structurate în jurul unor zeităţi mult mai puternice decât cele din sistemele religioase prestatale. De asemenea, puternicele contraste sociale şi politice ale societăţii agrare (accesul diferenţiat la resursele strategice, inegalitatea economico-socială, sistemul de caste, autonomizarea politicului şi

dominaţia politico-hierocratică autoritară), au fost justificate (raţionalizate) folosindu-se ideea originii lor divine, precum şi ideea dezirabilităţii refuzului lumii pământene şi a salvării exclusive în viaţa de după moarte. În acest fel, procesul politic a căpătat în societăţile agrare un profil înalt autoritar, nemaiîntâlnit în societăţile prestatale; regalitatea cu atribuţii simbolice se transformă astfel în monarhie absolută ori despotică. Principalii factori explicativi ai acestui fapt sunt, în primul rând, existenţa unor probleme obiective, ce necesitau un control politic înalt (insecuritatea militară, administrarea unor sisteme complexe de irigaţii, controlul unor centre urbane foarte dens populate) şi, în al doilea rând, caracterul submisiv, fatalist, neofob, al culturii politice dominante, determinat la rândul său de specificul vieţii rurale (insecuritatea tehnologică tinde să genereze o atribuire externă a controlului) şi de dominaţia culturală a religiilor de stat. Începând cu secolul trecut, însă, transformările tehnologice, economice şi demografice produse de revoluţia industrială, au declanşat un proces de schimbare progresivă a relaţiilor sociale şi culturale, inclusiv a acelora care au permis regimurilor agrare autoritare să guverneze în deplină legitimitate vreme îndelungată.

Principalul efect al revoluţiei industriale îl constituie creşterea enormă a surplusurilor economice şi a securităţii tehnologice, adică a independenţei societăţilor moderne faţă de provocările mediului natural: influenţele negative exercitate de mediu provoacă numai foarte rar schimbări sociale sistemice (şi atunci tind să fie privite ca o excepţie, nu ca o regulă), spre deosebire de situaţia societăţilor premoderne, în care evoluţia socială şi politică stă sub semnul ciclicităţii demo-economico-politice, evidenţiate de Marvin Harris şi Daniel Chirot. Ca o consecinţă directă a acestui fapt, populaţia a crescut semnificativ, ducând la multiplicarea problemelor sociale destinate rezolvării publice, adică politice. Specializarea ocupaţională şi mobilitatea verticală ridicată au sporit diferenţierea de status şi eterogenitatea culturală, iar urbanizarea şi creşterea nivelului educaţiei au slăbit controlul social total şi puterea de influenţă a valorilor tradiţionale. Procesul de modernizare culturală a avut, astfel, drept rezultat secularizarea şi marginalizarea valorilor şi credinţelor inegalitariste ale societăţii agrare. Cultura politică parohial-submisivă, de tip comunitarist, s-a transformat progresiv într-o cultură (urbană) participativ-activistă, centrată pe individ, ca cetăţean cu drepturi politice extinse şi pe idealul democratizării, al recuperării decalajului de reciprocitate dintre stat şi indivizii sau grupurile ce formează societatea, devenită de acum societate civilă.

Regăsirea de către societate a mecanismelor de control colectiv asupra regimului politic s-a concretizat într-o proliferare a organizaţiilor politice cu funcţie de participare indirectă (autoreglarea sistemică secundară prin organizaţii non-guvernamentale, grupuri de interese, partide politice) şi într-o multiplicare fără precedent a comportamentelor politice colective, cu funcţie de participare directă (greve, manifestaţii, revolte, mişcări politice reformiste, revoluţii). Această ridicare a societăţii moderne în faţa arbitrariului politicii de tip autoritar, îşi are propria sa

religie civilă, ideologia egalitarismului, a drepturilor omului, a republicanismului şi pluralismului democratic. Ea stă la baza unei noi concepţii asupra legitimităţii politice, o concepţie raţional-meritocratică asupra standardelor de normalitate acţională, la care actorii politici trebuie să fie raportaţi.

În faţa volumului ridicat de probleme politice, determinate de creşterea complexităţii sociale, răspunsul statului modern s-a concretizat în două strategii adaptative distincte, prin care s-a realizat (nu de puţine ori într-o manieră conflictuală) acomodarea cu noile realităţi sociale. Prima, la nivel instituţional, a constat în creşterea capacităţii rezolutive a birocraţiilor politice. Aceasta s-a realizat prin multiplicarea reţelelor administrative (penetrarea societăţii), specializarea agenţiilor guvernamentale în conformitate cu dinamica cerinţelor manifeste, democratizarea regimului politic prin separarea puterilor publice, adoptarea principiilor pluralismului şi constituţionalismului. Din acest punct de vedere, una din transformările structurale cele mai importante, realizate în era modernă a politicului, a constituit-o metamorfoza statului liberal minimal într-un stat social de tip keynesist, ca răspuns la nevoia de solidaritate, întrajutorare şi ordine socială evidenţiată în timpul macro-crizelor economice, sociale şi politice. Filosofia liberalismului clasic s-a dovedit a fi inadecvată, nu numai din punct de vedere strict economic (prin imposibilitatea demonstrată de a evita crizele de sistem), dar şi din punct de vedere social şi politic, întrucât strategia non-intervenţionistă a statului minimal impune, drept principală regulă de interacţiune socială, legea entropică a cererii şi ofertei, deci un principiu diametral opus regulii reciprocităţii. Aşa cum reiese însă din cele afirmate anterior, norma fundamentală a socialului este cooperarea şi nu conflictul, astfel încât, acele decizii prin care se lasă ca interacţiunile sociale să fie guvernate exclusiv de principiul pieţei, condamnă respectivul sistem social la sub-performanţă, într-o contradicţie totală cu funcţia esenţială a politicului.

În al doilea rând, adaptarea sistemică a statului modern s-a realizat prin crearea unei ideologii cu funcţie integratoare, naţionalismul, ce s-a dovedit a fi extrem de utilă în susţinerea eforturilor de modernizare economico-socială promovate de noua clasă de mijloc în afirmare, burghezia. Integrarea naţională a oferit un răspuns eficient, atât problemei instabilităţii instituţiilor sociale şi politice într-o eră a schimbării sociale rapide, cât şi nevoii de integrare într-o economie naţională unitară, competitivă în relaţiile externe, a regiunilor şi provinciilor anterior autarhice. În fine, mitul universalităţii istorice a naţiunii a servit realizării unităţii culturale şi solidarităţii sociale, chiar şi în spaţiile geoculturale caracterizate de pluralism etnic, oferind, în virtutea caracterului său cvasi-religios, o ideologie politică cu un potenţial de mobilizare extrem de înalt.

Ca o primă concluzie a acestui studiu, vom sublinia încă o dată faptul că, în pofida înfăţişărilor eterogene sub care politicul se prezintă în diferitele societăţi istorice, esenţa sa socială şi negentropică este aceeaşi. Permiţând identificarea acţiunilor şi structurilor politice echivalente funcţional, modul funcţionalist de

analiză a realității sociale constituie astfel, metoda principală de cercetare, nu doar a sociologiei politice „prezenteiste", ci şi a sociologiei politice istorice şi comparative. Întrucât evidențiază modul distinct de rezolvare politică a problemelor specifice diverselor ere istorice, această perspectivă contribuie, de asemenea, la „recuperarea" inteligenței, maturității şi, în ultimă instanță, a umanității societăților prestatale şi premoderne, calități refuzate de etnocentrismele explicite ori implicite, ce sunt prezente frecvent în discursul politologic (şi politic).

A doua concluzie, care ar trebui reliefată, este că, în calitatea lor de fapte sociale „fondatoare", instituțiile, practicile şi valorile politice au întotdeauna nevoie de un minim de sacralitate, de un minim de legitimitate non-chestionabilă, întrucât raționalitatea sistemului social trebuie să aibă întotdeauna un ascendent asupra logicii subsistemelor ori indivizilor. Impunerea puterii colectivității asupra voinței indivizilor se poate face, deci, numai asigurând un minim de superioritate morală normelor sistemice, prin utilizarea unor ideologii integratoare. Înțelegem astfel de ce, în ciuda afirmării puternice în era modernă a unei culturi (hiper)individualiste, nu există motive serioase să ne aşteptăm ca procesul de secularizare a culturilor sociale şi politice să fie absolut. Dimpotrivă, dată fiind variabilitatea înaltă a provocărilor sistemice adresate societății moderne, ar trebui să ne aşteptăm ca, importanța diferitelor religii civile proprii modernității, să se mențină şi chiar să crească. Dealtfel, într-un sistem mondial puternic stratificat şi încărcat de tensiuni, de succesul noilor mituri politice şi noilor „rudenii" supra-naționale, depinde în ultimă instanță evitarea conflictelor şi a violenței internaționale.

BIBLIOGRAFIE

1. BALANDIER, GEORGES, *Anthropologie politique*, 2-e édition revue, Presses Universitaires de France, Paris, 1969.
2. CLASTRES, PIERRE, *Societatea contra statului.* Studii de antropologie politică, Ararat, 1995.
3. EASTON, DAVID, *A Systems Analysis of Political Life*, John Wiley and Sons, 1965.
4. FREUND, JULIEN, *L'essence du politique*, Éditions Sirey, Paris, 1965.
5. GIRARD, RENÉ, *Violența şi sacrul*, Nemira, Bucureşti, 1995.
6. KOTTAK, CONRAD PHILLIP, *Anthropology. The Exploration of Human Diversity*, fifth édition. Mc Graw-Hill, New York, 1991.
7. LENSKI, GERHARD & LENSKI, JEAN, *Human Societies. An Introduction to Macrosociology*, fifth édition. Mc Graw-Hill, New York, 1987.
8. MAUSS, MARCEL, *Eseu despre dar*. Institutul European, Iaşi, 1993.
9. SAHLINS, MARSHALL D., *The Origin of Society*, în Hammond, Peter B. (ed.) - *Physical Anthropology and Archaeology. Introductory Readings,* second edition. Macmillan Publishing Co., New York, 1976.

MEDIATIZAREA PARTIDELOR POLITICE LA POSTURILE DE TELEVIZIUNE ŞI IMPACTUL ACESTEIA ÎN OPINIA PUBLICĂ

BRUNO ŞTEFAN

Asist. univ. la Universitatea Politehnică Bucureşti
şi sociolog la Centrul Independent de Studii Sociale şi Sondaje

Există, printre ziarişti şi oameni politici, opinia conform căreia succesul în politică depinde într-un mod covârşitor de accesul la televiziuni la ore de maximă audienţă. Opinia aceasta este fundamentată şi de unele studii care au arătat că televiziunile pot juca un rol deloc de neglijat în campaniile pentru obţinerea puterii în stat. Pe baza acestei păreri s-a structurat un anumit comportament al politicienilor vizavi de presa audio-vizuală, un ritual ce a transformat politica în spectacol televizat. Pentru a se menţine pe piaţă, pentru a intra în jocurile politice, fiecare lider de partid consideră că un factor determinant îl constituie accesul pe micul ecran în emisiunile social-politice. Dorinţa de a convinge electoratul este inerentă oricărei personalităţi intrate în arena politică.

Din factor mediatic, televiziunile au devenit partenere în aceste jocuri prin selectarea personajelor, a mesajelor, prin modul de comentare a lor. Printre redactorii de televizine, există părerea că de ei depinde cariera politicienilor şi aprecierea publică a partidelor.

Dar oare evoluţia încrederii alegătorilor în partidele politice urmează aceeaşi traiectorie cu evoluţia mediatizării lor pe posturile de televiziune? Sau partidele cresc şi coboară în admiraţia cetăţenilor indiferent de modul (sau poate chiar în contradicţie cu modul) în care le prezintă televiziunile? Între cele două teorii privind relaţia dintre viaţa politică şi televiziune (prima care susţine atotputernicia media şi a doua care postulează neputinţa surselor mass-media în a influenţa alegătorii şi viaţa politică), unde se situează televiziunile din România? Ce deosebiri şi ce asemănări se constată între principalele studiouri de televizine care-şi dispută între ele audienţa în ceea ce priveşte modul de relatare a vieţii politice interne?

Pentru a măsura acest lucru, voi folosi rezultatele a două tipuri de cercetări întreprinse de Centrul Independent de Studii Sociale şi Sondaje (CIS) pe perioada primului an postelectoral. Prima cercetare a urmărit măsurarea modalităţilor în care televiziunile au transmis în cadrul emisiunilor de ştiri informaţii despre partidele politice. Datele se referă doar la jurnalele informative de seară difuzate în intervalul orar 18.00 – 23.00. Analiza prezintă evoluţia apariţiilor fiecărui partid politic la

„**Revista Română de Sociologie”,** serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p.47–69, Bucureşti, 1998

5 posturi de televizine şi modul de evaluare a lor (pozitiv, negativ, neutru). A doua cercetare a urmărit lunar impactul acestor mediatizări în schimbarea opiniilor alegătorilor faţă de partidele politice. Analiza prezintă evoluţia încrederii în aceleaşi formaţiuni politice şi intenţiile de vot ale cetăţenilor, în cazul alegerilor anticipate. Informaţiile au fost extrase din rapoartele privind „Monitorizarea* principalelor emisiuni social-politice ale posturilor tv.: TVR1, Pro-tv, Antena 1, Tele 7abc şi Amerom" şi din sondajele efectuate în cadrul proiectului „Diagnoza fenomenelor sociale şi politice din România din perspectiva opiniei publice".

Perioada cuprinsă în analiza de mai jos este: februarie 1997 – ianuarie 1998 şi are o semnificaţie aparte. A existat o speranţă a cercetătorilor mass-media şi a alegătorilor că în anul 1997 vor fi puse bazele unei relaţii fireşti între puterea nou instaurată şi sistemul de comunicare audio-vizuală. Este cunoscut că televiziunile particulare au reprezentat în campania electorală din toamna anului '96 o contrapondere la propaganda făcută PDSR-ului de postul naţional de televiziune TVR. După cucerirea puterii, noile autorităţi au promis o normalizare a raporturilor cu presa. Această normalizare însemna transformarea televiziunii de stat în televiziune publică, accesul nelimitat al televiziunilor la sursele de informaţie de interes public şi nesancţionarea acelor studiouri de televizine care refuzau să transmită anumite mesaje ale autorităţilor. Această transparenţă a fost realizată numai parţial, în sensul că unele televiziuni au avut un acces mai mare în culisele puterii, dar aceasta din urmă a condiţionat acest acces de denigrarea sau ignorarea adversarilor politici (e cazul mai ales al TVR-ului, devenit instrument de propagandă al puterii, mai mult decât fusese pentru puterea anterioară).

La noua putere instaurată în noiembrie 1996 fiecare televiziune s-a raportat în mod diferit. Existenţa mai multor studiouri de televizine i-a ajutat pe telespectatori să vadă mai limpede ce este adevăr şi ce este propagandă, ce este informaţie şi ce este comentariu. Această pluralitate mediatică a constituit un factor important în structurarea opiniei publice, mai important decât eforturile depuse de anumite televiziuni în parte, pentru a o convinge să gândească într-un anumit fel.

* Monitorizarea este o metodă de măsurare şi de observare importată în ştiinţele sociale din domeniile fizicii şi medicinii şi constă în supravegherea sistematică a unor fenomene sau pacienţi a căror evoluţie probabilă se va abate de la normalitate, cu scopul de a interveni înainte ca ceva neplăcut să se producă şi să scape de sub control.

În sociologie monitorizarea s-a impus mai ales în ultimii 15 ani. Ea a fost aplicată la început mai ales cu referire la respectarea drepturilor omului în ţările a căror democraţie era îndoielnică, la cerinţa expresă a Uniunii Europene şi a forurilor internaţionale.

În massmedia această metodă a devenit interesantă în special în timpul campaniilor electorale. Lupta pentru ocuparea unor spaţii de emisie cât mai ample şi la ore de maximă audienţă, pentru prezentarea în lumini cât mai favorabile a activităţii lor, pentru transmiterea unor mesaje cât mai percutante în rândul electoratului au constituit preocupări majore ale candidaţilor, partidelor şi formaţiunilor politice aflate în competiţie. În ţările occidentale televiziunile s-au confruntat de multe ori cu presiuni politice ce vizau inserarea – mai ales în cadrul jurnalelor informative de seară, cele mai audiate programe – unor informaţii cu scop propagandistic.

Dar cum s-a raportat fiecare post de televizine la principalele formaţiuni politice? Datele din tabelele de mai jos prezintă mediatizarea fiecărui partid în parte prin cele 5 studiouri tv, iar comentariile analizează impactul acestei mediatizări în opinia publică.

Tabelul 1

PNŢCD

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Ant.1			Tele7			Amerom	
		+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**
feb.	13			3	3		1	1		2	1		2			
mar.	26	3		4			3	1	1	11			2			1
apr.	11					1	2			4			2			2
mai.	15	1		2						6	1		4			1
iun.	26			3	1	2				14	1		5			
iul.	33	4		6	1	2			2	12	1	2	2			1
sep.	40	3		4			1			19			11			2
oct.	39		1	5	4		3			9			6	3	2	6
nov.	46	1		5	9	6	2			13	2		3	2	1	2
dec.	35	6		4	1	1	1	1		11			3	2		5
ian.	102	3	2	9	10	1	4			14	3		14	5	15	22
total	386	21	3	45	29	13	17	3	3	115	9	2	54	12	18	42

Notă: + = evaluare pozitivă; - = evaluare negativă; 0 = evaluare neutră.

Apariţiile pe micul ecran ale principalului partid aflat la guvernare (vezi tabelul 1) au fost în creştere de la lună la lună. Puţine la număr în primele luni după preluarea puterii, ele au fost din ce în ce mai numeroase în lunile care au urmat, PNŢCD ajungând în luna ianuarie 1998 să fie mediatizat de aproape 10 ori mai frecvent decât în luna aprilie ’97. Până la reuniunea de la Madrid, PNŢCD a fost prezentat aproape în totalitate cu neutralitate din partea realizatorilor jurnalelor informative. Ironiile şi aprecierile negative la adresa acestui partid au fost aproape inexistente pe posturile de televiziune pe perioada celor 200 de zile ale Contractului cu România. Posturile de televiziune par a fi acceptat acest Contract ca un moratoriu de încredere. În acest interval, evaluările pozitive, laudele şi omagiile au fost şi ele reduse ca pondere, fiind ceva mai numeroase la TVR şi Pro-tv, dar nu ca în perioada care a urmat. Aceste posturi au fost pe toată perioada postelectorală ataşate coaliţiei guvernamentale, lăudâdu-i şi justificându-i acţiunile.

O dată cu acţiunile de restructurare a industriei încep să crească şi numărul aparţiilor PNŢCD în emisiunile de ştiri. Dar evaluările negative devin mai numeroase abia cu ocazia prelungitei remanieri a cabinetului Ciorbea, iar ele culminează în timpul crizei politice declanşată în ianuarie 1998.

Pe întreaga perioadă postelectorală, PNŢCD a fost cel mai mediatizat partid politic din România, beneficiind de 21,5% din totalul aparţiilor tuturor partidelor

pe micul ecran. În cifre absolute, a avut şi cele mai numeroase evaluări pozitive: în total 74, ceea ce înseamnă 7 aprecieri favorabile pe săptămână. Faţă de acestea, evaluările negative au fost cu jumătate mai puţine. Ele au fost accentuate mai ales la Prima tv (fostul Amerom), acest post debutând pe piaţa audio-vizuală cu o campanie de sancţionare severă a greşelilor partidelor aflate la putere.

Televiziunea care a transmis cele mai numeroase informaţii despre PNŢCD a fost Antena 1. Acest post a difuzat pe toată perioada analizată cele mai multe ştiri referitoare la acţiunile tuturor partidelor politice. Referirile au fost neutre aproape în totalitatea lor, Antena 1 fiind cel mai imparţial post faţă de acest partid, dar şi cel mai important canal de difuzare a informaţiilor despre el. TVR a fost docilă acestui partid, ştirile sale fiind întotdeauna favorabile şi niciodată însoţite de comentarii menite să facă atingere imaginii sale. Şi la Pro-tv s-au înregistrat numeroase aprecieri favorabile la adresa ţărăniştilor (chiar cele mai numeroase în cifre absolute: 29, adică 40% din totalul aprecierilor pozitive obţinute), dar ele au fost însoţite în acelaşi timp de alte informaţii ce-i prezentau într-o lumină nefavorabilă. Pro-tv a căutat să transmită ştiri senzaţionale şi nu neutre despre PNŢCD (această tendinţă este generală faţă de toate partidele politice mediatizate în jurnalele acestui studio tv); de aceea evaluările alternează frecvent în bine şi rău, în pozitive şi negative. Tele 7abc a preferat o abordare neutră în general, luând însă apărarea partidului pe care l-a susţinut în campania electorală, în momentele critice prin care a trecut după alegeri: eşecul de la Madrid, remanierea guvernamentală şi conflictul cu PD. Amerom a ignorat aproape complet acest partid în prima jumătate a anului 1997. Datorită duratei reduse a emisiunilor de ştiri, informaţiile despre activitatea tuturor partidelor politice au fost reduse ca număr. Ele sporesc abia din toamnă (când se constată o creştere generală a apariţiilor PNŢCD pe posturile de televiziune) şi devin comparabile cu celelalte posturi o dată cu transformarea lui Ameron în Prima tv, în ianuarie 1998 constatându-se pe acest canal cele mai multe evaluări negative (40% din totalul tuturor evaluărilor negative obţinute într-un an la cele 5 studiouri).

Efectul mediatizării a fost negativ pentru partidul aflat la putere. În opinia publică aprecierea lui a scăzut pe măsură ce au crescut apariţiile pe micul ecran. Dacă în luna martie 1997, când apariţiile televizate erau reduse ca număr (maxim 1 pe zi), PNŢCD obţinea în sondajul CIS (ca de altfel şi în toate sondajele efectuate în acea perioadă) 41% din simpatiile alegătorilor, în luna ianuarie 1998 ponderea admiratorilor s-a redus la mai mult de jumătate (17,5%), când acest partid apărea de 15 ori pe zi la ştirile de seară ale televiziunilor. Explicaţia acestui fenomen prin uzura care însoţeşte încrederea în orice partid aflat la putere, mai ales când este nevoit să ia măsuri radicale de reformă (explicaţie dată de unii lideri ţărănişti) este valabilă doar într-o măsură redusă. Este adevărat că teoreticieni ai opiniei publice spun că acest fenomen este des întâlnit, după alegeri, în multe părţi ale lumii, partidul ieşit câştigător fiind investit ulterior cu un capital de încredere mai mare decât în momentul votării, opinia publică reaşezându-se 5–6 luni după aceea. Încrederea populaţiei în PNŢCD a fost la un nivel înalt în primele luni de

guvernare, când politicienii puterii aruncau întreaga responsabilitate pentru situaţia ţării pe umerii fostului partid de guvernământ. Explicaţia trebuie completată însă cu rolul jucat de studiourile de televiziune în mediatizarea acestui partid. Televiziunile au acordat PNŢCD-ului o perioadă de graţie aproape până la remanierea din toamnă. Acuzele aduse de către opoziţie au fost ignorate sau chiar interzise la unele posturi de televizine şi reduse ca pondere la altele. Încrederea în acest partid a scăzut atunci când liderii săi au preferat mediatizarea în locul guvernării. Din dorinţa de a-şi justifica public măsurile (pe lângă dorinţa de a apărea des pe post), ţărăniştii au început să curteze posturile de televizine. Frecventele apariţii au arătat incapacitatea acestora de a guverna eficient. Îndelungata remaniere a cabinetului a scos la iveală goana după posturi, funcţii, privilegii şi mai puţin preocuparea pentru rezolvarea problemelor economice. Excesiva mediatizare a conflictului cu PD a arătat publicului lucruri din actele guvernării ignorate până atunci: nepotism, obedienţă, incompetenţă, dezinteres faţă de reformă şi faţă de cetăţeni. Rezultatele sondajelor CIS arată că acest partid se află într-o cădere accentuată de popularitate.

În formarea opiniei publice, televiziunile joacă un rol extrem de important, lucru demonstrat de numeroase cercetări. Compararea datelor monitorizării apariţiilor televizate ale CDR, cu datele sondajelor referitoare la încrederea în această coaliţie, este aproape surprinzătoare. Media încrederii în partidele ce formează CDR în interval de un an, postelectoral este de 27,8%, iar media apariţiilor tv în totalul apariţiilor partidelor pe micul ecran în aceeaşi perioadă este 26,1%. Suprapunerea este aproape perfectă, numai că tendinţele sunt opuse. Principalul partid de la putere a început să piardă încrederea populaţiei pe măsură ce transforma actul guvernării în spectacol televizat. Transparenţa acţiunilor politice nu a făcut altceva decât să demitizeze şi să deterioreze imaginea cu care PNŢCD a venit la putere.

Tabelul 2

PNL

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Ant.1			Tele7			Amerom	
		+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**
feb.	10			2	1				1	4			2			
mar.	2			1												1
apr.	4			1		1				2						
mai.	11			3			1		1	4			1			1
iun.	7			2			1			4						
iul.	19	1		3			2			10			3			
sep.	6			1						2			2			1
oct.	12			6			1			2			2		1	
nov.	25	1		6	4	3	1			7			3			
dec.	19	2		1		4		1		8			1			2
ian.	25	1		5	2		1			7			4	2		3
total	140	5		31	7	8	7	1	2	50			18	2	1	8

Partidul Naţional Liberal (vezi tabelul 2) a fost în atenţia jurnaliştilor tv mai mult decât alte partide cu reprezentare parlamentară şi cu credit în rândul opiniei publice. În primele luni de la venirea la putere, în PNL şi-au pus speranţe mulţi ziarişti şi analişti politici. Încercările repetate de unificare liberală au fost larg prezentate publicului. Evaluarea partidului a fost în prima jumătate a anului 1997 neutră la toate televiziunile. Până în toamnă apariţiile au fost sporadice. Ele au devenit din ce în ce mai numeroase o dată cu accentuarea crizei politice. Remanierea guvernului şi conflictul PNŢCD – PD a permis liberalilor ieşirea la rampă ca mediatori în stare să rezolve dificultăţile politice. La TVR şi Pro-tv, PNL a înregistrat cele mai multe aprecieri pozitive. TVR s-a ferit să facă vreun comentariu critic la acţiunile liberale, lăudându-le însă atunci când a avut ocazia. Ca şi în cazul PNŢCD, Pro-tv a alternat aprecierile favorabile cu cele nefavorabile şi cu cele neutre. Antena 1 a fost şi pentru liberali cel mai important canal care le-a prezentat faptele şi declaraţiile politice. Neutralitatea în mediatizare a fost o caracteristică a politicii adoptate de acest post faţă de PNL. La fel de neutrii au fost şi realizatorii Telejurnalului Tele 7abc, care au preferat să difuzeze un număr mai redus de ştiri despre acest partid, dar cu o durată mai lungă. Amerom a fost indiferent şi faţă de PNL; transformarea din 17 decembrie în Prima tv s-a simţit în stilul jurnalistic, într-o lună fiind difuzate tot atâtea informaţii câte au fost la Amerom într-un an. Nu au lipsit în luna ianuarie 1998 aprecierile favorabile, liderii liberali fiind des invitaţi în direct la „Focus" să-şi spună punctul de vedere despre rezolvarea crizei politice.

Pe toată perioada analizată, PNL a beneficiat în medie de 2 apariţii pe zi la ştiri; 7,8% din totalul informaţiilor despre partidele politice au făcut referire la PNL. Dintre acestea, peste 80% au fost neutre, iar cele negative au fost mai puţine decât cele pozitive. Dar liberalii, în opinia publică, nu s-au ridicat până în decembrie '97 la pragul de încredere de 2%. De abia în ianuarie ei au reuşit să obţină 4,3% din opţiunile electorale în cazul unor alegeri anticipate. Pe tot parcursul anului trecut ei nu au reprezentat pentru alegători o alternativă politică serioasă. Cum arătam şi în altă parte[1] PNL nu mai reprezintă decât o nostalgie a unor intelectuali şi oameni înstăriţi din partea sudică a ţării; o mare parte din alegători nu-i cunosc pe fruntaşii liberali, iar dacă-i cunosc, îi asociază unor afaceri dubioase (SAFI, de pildă). Liberalii sunt nesemnificativi pentru opinia publică, în ciuda faptului că au fost mediatizaţi într-un procent de 3–4 ori mai mare decât cel obţinut în sondaje (7,8% faţă de 2,3%).

Dacă în calculele politice ale autorităţilor, PNL a reprezentat un segment important din CDR, oferindu-i-se ministere şi funcţii importante în stat, ceilalţi liberali din Convenţia Democratică, risipiţi în alte partide, au ieşit din aria de interes (vezi tabelul 3). Ignorarea lor publică a fost vizibilă pe parcursul întregului an 1997.

[1] Bruno Ştefan (coord), *Diagnoza fenomenelor sociale şi politice din România din perspectiva opiniei publice*, CIS, ianuarie – februarie 1998.

Tabelul 3

ALTE PARTIDE DIN CDR (PNLCD, PAR, PER)

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Anten.1			Tele7			Amerom	
		+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0	+	-	0
feb.	16			2	1	3	1			5		2	2			
mar.	2									2						
apr.	5						1		1	2			1			
mai.	18	2		4			1			9			1			1
iun.	7			1	1					3			2			
iul.	4			1						3						
sep.	6	1								4	1					
oct.	1															1
nov.	4	1								1			1			1
dec.	5			4										1		
ian.	14			3			3			3			1	2		2
total	82	4		15	2	3	6		1	32	1	2	8	3		5

Monitorizarea CIS a arătat că celelalte formaţiuni componente ale CDR au fost de fapt doar visul a doi oameni: Varujan Vosganian şi Niculai Cerveni. Ei au fost singurii care au reprezentat, din când în când, partidele pe care le conduc şi cu care s-au identificat. Celelalte formaţiuni din CDR (Partidul Ecologist, Alianţa Civică, Solidaritatea Universitară, Asociaţia Foştilor Deţinuţi Politici) par a-şi fi încheiat activitatea în anul trecut, în urma scandalurilor care le-au scos din viaţa politică (accesul la dosarele securităţii, cerut de Ticu Dumitrescu şi scandalul locuinţelor demnitarilor iniţiat de Valerian Stan). Fideli CDR-ului, redactorii din Departamentul Emisiunilor Informative al TVR au relatat, fără nici o nuanţă negativă, activitatea celorlalte partide din Convenţie, lăudând chiar sporadicele lor activităţi. Pentru Pro-tv şi Tele 7abc ele au fost mediatizate aproape cu aceeaşi frecvenţă. Amerom a transmis doar câte o ştire la 3 luni (Prima tv a mărit şi în cazul lor frecvenţa apariţiilor). Antena 1 a fost şi pentru ei cel mai important post care le-a făcut percutant mesajul către public, cu neutralitate şi obiectivitate, mai ales în prima jumătate a anului ’97. Restructurarea industriei şi remanierea din toamnă i-a scos din calculele televiziunilor până în luna ianuarie ’98, când au reintrat în arena politică.

În sondajele CIS, restul partidelor din CDR nu au intrat separat în analiză decât în luna ianuarie, când s-a măsurat separat audienţa lor. În cazul în care ar avea loc alegeri anticipate, iar ele s-ar prezenta pe liste separate, ar obţine următoarele procente: PAR – 5,2; PER – 4,3; AC – 2,0, iar restul sub 1%. E semnificativ că un sfert din alegători nici nu au auzit de ele, iar Solidaritatea Universitară nu este cunoscută de jumătate din cetăţenii cu drept de vot.

Aceste formaţiuni din CDR au beneficiat în toată perioada postelectorală de 4,5% din spaţiul acordat de televiziuni tuturor partidelor, aproape cât alte partide cu reprezentare parlamentară mai cunoscute şi mai atractive pentru public. Iar numărul evaluărilor pozitive a fost dublu faţă de cel al aprecierilor negative.

Tabelul 4
PD

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Anten.1			Tele7			Amerom	
		+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**
feb.	13			3	2			1		3	1		3			
mar.	9		1	1						1			6			
apr.	10						1			6			2			1
mai.	12	1		3	1					3	2	1	1			
iun.	29	4		2	1		2	4		9			7			
iul.	23	1		7	1		2			9	1		2			
sept.	16	1	1	3						8			2	1		
oct.	37			7			4			15		1	4	1	2	3
nov.	41	2	2	5	6	6	1			11		1	4		2	1
dec.	24	1		3	2			1		9			6		1	1
ian.	116	2	3	12	8	7	7	2		15		3	17	7	11	22
total	330	12	7	46	21	13	17	8		89	4	6	54	9	16	28

Partidul Democrat a fost mediatizat aproape cu aceeaşi frecvenţă ca şi PNŢCD (330 apariţii faţă de 386). Vocea liderilor democraţi s-a auzit mai rar decât cea a partenerilor de guvernare doar în martie şi în septembrie ’97. Apariţiile lor pe posturile de televiziune au devenit mai numeroase din vară şi au crescut spectaculos la începutul anului 1998, când au cerut insistent demisia premierului Ciorbea (vezi tabelul 4).

Deşi în mare parte obiectivă, în momentele de criză politică, TVR şi-a arătat părtinirea, relatând aspecte negative despre PD, lucru nefăcut în restul timpului. Oricum, evaluările pozitive au fost destul de numeroase la televiziunea de stat. Pro-tv a ţinut în mod evident partea PD-ului, până la remanierea din toamnă nefăcând nici un fel de aprecieri negative la adresa fruntaşilor democraţi. Laudele au fost mai numeroase de două ori decât criticile, iar poziţia neutră nu a fost o caracteristică a acestui post. Antena 1 a fost singura televiziune care nu a criticat niciodată în jurnalele de ştiri Partidul Democrat. Evaluările au fost predominant neutre, dar nu au lipsit nici cele pozitive (care au fost însă de 10 ori mai reduse ca pondere). Tele 7abc a adoptat la o scară mai redusă aceeaşi politică faţă de PD ca şi TVR: evaluat neutru până în toamna lui ’97 şi uneori chiar favorabil, din octombrie şi mai ales din ianuarie 1998 s-au simţit mai frecvent aprecierile negative. Amerom şi-a concentrat atenţia asupra democraţilor doar din octombrie, criticându-le declaraţiile

şi acţiunile. Prima tv nu a făcut decât să preia această tendinţă la o scară mult mai mare, în ianuarie acest post transmiţând despre PD cele mai multe evaluări negative (aproape cât toate celelalte televiziuni la un loc). E drept însă că s-au constatat şi nuanţe favorabile în mediatizarea PD în conflictul cu PNŢCD.

Oricum, din acest conflict, democraţii conduşi de Petre Roman au ieşit cei mai câştigaţi, reuşind să-şi recapete segmentul de electorat deţinut la începutul mandatului şi pierdut ulterior în favoarea APR şi PRM. Sondajele efectuate de CIS arată că, în vara anului 1997, PD a pierdut jumătate din admiratori, reuşind să mai convingă doar 6–7% din electorat. Solicitarea insistentă a „capului" premierului i-a readus noi admiratori, ajungând în februarie 1998 la o simpatie situată la 12,4% în eventualitatea unor alegeri anticipate. Mai mult chiar, numărul antipatiilor s-a redus la 35%, lucru semnificativ, căci PD a fost multă vreme responsabil în opinia publică de tulburările anilor '90–91. Antipatiile faţă de PD sunt în 1998 mai puţine decât cele faţă de PNŢCD (35% faţă de 50%). Prognozele CIS arată că în eventualitatea unor alegeri înainte de termen, PD ar putea chiar să-şi dubleze numărul de voturi. Acesta este singurul partid care a cunoscut creşteri spectaculoase de credibilitate în acest an, discursul virulent împotriva dlui Ciorbea al liderilor democraţi eclipsând vocile celorlalţi politicieni din opoziţie (care au cunoscut cu ocazia acestui conflict uşoare căderi de popularitate).

În tot acest interval postelectoral PD a fost al treilea partid în topul mediatizărilor televizate, după PNŢCD (cu 21,5% apariţii din totalul apariţiilor partidelor politice la emisiunile de ştiri) şi PDSR (cu 20,6%), el ocupând în repartiţia spaţiului mediatic un procent de 18,5%.

Tabelul 5

PSDR

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Anten.1			Tele7			Amerom	
		+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**
feb.	1				1											
mar.																
apr.																
mai.	3				1		2									
iun.	3			1						2						
iul.	2			1												1
sep.	3			1			1							1		
oct.																
nov.	5	1			2	1	1									
dec.	1													1		
ian.	6			1						1				2		2
total	24	1		4	4	1	4			3				4		3

Aliatul PD-ului din campania electorală, PSDR a fost aproape exclus din atenţia reporterilor. Deşi aflat la putere, PSDR pare a fi intrat într-o vacanţă prelungită în urma efortului depus în alegeri, pare că nu mai are nici un fel de voinţă politică, preferând aneantizarea, în locul unei obişnuite agitaţii politice (vezi tabelul 5). Ministrul PSDR Alexandru Athanasiu, care a avut parte de o bună mediatizare televizată, nu s-a manifestat ca reprezentant al acestui partid, ci doar ca membru al guvernului. În ansamblul spaţiului acordat de toate televiziunile partidelor politice, PSDR s-a situat în acest interval (februarie 1997–ianuarie 1998) pe ultimul loc: 1,3%. Doar Pro-tv a oferit ceva mai multe informaţii despre acest partid. Chiar şi Antena 1, care a fost cea mai atentă televiziune la evenimentele partidelor, a ignorat această formaţiune politică, transmiţând tot atâtea informaţii ca şi Amerom. Pentru Tele 7abc, PSDR nici nu a existat, părând a fi un partid despre care se poate vorbi în cel mai bun caz la timpul trecut. Doar Prima tv a încercat o reactivare a lui, cu succes chiar, ţinând cont de faptul că în luna ianuarie, 5,7% din telespectatorii săi ar fi votat PSDR-ul dacă ar fi participat la alegeri anticipate imaginare pe liste separate şi nu în coaliţie.

Tabelul 6
UDMR

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Antena1			Tele7			Amerom	
		+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**
feb.	11			2	2	1		1	1	3	1					
mar.	1									1						
apr.	3						2			1						
mai.	6			2			1			2			1			
iun.	4			1						2			1			
iul.	16	1	1	2		2			1	6		1				2
sept.	15		1	2			1			6			4		1	
oct.	6			4									2			
nov.	11	1		3	2	1				4						
dec.	3			1									1			1
ian.	18	1		2	1		1			5			2	1	1	4
total	94	3	2	19	5	4	5	1	2	30	1	1	11	1	2	7

Formaţiunea politică a maghiarilor din România a avut aceeaşi evoluţie televizată (dar la scară mai redusă) ca şi celelalte partide de la putere. Intens mediatizată în primele luni ale guvernării ca un neobişnuit experiment politic, ea a intrat într-un con de umbră din martie până în iulie ’97 (vezi tabelul 6). Apariţiile UDMR în emisiunile de ştiri au fost sporadice la Pro-tv, Tele 7abc şi Amerom. Doar Antena 1 şi TVR au fost ceva mai atente la acţiunile şi declaraţiile politice ale liderilor săi. Cele mai multe apariţii televizate au avut loc la Antena 1. Cele mai

multe evaluări pozitive s-au constatat la Pro-tv, dar tot acolo s-au constatat şi cele mai multe evaluări negative. Amerom a fost cel mai indiferent post de televiziune faţă de UDMR, transformarea lui în Prima tv sporind numărul apariţiilor acestei formaţiuni politice. În jurnalele de ştiri, televiziunile par a fi acceptat o mediatizare cât mai neutră a UDMR-ului.

În toată perioada scursă după alegeri, UDMR a obţinut 5,2% din totalul apariţiilor televizate ale partidelor, cam tot atât cât este şi reprezentarea sa parlamentară, precum şi în barometrele de opinie efectuate de majoritatea institutelor de sondare a opiniei publice. Evaluările negative ale publicului (peste 50% din populaţie nu agreează deloc acest partid) nu s-au resimţit prea mult la ştiri, unde evaluările negative ale redactorilor s-au situat la 11,7% (cifră medie în evaluarea generală a partidelor). În privinţa UDMR-ului există o reticenţă a reporterilor în a-şi menţiona opiniile (aşa cum fac uneori cu alte formaţiuni politice) de teamă parcă să nu supere anumite foruri internaţionale care apreciază prestaţia acestui partid.

Tabelul 7
PDSR

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Antena 1			Tele7			Amerom	
		+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**
feb.	30			4	2	3		1		16	1	1	2			
mar.	27		1	3		2			1	12			5			3
apr.	31			4		3	5		1	12			5			1
mai.	45	4		5		1	5	2	4	11	1	3	7			2
iun.	55		7	6	3	7	1		1	14	2	2	8		3	1
iul.	41	2	2	3	3	7	2	2		13			5			2
sep.	22	1		3						13			4		1	
oct.	26			1		1	1		3	12		1	5	1	1	
nov.	34		1	5	2	2	1			7		1	12	1	1	1
dec.	32		1	3	1	1	1			10		4	4	4	2	1
ian.	27			3	4		4			7			2	1	1	5
total	370	7	12	40	15	27	20	5	10	127	4	12	59	7	9	16

Fostul partid de guvernământ s-a manifestat destul de activ pe scena politică după pierderea alegerilor (vezi tabelul 7). El s-a situat pe locul doi în topul atenţiei jurnaliştilor, cu 20,6% din totalul informaţiilor despre partide. Mediatizarea PDSR s-a făcut relativ constant în fiecare lună: 33 apariţii pe săptămână, cunoscând chiar o frecvenţă sporită cu ocazia desprinderii grupului dlui Meleşcanu din partid. PDSR a fost cel mai des prezentat în lumini nefavorabile. Atacurile împotriva PDSR au fost cele mai numeroase la Pro-tv: cel puţin 2 pe săptămână. Ele au fost însă numeroase şi la celelalte posturi: 12 la TVR şi Tele 7abc, 10 la Antena 1 şi 9 la Amerom. Dacă la Pro-tv şi Antena 1 au fost mai numeroase în prima jumătate a

anului, la celelalte televiziuni ele s-au accentuat din toamnă. Lunile critice au fost pentru pedeseriști: mai, iunie şi iulie, când înțepăturile redactorilor s-au înmulțit, simpatiile pentru Alianța Pentru România fiind evidente pe aproape toate posturile.

Antena 1 a transmis cele mai multe informații care aveau în centrul atenției PDSR-ul: 13 ştiri pe săptămână. TVR a adoptat tactica ignorării, difuzând chiar mai puține ştiri decât Tele 7abc, referitoare la acest partid. Neutru în general față de toate partidele, Amerom a criticat şi a lăudat PDSR-ul în puținele ştiri pe care le-a transmis. Prima tv a preferat o abordare neutră, dar mai consistentă.

Impactul intensei mediatizări în opinia publică a fost foarte puternic. De la simpatii situate la 21,5% în luna martie (în ciuda intenselor acuzații aduse de adversarii politici), PDSR a pierdut aproape jumătate din electorat în luna iulie: 11,8%. Dezvăluirile din interior au contribuit mai mult la prăbuşirea imaginii decât atacurile din exterior. Mediatizarea rupturii APR a accentuat imaginea PDSR ca partid anchilozat, conservator, demodat şi imposibil de restructurat. PDSR s-a redresat în timpul crizelor guvernamentale, reuşind să-şi stabilească un segment aparte din electorat, situat la 15% şi format mai ales din persoane trecute de 50 de ani, domiciliate în mediul rural şi cu un nivel scăzut de educație şcolară.

Pe ansamblul perioadei, PDSR a avut parte de o atenție ceva mai mare din partea presei decât cea pe care i-a acordat-o opinia publică: 20,6% față de 14,6%.

Tabelul 8
PUNR

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Anten. 1			Tele7			Amerom	
		+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**
feb.	16			3		2	1		1	6		1	2			
mar.	3			1						2						
apr.	7					1	2			3			1			
mai.	12		2	1						5	1	1	2			
iun.	13			2						6			3		1	1
iul.	11	1	1	1		1				3			4			
sep.	13	1		2						6			3	1		
oct.	9			4						3			2			
nov.	36		1	7		4				16		1	6		1	
dec.	9			2	1	1	1			2			1			1
ian.	12			3	1		1			3			1			3
total	141	2	4	26	2	9	5		1	55	1	3	25	1	2	5

Pe ansamblul perioadei, PUNR-ul a obținut același număr de apariții ca şi PNL-ul: în medie 12–13 pe săptămână (vezi tabelul 8). Deosebirea constă în repartiția lor lunară şi în modalitățile de evaluare. Conflictele din interior, dintre aripa Funar şi cea fidelă lui Valeriu Tabără, au făcut o vreme deliciul presei audio-

vizuale. PUNR a fost cel mai activ pe micul ecran în luna noiembrie şi cel mai mult absent în luna martie. Cele mai multe evaluări negative le-a primit de la redactorii Pro-tv şi cele mai puține de la Antena 1. În luna noiembrie a fost cel mai intens criticat, iar lăudat nu a fost în nici o lună în mod deosebit.

În repartiția spațiului mediatic între partide, PUNR a ocupat un loc mult mai înalt decât cel pe care i l-a acordat publicul la alegeri. Iar în sondajele CIS acest partid a fost într-o cădere a audienței destul de vizibilă: de la 4,1% la începutul toamnei, la 2,3% în ianuarie 1998. De aceea, media generală a aparițiilor televizate: 7,8% este sporită într-un fel artificial, redactorii părând a cădea de acord în popularizarea lui, în defavoarea altor partide mai atractive pentru opinia publică. Acest fenomen este intitulat de specialiştii în psihosociologia propagandei şi a persuasiunii „umflarea gogoşii". Partid regional (peste 70% din admiratori domiciliază în Transilvania), PUNR a fost etichetat de televiziuni ca reprezentant principal al curentului naționalist, deşi opinia publică l-a preferat ca purtător de cuvânt al naționalismului pe Corneliu Vadim Tudor.

Tabelul 9
PRM

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Anten. 1			Tele7			Amerom	
		+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**
feb.	6									4			2			
mar.	7		1	1						2		1			1	1
apr.	7			1		1	2			2						1
mai.	6		2							2			1			1
iun.	13		1	4						6			2			
iul.	6		1				2			2			1			
sept.	3									2			1			
oct.	1												1			
nov.	34		1	8		2	2	2		8		3	6	2		
dec.	5			1						2			2			
ian.	4									2				1		1
total	92		6	15		3	6	2		32		4	16	3	1	4

Deşi aflat în creştere de popularitate, Partidul România Mare a avut parte de un tratament discriminatoriu, mesajele şi acțiunile sale fiind deseori ignorate sau însoțite de comentarii negative. În tot cursul anului 1997 el nu a obținut aprecieri pozitive decât în luna noiembrie de la Antena 1 şi Amerom (aceasta a fost luna în care PRM a beneficiat de cele mai numeroase aparții televizate). De trei ori mai numeroase au fost, însă, evaluările negative. Acuzele, criticile şi ironiile cele mai frecvente s-au constatat la TVR. Televiziunea publică şi-a arătat antipatiile față de PRM într-un mod vizibil, încercând să convingă electoratul de extremismul actelor

şi declaraţiilor liderilor săi cu ocazia oricărei ieşiri la rampă a lui Corneliu Vadim Tudor. Neutre în mediatizare s-au arătat Antena 1 şi Amerom; Antena 1 a relatat cele mai multe din acţiunile şi discursurile politice ale PRM, în cazul problemelor de interes public solicitând opinia tuturor liderilor de partide şi nu doar a unora dintre ei.

În opinia publică, această formaţiune politică a avut o cu totul altă evoluţie decât a celorlalte partide analizate mai sus. Încrederea în ea a crescut încă de la preluarea puterii de către CDR-PD-UDMR. Liderii săi au avut cel mai percutant mesaj în mase, dintre toate mesajele transmise de reprezentanţii celorlalte formaţiuni din opoziţie. Discuţiile pe marginea legii învăţământului şi solicitările UDMR au sporit admiratorii lui Vadim Tudor, în perioadele de vârf ale acestor discuţii PRM obţinând în sondaje aproape 10% din voturi în cazul alegerilor anticipate. Din iarnă s-a constatat o uşoară scădere de popularitate, ajungând în toiul crizei politice din ianuarie 1998 la 7,8%. Pe ansamblul perioadei, Partidul România Mare a captat în medie 8,2% din admiraţiile electoratului. La televiziuni însă, media apariţiilor a fost de 5,1%. Se pare că televiziunile au căzut de acord să reducă frecvenţa apariţiilor PRM pe micul ecran la emisiunile informative. Interdicţiile mediatice au sporit însă audienţa sa. Atunci când această cenzură a fost ridicată, iar PRM a apărut cel mai des la televiziuni (luna noiembrie ’97), audienţa a cunoscut şi cea mai înaltă cotă: 10%. Când barierele informaţionale au fost iarăşi puse, popularitatea a scăzut. Aceste date ne îndreptăţesc să concluzionăm că PRM poate să cucerească prin mesajele sale, un număr mult mai mare de admiratori, decât cel indicat în anumite momente de rezultatele sondajelor. Această concluzie este întărită şi de faptul că liderul PRM, C.V. Tudor, are în toate cercetările sociologice un capital de simpatie mult mai ridicat decât partidul său, situat la 30%. Ignorarea mediatică i-a sporit aura de salvator mesianic al României mai ales în rândul muncitorilor, al vârstnicilor, al oamenilor cu venituri modeste şi şcoală puţină şi al celor din Vechiul Regat. Etichetarea ca extremist de către televiziuni şi analişti politici a avut efecte contrare celor aşteptate. La începutul lunii februarie 1998, neîncrederea în el a scăzut mult sub neîncrederea în partidele şi politicienii de la putere.

Tabelul 10
APR

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Anten. 1			Tele7			Amerom	
		+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**
sep.	7			1			2						1	1		2
oct.	2												1			1
nov.	5				2					1			2			
dec.	17				4		1			3		3	3	3		
ian.	9				2		2			1			1			3
total	40			1	8		5			5		3	8	4		6

Alianța Pentru România a fost formațiunea opoziției cea mai apreciată la ştirile de seară. Încă de la apariția ei publică, prin distanțarea de PDSR, a reuşit să obțină grațiile presei. În monitorizarea CIS, APR a fost analizată ca formațiune de sine stătătoare doar din luna septembrie. Aparițiile pe posturile de televiziune nu au fost constante în fiecare lună, dar media aparițiilor situează acest partid printre cele frecvent mediatizate. Cu excepția postului Tele 7abc, în luna decembrie, nici un alt post nu a transmis ştiri negative despre Alianță, ceea ce este un lucru pe care nu l-au obținut alte partide, iar evaluările pozitive au fost constatate, mai ales la Pro-tv. În luna în care APR a avut cele mai numeroase apariții televizate, s-a constatat în sondajele de opinie şi admirația cea mai mare: 10%. Există deci o disponibilitate a publicului în a aprecia prestația politică a liderilor săi, disponibilitate ce poate depăşi acest procent în cazul unei bune mediatizări. Pe toată perioada de la înființare şi până în luna februarie 1998, media opțiunilor pentru APR în cazul alegerilor anticipate a fost 8,2%. Ceea ce se constată din cele două tipuri de cercetări întreprinse de CIS – monitorizarea televiziunilor şi sondarea opiniilor cetățenilor – este că partidelor de opoziție le creşte popularitatea pe măsură ce accesul la TVR este redus sau chiar interzis. Ca şi în cazul PRM, creşterea în popularitate se datorează ignorării sau cenzurării, de către redactorii televiziunii de stat, a mesajelor formațiunilor de opoziție (ceea ce este interzis este întotdeauna mai bun), iar supramediatizarea creează saturație şi dezgust. APR a fost în creştere pentru că a ieşit în întâmpinarea unui segment de electorat desprins din fostul FSN şi care nu se regăsea în nici o altă formațiune politică: salariați din mediul urban (dar din oraşele mici şi mijlocii), cu grad de şcolarizare crescut (peste 65% din admiratorii săi au cel puțin liceul absolvit), rezidenți în zonele de vest ale țării.

Tabelul 11

PARTIDE NEPARLAMENTARE (PDAR, PSM, PS, PUR, PAC, PNR - Noua Românie, PL 93, etc.)

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Anten. 1			Tele7			Amerom	
		+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**
feb.	5					1				4						
mar.	2			1												1
apr.	6			1				1		2			1			1
mai.	18			3			1			8			3			3
iun.	10			2			2			3		2				1
iul.																
sep.	2							1		1						
oct.	12								1	9			2			
nov.	17			1	1		1			4		1	6	1		2
dec.	8			1	1					4			2			
ian.	9						4			4						1
total	89			9	2	1	8	2	1	39		3	14	1		9

Locul partidelor neparlamentare în spaţiul emisiunilor informative de seară a televiziunilor se suprapune în bună parte cu locul lor în intenţiile electorale ale cetăţenilor: maxim 5%. În cazul lor, ignorarea de către televiziuni este urmarea inactivităţii lor politice. După alegeri, aceste partide au devenit inactive politic, lor neaparţinându-le nici un fel de acţiuni, declaraţii şi iniţiative politice majore. Scoase de către alegători din jocurile politice, ele par a fi acceptat înfrângerea, retrăgându-se din cursa pentru cucerirea încrederii electoratului. Excepţie fac doar PSM şi PUR.

PSM a mai păstrat o vreme un loc în structura jurnalelor de ştiri, datorită admiraţiei unui segment din electorat situat aproape de 3%. Scăderea acestui procent a fost însoţită de reducerea apariţiilor televizate. Dacă în martie 1997 întrunea 3,2% din voturi la o eventuală campanie pentru alegeri anticipate, în februarie 1998 procentul coborâse la 1,3%. Această scădere de popularitate s-a datorat într-o mare măsură slabei intervenţii în momentele cheie ale guvernării Ciorbea, mesajul stângii politice fiind mai bine argumentat de alte partide. Reapariţiile lui Adrian Păunescu, în emisiunile social-politice ale televiziunilor din toamna lui ’97, nu au putut să redreseze acest partid aflat într-o cădere ce nu mai poate fi oprită.

PUR există ca partid doar pentru redactorii Antenei 1, pentru că liderul său este directorul acestui post de televiziune. Cum arătam într-un alt studiu[2], mediatizarea excesivă în timpul campaniei electorale a lui Ioan Pop de Popa a avut ca efect îndepărtarea aproape totală a electoratului de acest candidat şi partid, pentru că acest fapt contrasta cu neutralitatea generală a postului. În toată perioada postelectorală, PUR nu a întreprins nici o acţiune politică majoră, iar laudele Antenei 1 au fost privite mai mult cu îngăduinţă; ele nu au convins pe nimeni de capacitatea acestui partid de a-şi asuma responsabilităţi politice.

Despre partidele neparlamentare Televiziunea Română a transmis cele mai puţine informaţii, mai puţine chiar decât Amerom, post cunoscut prin zgârcenia ştirilor. Evaluarea lor a fost neutră la toate posturile (89%), iar numărul aprecierilor pozitive a fost identic cu cel al aprecierilor negative.

În acest interval analizat, partidele neparlamentare au ocupat 5% din spaţiul destinat partidelor politice de către televiziuni. În opinia publică ele ocupă doar 4%. Evoluţiile lor lunare în opinia publică şi în jurnalele de televiziune au fost diferite. Pentru alegători ele au cunoscut o cădere imediat după alegeri şi o relansare doar în luna februarie ‘98. Pentru jurnalişti, ele au fost cel mai frecvent mediatizate din mai până în noiembrie ‘97. Şi în cazul lor, ieşirea la rampă le-a îndepărtat alegătorii. Ele pot creşte doar când sunt învăluite în mister; când apar pe micul ecran nu fac altceva decât să convingă de incapacitatea lor politică, de lipsa de harismă şi de autoritate.

[2] Bruno Ştefan, *The Broadcasting of Political Agents and Actors on TV News in the 1996 Election in Romania*, în “The Global Network”, no 6–7, 1997.

În următoarele două tabele au fost grupate rezultatele monitorizării partidelor în funcţie de distribuţia acestora pe eşichierul politic. Astfel, PNŢCD, PD, PSDR, UDMR, PNL şi celelalte formaţiuni din CDR au fost incluse în categoria PUTERE, iar PDSR, PRM, PUNR, APR şi partidele neparlamentare – în categoria OPOZIŢIE.

Tabelul 12
PUTERE

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Anten. 1			Tele7			Amerom	
		+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**
feb.	64			12	10	4	2	3	2	17	3	2	9			
mar.	40	3	1	6			3	1	1	15			8			2
apr.	33			1			6		1	15			5			3
mai.	65	3		14	2	2	5		1	24	3	1	8			3
iun.	76	4		10	3	2	3	4		34	1		15			
iul.	97	7	2	20	2	4	4		3	40	2	3	7			4
sep.	86	5	2	11			3			39	1		19	2	1	3
oct.	95		1	22	4		8			26		1	14	4	5	10
nov.	132	7	2	19	23	17	5			36	2	1	11	2	3	4
dec.	87	9		13	3	5	1	3		28			11	4	1	9
ian.	281	7	5	32	21	8	16	2		45	3	3	38	19	27	55
total	1056	45	13	160	68	42	56	13	8	319	15	11	145	31	37	93

Partidele de la putere s-au aşezat liniştit şi relativ nezgomotos în noile posturi dobândite în urma câştigării alegerilor. Preluarea fotoliilor guvernamentale s-a făcut fără o mediatizare excesivă. A existat o favorizare a lor din partea televiziunilor, dar aceasta nu s-a manifestat printr-o frecvenţă ridicată a relatărilor. Din luna februarie 1997, apariţiile lor pe micul ecran s-au redus vizibil, ajungând în luna aprilie la doar 4–5 ştiri pe zi (în medie una pe fiecare post). Reafirmarea lor a început în forţă în luna mai. De atunci, apariţiile pe posturile de televiziune au fost în continuă creştere. Până la reuniunea de la Madrid din iulie, coaliţia de la putere a întrunit cele mai puţine evaluări negative, iar aprecierile favorabile au fost deseori constante. După acea dată, tonul redactorilor din televiziunile care au sprijinit aceste forţe politice (TVR, Pro-tv, Tele 7abc) s-a schimbat, ei preferând să relateze şi fapte negative din activitatea acestora. La Antena 1 neutralitatea a fost dominantă, iar puţinele nuanţe critice observate până atunci au dispărut complet. Acest post a transmis cele mai multe informaţii politice, evitând cel mai mult favorizarea partidelor. Amerom a renunţat din toamnă la politica de ignorare a activităţii partidelor şi s-a implicat în transmiterea unor mesaje mai numeroase despre viaţa politică internă; acestea au fost în principal neutre, dar nu de puţine ori s-au manifestat aprecieri favorabile şi nefavorabile. Prima tv a accentuat tonul critic încă din primele momente de funcţionare. Neutralitatea la Tele 7abc a fost

accentuată mai ales prin completitudinea ştirilor, acestea având durate mai lungi şi cuprinzând deseori atât punctele de vedere ale puterii, cât şi pe cele ale opoziţiei. S-au constatat însă şi ieşiri din normal, mai ales în momentele critice ale coaliţiei. La Pro-tv evaluările pozitive au fost cele mai numeroase; nici un alt post nu a difuzat atâtea ştiri favorabile puterii. În acelaşi timp, nici un alt post nu a difuzat atâtea ştiri negative despre aceeaşi coaliţie (doar Prima tv pare a fi hotărâtă să doboare acest record în 1998). Cum spuneam mai sus, goana după senzaţional caracterizează această televiziune. În virtutea acestei politici, nu de puţine ori s-au constatat tendinţe manipulatorii în favoarea puterii, prin crearea unor stări de spirit care să aprecieze acţiunile guvernanţilor (cazurile apartamentelor minerilor vândute pe un aragaz, al pretinsei migraţii masive a acestora spre localităţi din Moldova, al maşinilor luxoase ale directorilor din unităţile restructurate, insinuând că achiziţionarea acestora a dus la închiderea întreprinderilor, etc). La TVR părtinirea a fost vizibilă nu numai prin laude la adresa puterii (care au fost destul de numeroase), ci şi prin lipsa criticilor, a ştirilor care puteau ştirbi credibilitatea acesteia. Ca şi în anii trecuţi, TVR a rămas o televiziune a puterii, indiferent de culoarea politică a acesteia. Metoda folosită a fost aceea a relatării unor acţiuni, fapte, declaraţii sau intenţii ale formaţiunilor de la putere în acţiuni politice de importanţă naţională, oferindu-le un loc important în structura jurnalelor informative şi un credit moral uriaş.

În tot acest interval postelectoral analizat, coaliţia aflată la guvernare a ocupat aproximativ 60% din frecvenţele şi duratele acordate de televiziuni partidelor politice. Doar ruptura grupării Meleşcanu din PDSR a micşorat în aprilie-iunie această pondere în favoarea opoziţiei. Începând din toamnă, ştirile televiziunilor au fost monopolizate de guvernanţi, ajungând în ianuarie 1998 la o pondere de peste 82%. Evoluţia puterii pe micile ecrane a fost total opusă evoluţiei ei în aprecierile publicului. Valoarea maximă, înregistrată în sondajele CIS, a intenţiilor de vot pentru CDR, PNL, PD, PSDR, UDMR, a fost constatată în luna martie: 57%. Ea a cunoscut scăderi continue de la lună la lună, ajungând în luna octombrie la 34,3%. Doar redresarea PD-ului, ca urmare a conflictului cu PNŢCD, a ridicat la 41,6% aprecierea acestei coaliţii. Aceste date confirmă ipoteza avansată de unii analişti că ponderea partidelor social-democrate este în continuă creştere, în ciuda slabelor mediatizări şi că o coaliţie a lor ar putea să domine viaţa politică românească în urma unor alegeri anticipate (15,2%PDSR + 12,4%USD + 7,2%APR = 34,8%). Opţiunile cetăţenilor pentru partidele de dreapta par a se stabiliza la 35%, în ciuda mediatizării de 60% făcută lor de principalele televiziuni. Această intensă mediatizare (nu este vorba aici numai de propagandă, ci mai ales de relatări sistematice ale declaraţiilor lor) a năruit speranţele unei importante părţi din electorat, dezamăgită de social-democraţia practicată până la alegeri de foştii guvernanţi, care acum pare a reveni treptat la mai vechea dragoste politică. În condiţiile pluralităţii mass-media, propaganda făcută de TVR guvernanţilor a fost contraproductivă, cetăţenii având posibilitatea să distingă uşor ce este reclamă politică şi ce este adevăr.

Tabelul 13
OPOZIŢIE

	TOTAL		TVR1			Pro-tv			Anten. 1			Tele7			Amerom	
		+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**	+	-	**0**
feb.	57			7	2	6	1	1	1	30	1	2	6			
mar.	39		2	6		2			1	16		1	5		1	5
apr.	51			6		5	9	1	1	19			7			3
mai.	81	4	4	9		1	6	2	4	26	2	4	13			6
iun.	91		8	14	3	7	3		1	29	2	4	13		4	3
iul.	58	3	4	4	3	8	4	2		18			10			2
sept.	47	2		6			2	1		22			6	2	1	2
oct.	50			5		1	1		4	24		1	11	1	1	1
nov.	126		3	21	5	8	4	2		36		6	32	4	2	3
dec.	71		1	7	7	2	3			21		7	12	7	2	2
ian.	61			6	7		11			17			4	2	1	13
total	732	9	22	91	27	40	44	9	12	258	5	25	119	16	12	40

Evoluţia opoziţiei pe micul ecran nu a fost liniară, cunoscând suişuri şi coborâşuri în funcţie de acţiunile întreprinse. Două au fost momentele de maximă mediatizare: ruptura APR din PDSR şi remanierea cabinetului Ciorbea, când a fost pusă pentru prima dată de la alegeri problema eficacităţii acestui guvern. Foştii guvernanţi au fost deseori acuzaţi public pentru catastrofala moştenire lăsată noii puteri. În luna februarie '97, încă mai puteau fi constatate asemenea declaraţii în emisiunile de ştiri. Cu timpul ele s-au redus, partidele de opoziţie acceptând o ieşire din scenă, acordând o perioadă de graţie coaliţiei guvernamentale, până la reuniunea de la Madrid. Această perioadă a fost întreruptă de frământările interne ale acestora, de conflictele Meleşcanu – Iliescu şi Tabără – Funar, care s-au bucurat de o largă prezentare în emisiunile de ştiri.

TVR a transmis pe toată perioada analizată de două ori mai puţine informaţii despre opoziţie decât despre putere (35%). Aprecierile negative ale opoziţiei au fost de două ori mai numeroase decât ale puterii, iar cele pozitive de 5 ori mai puţine. Prin comparaţie cu alte televiziuni, TVR a preferat ignorarea acestor formaţiuni.

Pro-tv a dat în cadrul „Ştirilor" aproximativ 10 informaţii pe săptămână despre partidele din opoziţie. Părtinirea a fost evidentă, numărul evaluărilor negative fiind aproape de două ori mai mare decât cele pozitive şi egal cu cele neutre. La acest post au fost constatate cele mai multe ironii şi critici ale acestora. Evaluările pozitive s-au observat mai ales în ultimele luni de monitorizare.

Antena 1 a transmis despre opoziţie informaţii cât două sau chiar trei televiziuni la un loc. Peste 90% din ele au fost neutre. În cifre absolute pare a fi cel mai important vector mediatic al opoziţiei. În realitate, „Observatorul" a avut cele mai numeroase ştiri politice, iar raportul putere–opoziţie în componenţa acestuia a fost 55 : 45%, fiind din acest punct de vedere apropiat de reprezentarea lor parlamentară.

Tele 7abc a păstrat acelaşi raport între cele două forţe, numai că evaluările pozitive ale opoziţiei au fost de trei ori mai puţine, iar cele negative de peste două ori mai numeroase decât cele ale puterii.

Amerom a schimbat proporţiile (70% putere şi 30% opoziţie), preferând o ignorare a opoziţiei şi o mediatizare critică a puterii.

Pe ansamblu, opoziţia a avut o medie de 40% în structura jurnalelor informative de seară, iar în aprecierea opiniei publice voturile cumulate de formaţiunile amintite au atins în sondaje 37–38%. Prin comparaţie, puterea a fost mediatizată în proporţie de 60% şi apreciată doar de 40% din cetăţenii cu drept de vot.

Tabelul 14

Evoluţia opţiunilor politice în cazul alegerilor anticipate martie 1997 - ianuarie 1998

	mar.	iul.	aug.	sept.	oct.	nov.	dec.	ian.	media	media apariţilor tv
1. CDR	41.0	30.0	26.1	27.4	23.2	27.2	24.8	22.8	27.8	26.16
2. PDSR	21.4	11.8	12.3	13.1	15.9	14.4	13.0	15.2	14.6	20.69
3. USD	12.9	6.5	8.1	6.1	7.6	5.9	9.3	12.4	8.6	19.79
4. UDMR	3.1	2.3	4.1	2.0	1.6	1.8	2.0	2.1	2.3	5.25
5. PRM	7.8	7.7	8.2	9.1	7.6	9.8	8.1	7.8	8.2	5.14
6. PUNR	3.3	3.8	3.1	4.1	3.1	4.1	2.9	2.3	3.3	7.88
7. PSM	3.2	2.1	2.8	1.4	2.6	1.8	1.7	1.3	2.1	
8. PNL		2.6		1.4	1.9	1.8	2.3	4.3	2.3	7.82
9. APR		7.1	7.4	8.1	8.5	9.5	9.9	7.2	8.2	2.23
10. Alta	2.1	1.5	1.6	1.0	2.3	1.8	1.7	3.3	1.9	4.97
11. Nu ar vota	5.1	13.0	13.1	13.5	12.3	9.1	11.9	8.5	10.8	
12. Nu stiu		11.5	13.2	12.7	13.4	12.7	12.5	13.1	12.7	

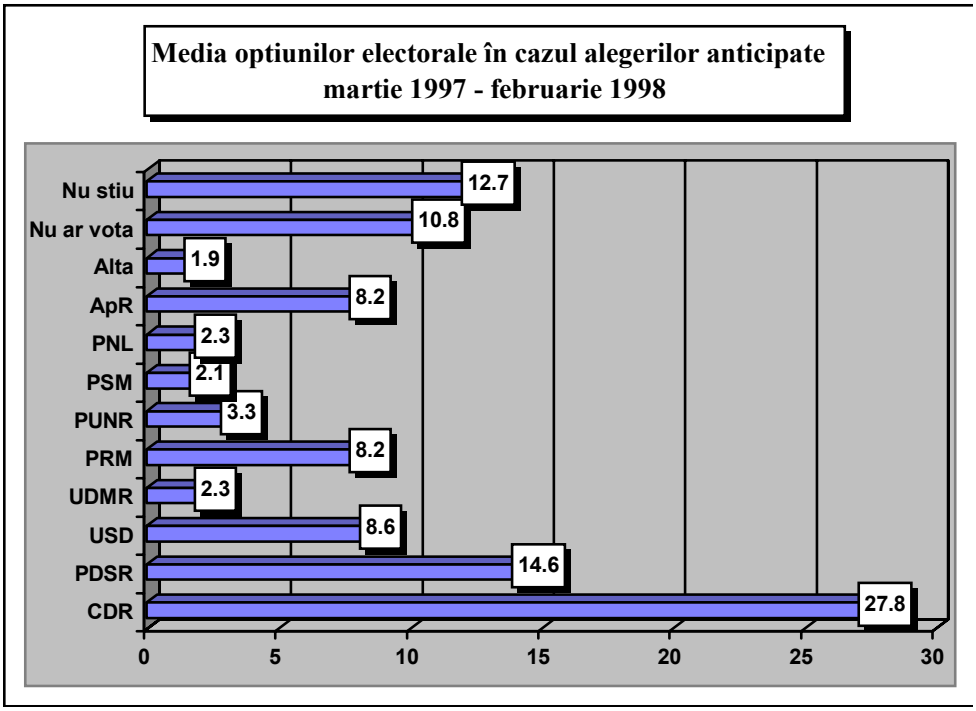

Tabelul 15

Media aparițiilor partidelor politice pe micul ecran în perioada februarie 1997 - ianuarie 1998

PARTIDUL	TOTAL Aparitii		Pozitiv		Negativ		Neutru	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
PNȚCD	386	21.58	74	19.17	39	10.10	273	70.73
PNL	140	7.82	15	10.71	11	7.85	114	81.42
ALTELE DIN CDR	82	4.58	10	12.19	6	7.31	66	80.48
PD	330	18.45	54	16.36	42	12.72	234	70.90
PSDR	24	1.34	9	37.50	1	4.16	14	58.33
UDMR	94	5.25	11	11.70	11	11.70	72	76.60
PDSR	370	20.69	38	10.27	70	18.92	262	70.81
PUNR	141	7.88	6	4.25	19	13.47	116	82.27
PRM	92	5.14	5	5.43	14	15.22	73	79.35
APR	40	2.23	12	30.00	3	7.50	25	62.50
NEPARLAMENTARE	89	4.97	5	5.61	5	5.61	79	88.76
TOTAL	**1788**	**100**	**239**	**13.36**	**221**	**12.36**	**1 328**	**74.27**
Din care: PUTEREA	1056	59.06	173	16.38	110	10.41	773	73.20
OPOZITIA	732	40.94	66	9.01	111	15.16	555	75.81

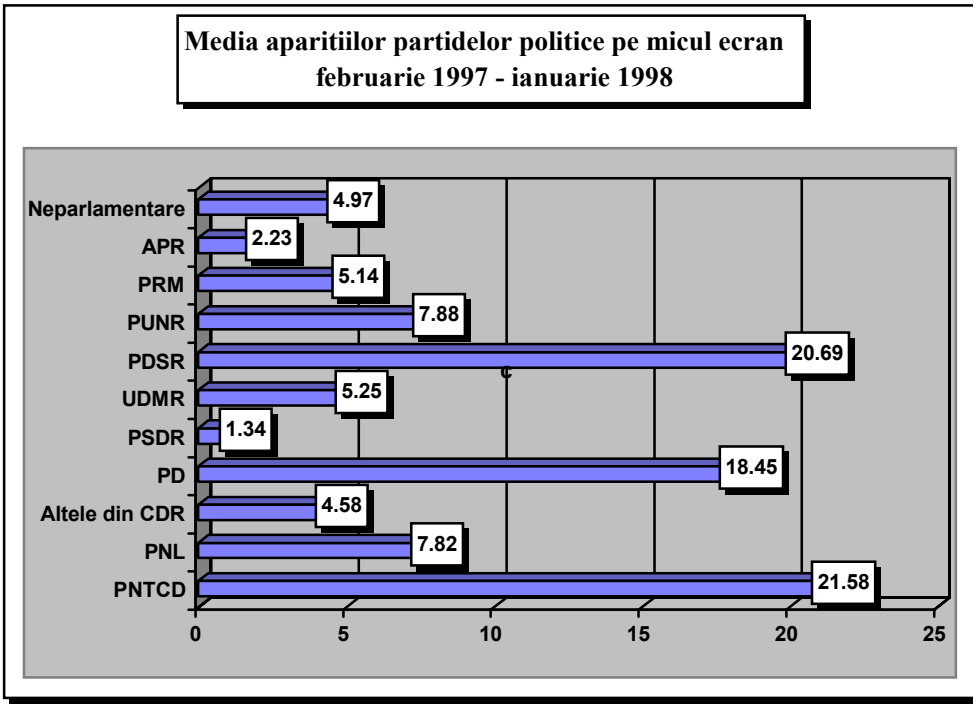

Televiziunile joacă indiscutabil un rol important în formarea opiniilor cetăţenilor. În România, 96% din alegători au acasă un televizor în faţa căruia stau câteva ore zilnic urmărind emisiunile transmise. Jurnalele informative de seară sunt urmărite cu regularitate de aproape toată populaţia adultă a ţării (90%) pentru că ele reprezintă sursa cea mai ieftină şi mai completă de obţinere a informaţiilor despre viaţa politică (conform unui sondaj CIS, 44% din cetăţeni folosesc cel mai mult televiziunea ca mijloc de informare, 27% folosesc radioul, 22% utilizează presa scrisă, iar 7% obţin informaţii din discuţiile cu cunoscuţii). Această expunere este selectivă şi preferenţială. Astfel, 72% vizionează cel mai des „Jurnalul" TVR1, 32% „Ştirile" Pro-tv, 29% „Observatorul" Antenei 1, 19% „Focusul" de la Prima-tv şi 2% „Telejurnalul" transmis de Tele 7abc. Cumularea acestor procente arată că există un număr de cetăţeni care urmăresc în aceeaşi seară mai multe jurnale informative. Această expunere la mai multe televiziuni nu se petrece decât în mediile în care recepţia lor este posibilă (şi în afara TVR-ului recepţionat favorabil de 92% din cetăţeni, doar Antena 1 şi Pro-tv ating procente puţin peste 50%). Recepţionarea mai multor televiziuni este un privilegiu al oraşenilor şi al unor persoane înstărite din mediul rural care au abonament la o reţea-cablu. Pe harta ariilor de extindere a televiziunilor există locuri în care se constată monopolul televiziunii de stat; aceste locuri sunt mai frecvent întâlnite în Moldova, Oltenia şi în mediile rurale. Intensa campanie de propagandă dusă de TVR cu scopul de a convinge alegătorii că politica dusă de actuala putere este cea mai bună posibilă (sau cel mai mic rău posibil) ar fi trebuit să convingă mai ales cetăţenii din zonele în care deţinea monopolul. Alegătorii acestor zone sunt însă fideli foştilor guvernanţi. Campania pro-CDR urmărită de cel puţin trei sferturi din cetăţeni pe micul ecran nu a dat roade decât în prima ei fază, în care aşteptările erau uriaşe. Nesusţinută de o politică hotărâtă a guvernanţilor, ea s-a transformat în simplă demagogie. A fost de ajuns un conflict banal între partidele aflate la putere ca dezgustul populaţiei faţă de autorităţi să se propage cu o viteză uimitoare. În numai o lună de la izbucnirea conflictului PNŢCD – PD, CDR a pierdut jumătate din admiratori, iar numărul antipatizanţilor s-a dublat.

Încrederea în sursele de informaţii a cunoscut şi ea modificări pe perioada postelectorală. În condiţiile unui declin accentuat al economiei naţionale, industria audio-vizuală a fost singura în expansiune, iar cererea încă nu s-a ridicat la nivelul ofertei. Există deci o nevoie a populaţiei de informare, de căutare a unor surse credibile şi complete. Iar faptul că 35% din subiecţii aceluiaşi sondaj doresc să vadă mai multe informaţii despre activitatea guvernului şi 31% sunt interesaţi de interviurile cu cetăţenii simpli, arată că există o dorinţă de comunicare biunivocă, atât de sus în jos (de transparenţă a informaţiilor despre putere), cât şi de jos în sus (astfel încât guvernanţii să ştie permanent că acţiunile lor sunt sancţionate de cetăţeni, pe care nu mai trebuie să-i trateze ca mase amorfe). Pentru televiziunile existente, anul 1997 a fost unul al căutărilor şi al tatonărilor, dar în acelaşi timp şi

al expansiunilor în teritoriu. Când piața audio-vizuală va cunoaşte o relativă aşezare, concurența pentru câştigarea audienței se va muta în redacțiile emisiunilor social-politice. Modificări ale stilurilor jurnalistice se fac deja simțite încă din acest an. Restructurările vor fi însă mult mai rapide decât cele care se petrec în alte domenii în România, iar ele vor antrena schimbări importante în viața politică şi în relațiile dintre guvernanți şi guvernați.

Martie 1998, Bucureşti

CU PRIVIRE LA ELABORAREA UNEI MONOGRAFIIA JUDEȚULUI ISTORIC MUSCEL

ION C. HERA-BUCUR, FLORINA BUCUR-MOHANU

1. CONSIDERAȚII PRELIMINARE

După experiența acumulată în procesul de cercetare şi prezentare a primei catagrafii a județului Muscel din 1774, aflată încă în original la arhivele din Moscova[1], şi publicarea monografiei pentru una din comunele vechi ale acestui ținut – e vorba de Berevoieşti cu cele 6 sate ale sale, având o istorie de peste 500 de ani[2]– gândurile ni se îndreaptă spre elaborarea unei monografii a Muscelului, județ atât de românesc prin geografia, istoria şi spiritualitatea locuitorilor săi.

Îl numim „istoric" datorită trecutului său cu totul aparte, dar şi pentru că începând cu 30 de ani în urmă, a încetat să mai figureze pe hărțile geografice, devenind încetul cu încetul un toponimic-amintire, e drept cu rezonanță istorică. Chiar şi pentru oraşul principal al județului, care s-a numit dintotdeauna Câmpulung-Muscel, astăzi această denumire nu mai este suficientă în actele oficiale, impunându-se a fi completată şi cu cea a județului de care aparține, respectiv Argeş.

Aspectele menționate devin în prezent argumente puternice pentru elaborarea monografiei preconizate, în vederea conservării, atât cât se mai poate, a toponimiei, istoriei locale, folclorului şi a tot ceea ce ține de tezaurul spiritual al zonei. La acestea se mai adaugă apoi şi motivația de ordin sufletesc, încercată de autorii viitoarei lucrări, descendenți ai unor musceleni de baştină, care pe tot parcursul vieții lor nu s-au dezlipit niciodată un timp prea îndelungat cu sufletul şi cu trupul de Câmpulung, Rucăr, Lereşti, Mateiaş-Provăț, Berevoieşti, Malu cu Flori şi alte aşezări muscelene, străbătute cu paşii lor, încă din anii copilăriei şi ai adolescenței.

Istoria orală a Muscelului se pierde în legendă, fiind legată de eroul eponim Negru-Vodă, venit de peste munți, din Țara Făgăraşului, pentru a „descăleca" aici şi a ființa o nouă țară. În afara bustului din fața vechii primării a oraşului, numele său este purtat de cea mai veche mănăstire a țării, de străzi, cetățui, piscuri şi foarte multe alte locuri muscelene. Iar istoria scrisă începe cu statuarea Câmpulungului ca una dintre primele capitale ale Țării Româneşti, unde şi-au avut reşedința cei dintâi

[1] I. Hera-Bucur, Florina Bucur-Mohanu, *Catagrafia județului Muscel din 1774*, în „Revista Arhivelor Naționale", Bucureşti, Nr. 3/1992, p. 327–347.

[2] I. Hera-Bucur, *Monografia comunei Berevoieşti-Muscel*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1996.

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p.133–143, Bucureşti, 1998

domnitori din glorioasa şi străvechea familie a Basarabilor, a căror oseminte se odihnesc la mănăstirea Negru-Vodă.

Teritoriul acesta, pe care au existat iniţial două judeţe – Pădureţi şi Muscel – contopite spre prima jumătate a secolului al XVII-lea într-o singură unitate administrativă cu numele de Muscel, se întindea de la Munţii Făgăraş în nord, până la râul Argeş în sud şi de la râurile Dâmboviţa şi Budişteanca la est, până la Valea Vălsanului la vest.

Subdiviziunile sale administrative au fost plaiurile (numite şi scaune) şi plăşile. Prima catagrafie a judeţului, menţionată la început, semnala în 1774 existenţa a două plaiuri – Nucşoara şi Dâmboviţa – şi a 5 plăşi, respectiv: Argeşelul, Râul Doamnei, Bratia-Bughea, Dealului (Podgoria) şi Cârcinovului. Denumirile ne sugerează ape repezi cristaline care izvorăsc din munţi şi curg în bazinul Argeşului, dealuri acoperite cu viţă de vie şi pomi fructiferi, plaiuri întinse străjuite de păduri, care străbat culmile munţilor, facilitând deplasarea turmelor de oi şi a locuitorilor munteni şi transilvăneni „de dincoace dincolo şi de dincolo dincoace" cum glăsuiesc documentele vremii.

Momentele istorice prin care au trecut aşezările de pe acest teritoriu, toponimia, valorile etnografice şi folclorice, tradiţiile şi obiceiurile sănătoase peste care contemporaneitatea şi modernismul s-au aşternut fără a-i altera prea mult substanţa, trebuie identificate şi conservate. Ele fac parte din tezaurul de valori al poporului nostru, Muscelul – un ţinut atât de românesc prin geografia, climatul, istoria şi spiritualitatea populaţiei sale – reprezentând una din zonele de regenerare a fiinţei noastre naţionale. Fiecare ţară şi fiecare popor îşi are asemenea ţinuturi, unde se tezaurizează în cel mai înalt grad spriritualitatea şi identitatea proprie, definindu-i specificul şi personalitatea printre celelalte naţiuni ale continentului sau ale globului pământesc.

O monografie poate să reprezinte unul din mijloacele, fie ele şi modeste, de identificare şi conservare a valorilor amintite, obiectivitatea şi urgenţa demersului fiind dictată, printre altele, în cazul dat, de faptul că multe din aşezările judeţului şi-au pierdut în decursul timpului denumirea iniţială, sau pur şi simplu au dispărut, localizarea lor fiind uneori deosebit de dificilă, dacă nu imposibilă. Aceasta este, de altfel, una din primele constatări care se poate desprinde pe marginea procesului început deja, de elaborare a lucrării.

2. CONCEPŢIA MONOGRAFIEI JUDEŢULUI MUSCEL

După cum arată experienţa Şcolii Sociologice de la Bucureşti, întemeiată de Dimitrie Gusti, o monografie este un studiu ştiinţific amplu asupra unei aşezări, cercetată detaliat şi multilateral, începând cu cadrul natural în care fiinţează aceasta, trecând prin momentele istorice ce i-au marcat existenţa, continuând cu relaţiile social-juridice din colectivitatea dată, în primul rând cele legate de

proprietatea funciară, apoi cu aspectele demografice şi cu întreg ansamblul de manifestări spirituale: învățământ, religie, etnografie, folclor ş.a. Cuprinderea tuturor acestor aspecte, fie chiar şi în cazul unei modeste aşezări rurale, este greu de realizat în cadrul unei singure lucrări, fapt pentru care autorii monografiilor sociologice de sate/comune îşi concentrează atenția numai asupra unora dintre ele, în funcție de pregătirea lor, de predilecțiile pe care le au pentru unul sau altul dintre subiectele tratate etc.

Se înțelege că dilemele care apar în legătură cu temele cuprinse într-o monografie a unui județ vor fi şi mai numeroase, ținând seama de volumul lucrării, de posibilitatea publicării acesteia într-un timp anumit şi de etapizarea finalizării acum a unor capitole, astfel ca alți autori să poată continua lucrarea în viitor, menținându-se caracterul organic şi omogen al acesteia.

Se mai naşte şi întrebarea referitoare la natura şi caracterul datelor prezentate, fiind preferabil a se insista asupra a ceea ce ține de esența şi particularitatea unei localități, adică a fenomenelor care au avut un impact deosebit asupra evoluției socio-istorice a acesteia, în dauna aspectelor efemere şi a datelor perisabile nerelevante.

În acest sens există o oarecare experiență, fiind elaborate la finele secolului al XIX-lea două lucrări în care se regăseşte județul Muscel şi anume: *Marele dicționar geografic al României*[3] şi *Dicționarul geografic al județului Muscel*[4]. Desigur obiectul lor cuprinde numai parțial elementele unei monografii sociologice, dar materialul prezentat ilustrează cu prisosință, acum la circa 100 de ani de la apariție, părțile viabile care prezintă interes, dar şi ceea ce a fost nerelevant, cu totul conjunctural, căzut între timp în desuetudine.

Tot în seria întrebărilor pe care autorii şi le-au pus, înainte de a purcede la elaborarea monografiei, a fost şi aceea dacă urmează a se aborda județul ca ansamblu, cu tratarea diferitelor teme la acest nivel general sau să se întocmească micromonografii socio-istorice, pentru fiecare aşezare în parte şi pe această bază să se desprindă într-o fază ulterioară date şi concluzii generale, cu caracter de sinteză la nivel de județ.

Raportându-ne din nou la experiența existentă, vom observa că în perioada 1975–1989 au fost tipărite, pentru multe din județele țării, monografii sintetice, având la bază concepția abordării globale a arealului peste care se întinde o asemenea unitate administrativ-geografică, cum este județul, cu economia sa, cu date istorico-geografice generale şi valori spirituale. Toate acestea sunt lucrări utile, mai ales ca ghiduri turistice, dar ele nu permit penetrarea trecutului fiecărei localități cu momentele cruciale din viața lor.

Ținând seama şi de starea de incertitudine în care se află soluționarea problemei județelor desființate, printre care şi Muscelul, cu posibilități reduse ca

[3] Ioan George Lahovari ş.a., *Marele dicționar geografic al României*, vol. I–V, Editura Socec, București, 1891–1902.

[4] C. Alessandrescu, *Dicționar geografic al județului Muscel*, Stabilimentul grafic J. V. Socecu, București, 1893.

acestea să reapară pe harta ţării, ni se pare că trebuie să aibă prioritate abordarea individuală a fiecărui sat, cu trecerea ulterioară de la particular la general. Vom fi în măsură, astfel, de a stărui fie şi succint asupra fiecărei aşezări, scoţând la suprafaţă, cu această ocazie, necunoscutele din istoria sa, aducându-le la cunoştinţa celor prezenţi şi conservându-le importanţa pentru generaţiile viitoare.

Ultimele recensământuri, din 1977 şi 1992, au evidenţiat existenţa a circa 200 de sate pe teritoriul judeţului istoric Muscel. În anul 1774 ele au fost aproape 100, harta rusească din 1835 ne semnalează creşterea numărului la 150 de sate, iar inventarierea pe baza documentelor de arhivă a tuturor satelor şi cătunelor întâlnite în perioada celor circa 700 de ani, de când este atestată prima localitatea din Muscel – târgul şi mai apoi oraşul Câmpulung – până astăzi, ne-a permis să identificăm circa 350 de asemenea aşezări*. De la o cartografie la alta, şi de la un recensământ la altul, se observă, mai ales în vechime, dispariţia unor sate şi cătune şi apariţia altora, fie pe vatra/silişte veche, fie pe o alta nouă. Condiţiile politice şi economice au fost vitrege şi nu rareori oamenii au fost siliţi să-şi abandoneze vetrele de origine, vremelnic sau definitiv, pentru „a-şi relua capul", familiile şi, dacă a fost posibil, câte ceva din agoniseala lor de o viaţă. În acest sens sunt numeroase documentele care vorbesc de fuga peste munţi a unor locuitori din satele muscelene, mai ales boieri intraţi în conflict cu stăpânirile vremelnice turceşti, ruseşti sau chiar cu noul domnitor, aceştia schimbându-se cu o mare frecvenţă. Iar ţăranii, oamenii de rând, căzuţi în rumânie din cauza birurilor excesive, părăseau satele şi fugeau cât mai departe, pentru a nu fi prinşi şi readuşi în locurile de origine, formând uneori sate dublete cu cel părăsit, cum a fost cazul rucărenilor şi dragoslovenilor, care au migrat în Vrancea.

Fără a fi singurele şi poate nu cele mai importante, cauzele menţionate au condus la o asemenea fluiditate şi variaţie în nomenclatura aşezărilor judeţului istoric Muscel, deşi în comparaţie cu alte zone ale Ţării Româneşti situaţia a fost aici, totuşi, mult mai stabilă.

Confruntat cu un număr aşa de mare de aşezări şi deci cu o toponimie atât de bogată, cercetătorul, care şi-a propus să elaboreze o monografie a judeţului istoric Muscel, va trebui să acorde mai întâi atenţia cuvenită tocmai acestui aspect, al toponimiei, încercând să identifice şi să localizeze, să selecteze şi să elimine din analiză denumirile redundante.

3. MINIMONOGRAFIILE SUMARE (MICROMONOGRAFIILE). BAZA DE CERCETARE

Ţinând seama de cele menţionate, preconizăm că structura lucrării va consta dintr-o sumă de micromonografii, asamblate ulterior, care vor trata subiecte de esenţă şi date caracteristice fiecărei localităţi rurale, prezentând o mai mare

* În fapt este vorba de numărul dimensiunilor întărite, una şi aceeaşi aşezare putându-se regăsi de mai multe ori, urmare a procesului de dispariţie şi reînfiinţare, sub un alt nume, a satelor şi cătunelor.

stabilitate în timp, apte deci de a fi conservate printr-o lucrare monografică. S-a menționat deja toponimia așezărilor ca unul din subiectele de început, urmat de atestarea lor documentară, de prezentarea momentelor deosebite, care au constituit puncte de cotitură în viața localităților, apoi de evoluția demografică, a relațiilor socio-juridice existente în sânul colectivității, a raporturilor dintre proprietarii feudali și țărani, atunci când satele se aflau pe moșiile boierești, mănăstirești sau domnești, a vieții spirituale de pe atunci ș.a.

În prezent, sunt puține satele din Muscel care dispun de o monografie elaborată prin străduința unor factori locali sau a intelectualilor plecați din sat dar care au rămas atașați locurilor natale. Considerăm, deci, că existența unor micromonografii socio-istorice cadru, ca cele avute în vedere, tratând subiecte de mare profunzime, pentru care e necesară documentarea în Arhivele naționale, în Biblioteca Academiei sau în alte biblioteci centrale, poate să vină și în ajutorul viitorilor autori de monografii comunale și sătești, cu posibilități mai reduse de documentare la acest nivel. Ei pot completa apoi cu succes aceste monografii sumare, cărora le rezervăm un posibil rol de matrice, cu date concrete culese de la fața locului, îmbrățișând toate aspectele și exigențele prevăzute de metodologiile Școlii gustiene, pentru monografiile sociologice sătești/comunale.

Este cazul a stărui succint și asupra principalelor surse de documentare, pe care ne vom sprijini în elaborarea micromonografiilor socio-istorice cadru, pentru așezările județului istoric Muscel. Unele dintre surse au caracter general, altele sunt însă cu trimitere directă la acest județ. Din prima categorie fac parte următoarele serii de lucrări fundamentale, elaborate pe parcursul câtorva generații, de cercetătorii Institutului de istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române și de către colegii lor de la Arhivele Naționale București:

– Documente privind istoria României (D.I.R.), seria B., Țara Românească, cuprinzând hrisoave, întăriri de moșii, anaforale, zapise ș.a., majoritatea traduse și transcrise după originale chirilice; acestea acoperă perioada 1247–1625 și sunt în total 11 volume.

– Documentele din seria Documenta Romaniae Historica (D.R.H.), seria B., Țara Românească; au același conținut ca și D.I.R.-urile, cuprind însă un număr mai mare de documente pentru perioadele respective și beneficiază de o traducere mai fidelă și de o editare mult mai îngrijită, de nivel superior. De aceea, ori de câte ori, pentru aceeași perioadă, există atât D.I.R.-uri cât și D.R.H.-uri, vom recurge la folosirea ultimelor. Ele acoperă perioada 1247–1636, cu întreruperi însă, nefiind elaborată întreaga serie concepută să apară; există până în prezent 13 volume, altele aflându-se în proces de editare/tipărire.

– Catalogul Documentelor Țării Românești – 6 volume – acoperă perioada 1369–1649 și sunt întocmite de Arhivele Naționale București. Prezintă uneori avantajul unei identificări și localizări mai rapide a așezărilor, datorită modului mai sintetic de prezentare și acoperă perioada 1369–1649, deci un număr de ani în plus, pentru care nu există D.I.R. sau D.R.H. Apare o complementaritate în utilizarea lor

practică, împreună cu D.I.R. şi D.R.H., dar, fiind mai rezumative şi uneori incomplete, verificarea după primele două surse este obligatorie.

Există multe alte colecţii de documente selectate pe mănăstiri, fonduri etc. care vin în completarea celor menţionate pentru perioada 1650–1850, dar baza de pornire o reprezintă cele trei serii de lucrări acoperind secolele XIII–XVII. Mai departe se lucrează direct cu acte originale sau copii după acestea, fapt care impune traducerea şi interpretarea textelor din chirilică.

Dintre lucrările şi materialele de bază care se raportează direct la judeţul Muscel menţionăm:

– catagrafiile judeţului şi respectiv ale aşezărilor muscelene din 1774, 1831 şi 1838; harta rusească din 1835 şi altele;

– lucrările de recensământ elaborate începând cu anul 1865 până la desfiinţarea judeţului; după aceea trebuie selectate, din judeţele Argeş şi Dâmboviţa, satele şi comunele care au aparţinut judeţului Muscel;

– hărţile geografice din 1915, 1926 şi 1938 ale judeţului, dar şi hărţile mai vechi, din 1700, cea a stolnicului Constantin Cantacuzino şi cea Austriacă, din 1790, ambele elaborate pentru Ţara Românească;

– compendiul *Muscelul Nostru* întocmit de C. Rădulescu-Codin în 1922;

– *Dicţionarul geografic al judeţului Muscel* sau *Marele dicţionar geografic al României*, semnalate deja;

– toate monografiile elaborate pentru unele localităţi din judeţul Muscel, în primul rând cele ale Câmpulungului, precum şi lucrările unor autori despre Muscel, cu caracter geografic, istoric, turistic şi etnografic, ca de ex. *Dragoslovele* de pr. I. Răuţescu, *Săticul şi Botenii* de prof. I. Chelcea, *Rucărul* de prof. Gh. Părnută, *Jupâveştii* de I. Dumitrescu şi C. Florea etc.

Încheiem expunerea unora dintre ideile legate de concepţia asupra monografiei Muscelului, care s-au sedimentat până acum, în procesul de cercetare şi de elaborare, cu consideraţii referitoare la oraşul Câmpulung, pentru care s-au tipărit succesiv mai multe monografii. Ultima dintre ele a fost tipărită în 1974 de către un prestigios colectiv de autori şi satisface, în mare măsură, cerinţele unei lucrări de acest gen[5]. Deosebit de interesantă ni se pare a fi partea de istorie veche al cărei autor este regretatul dr. Flaminiu Mârţu, fost director al muzeului din Câmpulung, care a iniţiat şi realizat săpături şi cercetări arheologice în oraş şi în toată zona aferentă acestuia. Rezultatele acestor lucrări au intrat în primele capitole ale cărţii şi constituie, după cum s-a menţionat, partea cea mai valoroasă a monografiei.

Există însă şi capitole mai slabe, scoase sub influenţa şi poate presiunea ideologică a anilor în care a fost tipărită cartea, aşa cum de altfel s-a întâmplat şi cu monografia Piteştilor[6], pentru a rămâne cantonaţi cu exemplele numai în această zonă a Argeşului şi Muscelului.

[5] Gh. Părnuţă, I. Hurdubeţiu ş.a., *Câmpulung Muscel, Ieri şi Azi*, Tipografia Universităţii din Bucureşti, 1974.

[6] P. Popa ş.a., *Istoria Municipiului Piteşti*, Editura Academiei, Bucureşti, 1988.

Se impune, aşadar, ca şi monografia Câmpulung să fie rescrisă şi reeditată prin evaluarea şi integrarea studiilor şi monografiilor existente, precum şi închiderea documentelor apărute şi prelucrate în arhive în ultimii 30–40 de ani, într-o lucrare de mare suprafață.

4. ASPECTE SOCIALE ŞI DE MORALĂ DIN MUSCELUL ISTORIC

În completarea conceptelor teoretico-metodologice, privind monografia în curs de elaborare, vom prezenta unele fapte concrete, extrase din documentele cercetate, care reflectă starea socială a locuitorilor din acest ținut în perioada feudală, relațiile socio-juridice existente între diferitele stări sociale, aspectele de morală, viziunea asupra credinței ş.a. Sunt concluzii preliminare care, completate pe parcurs, vor constitui capitole distincte în micromonografiile socio-istorice ale aşezărilor supuse studiului. Printre subiecte: procesul rumânizării satelor şi apoi al slobozirii din rumânie, preocuparea pentru soarta bunurilor rămase după moarte – mai ales în cazul boierilor cu moşii, înfrățirea, ca instituție feudală de transmitere a dreptului de proprietate, concilierea cu divinitatea, în special la anii căderii în slăbiciunea bătrâneților, relațiile dintre soț–soție şi părinți–copii, grija pentru puritatea căsniciei ş.a.

Existau puține legi scrise, însă, normele tradiționale, judecata obştii, a forurilor ecleziastice, a divanului şi domnitorului, reprezentau tot atâtea mijloace severe de reglare şi autoreglare a funcționării normale a societății, cazurile de violență, tâlhărie şi omucidere fiind cu totul ieşite din comun. Sub acest aspect, societatea de astăzi înregistrează o degradare extrem de îngrijorătoare, rar întâlnită în istorie în ciuda cuceririlor epocale înregistrate în domeniul ştiinței şi tehnologiei.

Întrucât în cercetările noastre ne bazăm pe documente de arhivă muscelene, adică articulate direct la monografia în lucru, apare pe deplin posibil ca unele dintre concluziile lucrării să nu aibă caracter de generalizare, la scara întregii Țări Româneşti. Ele corespund în special societății muscelene, întotdeauna diferită printr-un plus de puritate şi sănătate fizică şi mentală, întocmai ca şi cadrul natural în care aceasta a ființat.

4.1. CĂDEREA ÎN RUMÂNIE A SATELOR MUSCELENE.

Dintru început oamenii din această zonă au fost liberi, stăpâni pe moşiile lor, majoritatea satelor muscelene fiind moşneneşti, din tată în fiu, după cum atestă catagrafia din 1774. Categoria socială de rumâni[*] apare în Muscel, în cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea, mai întâi sub denumirea de vecini şi apoi de rumâni, termenii fiind sinonimi.

[*] Rumâni – țărani dependenți, aserviți boierilor, mănăstirilor sau domnitorului, în urma unui proces de vânzare-cumpărare cu sau fără pământurile lor.

Fenomenul atinge o mare extindere mai ales la începutul secolului al XVII-lea, după domnia lui Mihai Viteazul, când sate întregi se vând unor boieri puternici, în marea lor majoritate dregători ai divanului şi domnitorului.

Pentru a prezenta dramatismul situaţiilor care au condus la această rumânizare ne vom rezuma a descrie aservirea ţăranilor din satul Băjeşti, situat pe râul Bratia – atestat documentar la 5 septembrie 1519 – care, în 1604 se vând, în total 25 familii, boierului Dragomir, mare pitar. Hrisovul de întărire a trecerii satului în rumânie, care apare la 10 ani după acest eveniment, al lui Radu Mihnea voievod (1611–1616; 1620–1623) precizează că megieşii s-au vândut lui Dragomir „toţi cu tot hotarul din câmp şi din pădure şi din apa numită Bratia şi cu vadurile de moară şi cu tot venitul... Pentru că aceşti vecini «deşi» au fost cnezi* ei au avut «însă» mari greutăţi şi nevoi pentru birurile mari şi pentru multe alte dajdii** şi munci mai mărunte şi pentru toate nevoile lor, pe care le aveau asupra lor au sărăcit. Deci, dacă au văzut ei atât de mari greutăţi şi nevoi şi în multă sărăcie, ei s-au făcut singuri pe sine vânzători şi au umblat din boier în boier şi pe la toţi dregătorii care au fost atunci... şi n-au găsit pe nimeni... în acele timpuri ca să cumpere”[7]. Mai departe rezultă că satul s-a vândut pentru 36 300 aspri, care au fost împărţiţi între săteni, în funcţie de moşia vândută, venitul obţinut de pe aceasta şi numărul de bărbaţi, buni de muncă, din fiecare liude***. Suntem informaţi în continuare că în afară de aceşti bani, boierul a fost obligat să mai plătească pentru ei încă 3 ani toate birurile şi dajdiile, care erau peste an, întrucât nu reuşise „să-i scoată de pe catastif”.

Situaţiile întâlnite şi la celelalte sate sunt identice, procesul de rumânizare fiind generalizat în acea perioadă.

Ulterior, la câţiva zeci de ani după asemenea evenimente, sau chiar mai devreme, sătenii încercau să se elibereze, fie prin răscumpărare, fie prin bună învoială, recurgând la înduioşarea boierului sau a urmaşilor lui, fie pe cale judecătorească. Asemenea tentative nu reuşeau decât rareori, întrucât proprietarii nu renunţau aşa de uşor la forţa de muncă cu care trebuiau „să se hrănească”.

Astfel de derumânizări aveau loc mai ales atunci când unii proprietari, ajungând la anii grei de bătrâneţe, îi miluiau pe sătenii rumâni, „spre pomenirea sufletului lor, al părinţilor şi strămoşilor lor”.

4.2. INSTITUŢIA „ÎNFRĂŢIRII” ÎN SATELE MUSCELULUI

Această instituţie a reprezentat procedeul de aducere în sânul obştii, sub formă de frate a unei rude sau a unui străin, care obţinea, astfel, drepturi depline cu ceilalţi membri ai comunităţii. Rămânând cu exemplele tot la satul Băjeşti, ne vom

* Cnezi – ţărani liberi, moşneni; sinonim – megieşi.

** Dajdie – dare în bani sau în natură datorată domnitorului sau proprietarilor de pământ.

[7] DIRB., *Ţara Românească* vol. II (1611–1615), doc. 238 din 26 martie 1614 p. 261–263.

*** Liude – unităţi fiscale, impozitate de visterie, reprezentând familii lărgite existente în sec. al XVII-lea şi al XVIII-lea.

referi de data aceasta la logofătul Mareş din Câmpulung, devenit vornic, care şi-a zis Mareş Băjescu, nume sub care a rămăs în toate documentele vremii. Este atestat documentar în 1646, când pătrunde în acest sat prin înfrățire cu Neacşa, una din nepoatele marelui pitar Dragomir, menționat mai înainte[8]. Odată statornicit aici, el capătă dreptul de a cumpăra moşii, cu vecinii de pe ele, mori, iazuri etc., nu numai în Băjeşti, dar şi în satele vecine – Bratia, Goleştii Vulparului şi Românești. Din venetic, el dobândeşte astfel „cetățenia Băjeştilor" şi realizează o stare prosperă, cu care mari şi curți, eleşteu de peşte, şi contribuie la ridicarea unor edificii de interes public, permițându-şi în cea de a doua parte a vieții să-şi adopte, după cum s-a arătat, numele de Mareş Băjeşcul logofăt, dar şi banu Mareş Băjescu, iar jupâneasa lui Maria – băneasa banului Mareş.

Înfrățirea se practica nu numai între persoanele fizice, ci şi între o persoană particulară şi o instituție cu statut juridic, de cele mai multe ori o mănăstire. Domnitorul însuşi se putea înfrăți cu un boier, având loc schimburi de moşii şi alte bunuri între ei. În sensul celor prezentate ne vom referi la logofătul Codrea din Bratia (sat aflat pe râul cu acelaşi nume) care, neavând copii şi fiindu-i teamă că moşia sa ar putea să rămână prădalica[*] după moarte, se înfrățeşte cu jupâneasa lui, Anca, astfel ca, în cazul decesului unuia dintre ei, soțul rămas în viață să stăpânească bunurile celuilalt[**]. Rămas singur după moartea soției, logofătul Codrea se înfrățeşte cu mănăstirea Vieroş, căreia îi lasă multe moşii şi țigani „pentru sufletul lui"[9].

4.3. APROPIEREA DE CELE SFINTE LA ANII BĂTRÂNEȚELOR ŞI ASIGURAREA ODIHNEI VEŞNICE.

Urmând exemplul unor domnitori evlavioşi, dar poate chiar al propriilor înaintaşi, marii boieri au căutat întotdeauna apropierea de cele sfinte prin danii făcute mănăstirilor, construirea unor schituri/schitulețe, eliberarea rumânilor de pe moşie, iar mai târziu şi a țiganilor ş.a. Ori de câte ori a fost posibil, şi-au stabilit

[8] Arhivele Naționale Bucureşti, *Catalogul Documentelor Țării Româneşti*, vol. VI (1645–1649), doc. 653/13 noiembrie 1646, p. 251.

[*] Prădalica – procedura de trecere a unor bunuri importante în seama domniei, ca urmare a unei trădări din partea proprietarului acestora sau a strângerii cercului de persoane cu vocația de urmaşi la strângerea averilor în cauză.

[**] Pentru pitorescul lui, prezentăm şi în acest caz extrase din hrisovul de întărire a înfrățirii, al lui Alexandru voievod (1567–1577), din care rezultă motivația actului, în sine: „Pentru că a venit Codrea logofăt şi împreună cu jupânița lui, cu Anca, înaintea domniei mele de s-au înfrățit amândoi şi s-au întocmit de a lor bună voie pentru toate averile şi pe ocină pentru că au fost sterpi, nu le-a dat Domnul Dumnezeu nici fii, nici fiice din trupurile lor. Dacă se va întâmpla lui Codrea logofăt moarte mai înainte de jupânița lui Anca «aceasta» să țină partea bărbatului ei... din Bratia... Şi iarăşi, dacă se va întâmpla Ancăi să moară mai înainte de bărbatul ei, de Codrea logofăt, acesta să stăpânească partea jupâniței lui Anca din Purcăreni, din bucate şi ocina şi țiganii şi delnița".

[9] Arhivele Naționale Bucureşti, Sucu. I, Documente muscelene 1984, vol. II, p. 26, 27.

locul de veci în bisericile/mănăstirile construite, mulți dintre ei călugărindu-se în partea a doua a vieții. Dintre foarte multe cazuri la care ne-am putea referi îl alegem pe cel al marelui clucer Tudoran Vlădescu, zis şi Tudoran-aga, precum şi Tudoran Aninoşanul, din Aninoasa, descendent din familia boierilor Vlădeşti.

De o energie, pricepere în afaceri şi inițiativă cu totul aparte, acesta a cumpărat în perioada 1666–1695 moşii, munți, mori de apă, vii ş.a. în peste 20 de sate din Muscel, Argeş, Dâmbovița, Vlaşca, Ilfov şi Slam Râmnic, cu care a miluit mănăstirea Aninoasa, ctitorită de el în 1677. Averea cu care o înzestrase putea să-i ajungă acesteia atât pentru adăpostul, hrana şi îmbrăcămintea a circa 40 de călugări, cât şi pentru buna întreținere cu toate cele de trebuință, a bisericii[10].

Aici s-a şi călugărit de altfel, luând numele de Teodosie monahul şi tot aici şi-a ales locul de veci. Grija deosebită pentru astfel de acte rezultă din prezentarea, în limbajul timpului, a zapisului lui Muşat vistier al doilea şi mare stolnic din Pietroşani, de pe râul Doamnei, atestat documentar în 1632, care glăsuieşte, între altele: „apropiindu-mi-se ceasul, fiind eu cu limbă vie, chemat-amu arhierei şi preoți şi boieri de am socotit pentru petrecerea şi îngroparea trupului mieu să-l dau suptu umbra şi mila lui Dumnezeu la vri-un loc sfântu unde să slujeşte şi să laudă numelelui cel sfântu, ca să poci avea şi eu folos sufletului mieu şi ertarea păcatelor mele... Deci am ales cinstitul şi sfântul hram a prea curatei şi prea cinstitei... sventei Mariei ce este în cinstită şi slăvită lavră şi mănăstire de în Argeş..."[11]. Mai departe, din citirea documentului, aflăm că respectivul boier lasă mănăstirii, din agoniseala lui pe acest pământ, toată partea lui din satul Muşăteşti câtă se va alege, cu toți rumânii, cu mori cu tot şi cu tot venitul.

4.4. RELAȚIILE FAMILIALE, ASPECTE CUTUMIARE

Acestea se încadrau într-o etică severă, subordonată preceptelor religioase, dar şi tradiției multiseculare a locuitorilor ținutului. Vom recurge din nou la un document prin care Mihnea voievod (1577–1583; 1585–1591) întăreşte lui Drăghici logofăt, soției sale Despina şi surorii acesteia, Calea, ocine* în Brătianii de sus «Bratia» cu vii, sate, țigani, mori, ş.a. Motivând atribuirea acestor bunuri, în document se arată că au fost lăsate de părinții celor două surori, Despina şi Calea, drept moştenire, „pentru că i-a îngrijit la vremea morții lor, pentru că au murit de moarte cumplită, care se numeşte ciumă. Iar surorile jupânițelor Despina şi Calea, anume Preda şi Stanca, niciun amestec să nu aibă, cu mai sus zisele averi, pentru că la vreme de nevoie nu i-au îngrijit, ci au fugit şi au lăsat ca să-i mănânce câinii"[12].

[10] I. Răuțescu, pr. *Mănăstirea Aninoasa din jud. Muscel*, Tipografia Gh. N. Vlădescu, Câmpulung-Muscel, 1933.

[11] D.R.H.B., *Țara Românească* vol. XXIII (1630–1632), doc. 361/24 aprilie 1632, p. 551.

[*] Ocine – moşii de baştină, dobândite cu caracter permanent care pot fi lăsate moştenire, deşi făceau încă parte din complexul social al satului de devălmaş.

[12] DIRB., *Țara Românească*, vol. IV (1571–1580), doc. 333/din 1578 (7086) iulie–august, 12, p. 327.

Asemenea exemple, de sancționare drastică a relei comportări din partea copiilor față de părinți, ne sunt oferite cu sutele, de către documentele de arhivă.

Nici în planul moralei, din sânul sau din afara familiei, opinia satului şi a autorităților nu era indiferentă, lucrările de istorie reținând multe situații în care s-au adoptat atitudini ferme de reglementare, a ceea ce se considera a fi abateri scandaloase de la normele de conviețuire. Probabil că numai printr-o convergență a măsurilor luate pe linie administrativă şi a organelor bisericeşti, îmbinate cu preceptele tradiționale ale obştii, s-a reuşit ca familia românească să-şi mențină de-a lungul timpului rolul său de celulă sănătoasă a societății şi de factor al vitalității poporului nostru, depăşind vicisitudinile timpurilor.

Pentru a rămâne tot în domeniul faptelor concrete vom prezenta extrase din raportul unui căpitan, cu numele Dec, care răspundea de ordine într-o parte a județului Ilfov, către domnitorul Mihail Şuțu, prin care propune îndepărtarea dintr-un sat a preotesei parohului bisericii, întrucât atrage prin purtările ei rele pe turci. În raport, datat 30 octombrie 1792, se spune între altele: „Cu prea multă plecăciune... înştiințez pentru preoteasa popii Florea Mocan din satul Matreni, că iarăşi s-au înăditu cu Turci la curvăsărie neastâmpărată, de va să spargă satul cu cheltueli ce făcu satului «prin prezența acolo a turcilor» şi de groaza ce i-au cuprinsu şi câți călători drumeai şi mosafiri vin la casa ei, de beau vinu şi să face jocuri în casă-i şi să pângărească toți de curvia ei, să-ți faci pomană să arăți părintelui Mitropolit, ca cu iconomie s-o ridice de aicea, din margine, să o depărteze de turci, fiindcă ni mai rămâne alți doi preoți satului..."[13].

La această jalbă, marele logofăt al divanului, în numele domnitorului, porunceşte ispravnicului de Ilfov ca, pe numita preotească să o ridice în pază, cu mijloace cuviincioase, şi să o trimită cu o căruță, de la aceiaşi căpitănie, care a raportat cazul, la o mănăstire „dintr-un lemnu", unde se poruncise stareței s-o primească.

După câte se constată, cazul care ne-a stat la îndemână spre a-l prezenta, se referă la un alt județ, dar el reflectă spiritul timpului în Țara Românească şi cu atât mai vârtos în zona Muscelului.

Cele câteva exemple concrete la care am apelat în final, dovedesc că arhivele ne oferă cu prisosință materiale faptice pentru redactarea capitolelor din monografie referitoare la viața spirituală, tradiție, morală ş.a., pe lângă cele privind istoria, geografia, relațiile socio-juridice etc. Se înțelege că ne-am oprit numai asupra câtorva dintre elementele structurale privind concepția monografiei județului istoric Muscel, pe parcurs urmând a reveni şi cu alte informații şi date de bază asupra acestui subiect de mare complexitate.

[13] V. Urechiă, *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, Tipografia "Gutenberg" 1892, p. 70.

O SOCIOLOGIE A DEREIFICĂRII – DUALITATEA STRUCTURALULUI LA ANTHONY GIDDENS

ION I. IONESCU

Catedra de Sociologie, Univ. „Al. I. Cuza" Iaşi

Opoziţiei holism – individualism (obiectivism – subiectivism) în sociologie i s-au adăugat altele: determinism – independenţă, constrângere – libertate etc., la fel de sterilizante, reducţioniste, pentru cunoaşterea sociologică.

Între cei care cheamă la depăşirea acestor raporturi caricaturale între oameni şi societate, propunând o perspectivă a *co-determinării circulare* (realitatea socioumană fiind „construcţie istorică şi cotidiană", iar societatea – produs şi matrice a acţiunilor individuale), se află sociologul englez A. Giddens, autor a peste 18 volume, mai ales prin contribuţia sa la sociologia constructivistă din *The Constitution of Society*[1].

COORDONATE ESENŢIALE ALE TEORIEI STRUCTURĂRII

Iată-le rezumate de către autor:

1. Toţi oamenii sunt agenţi competenţi, adică ei cunosc condiţiile şi consecinţele a ceea ce fac zi de zi (au conştiinţă discursivă şi practică).

2. Competenţa agenţilor este limitată de inconştient, de condiţiile nonrecunoscute şi de consecinţele nonintenţionale ale actelor lor, analiza limitărilor are conotaţii ideologice.

3. Studiul vieţii cotidiene este la fel de important ca şi studiul reproducerii practicilor instituţionalizate, al integrării sociale şi integrării sistemice fiindcă acestea sunt legate (şi) de caracterul repetitiv al timpului reversibil.

4. Rutina este forma predominantă de activitate socială cotidiană, legată de grija reducerii angoasei şi de menţinerea sentimentului securităţii ontologice.

5. Şi studiul contextului este important, în special studiul frontierelor spaţial-temporale ale interacţiunilor, coprezenţa actorilor etc.

6. De asemenea, studiul status-urilor, rolurilor, al drepturilor, obligaţiilor şi sancţiunilor aferente acestora în colectivităţi date.

[1] Anthony Giddens, *The Constitution of Society*, Polity Press, Cambridge, 1984 (tradusă în franceză: *La constitution de la société*. *Elements de la théorie de la structuration*, P.U.F., Paris, 1987).

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p.17–32, Bucureşti, 1998

7. Constrângerile asociate proprietăților structurale ale sistemelor sociale reprezintă un tip de constrângere printre altele.

8. Există grade diferite de închidere a totalităților societale, principiile structurale permițând diferențierea tipurilor de societate (ideea de „societate" din epoca „statelor-națiune" este actualmente redefinită).

9. Puterea este un concept elementar, angajat în acțiunea umană, analizei acesteia asociindu-i-se studiul resurselor.

10. Oamenii reperează ei înşişi mecanismele de organizare sau (re)producere socială, nu numai cu sprijinul specialiştilor din ştiințele socioumane.

PRINCIPALELE CONCEPTE ŞI ARTICULAREA LOR

Principalele concepte utilizate sunt: actor, acțiune, condiții nonrecunoscute ale acțiunii, efecte nonintenționale, corp, inconştient, reflexivitate, conştiință practică, conştiință discursivă, motivație, întâlniri, coprezență, rutină, poziționare, formă de instituire, regionalizare, contact, sistem social, integrare socială, integrare sistemică, constrângere ş.a.

Cu ajutorul lor, sociologul dezvoltă ideea „**dualității structuralului"**: „proprietățile structurale ale sistemelor sociale sunt totodată condiții şi rezultate ale activității îndeplinite de agenții care fac parte din aceste sisteme"[2].

Sociologul englez critică reducționismul structural-funcționalismului, dar şi al tradițiilor interpretative, preluând însă aspecte valide din diferite sociologii şi discipline socioumane conexe.

Competența actorului este definită prin tot ceea ce acesta cunoaşte (sau crede) despre circumstanțele acțiunii sale şi a celorlalți, tot ceea ce utilizează în (re)producerea acțiunii lui şi poate exprima oral sau scris (**conştiința discursivă**) sau cunoaşte (tacit), ştie să facă, dar nu poate exprima oral sau scris (**conştiința practică**).

Stratificarea eului acționant ia în seamă controlul reflexiv, raționalizarea şi motivarea acțiunii.

Controlul reflexiv se referă la conduita celui care exercită control asupra acțiunilor sale şi a altora, asupra dimensiunilor fizice şi sociale ale contextului acțiunii.

Raționalizarea acțiunii face referire la faptul că actorii îşi asigură o comprehensiune teoretică a fundamentelor activităților (un actor competent aşteaptă de la un altul să poată exprima ce şi de ce face, dacă este întrebat).

Motivația se leagă de dorința şi de potențialul de acțiune care furnizează „proiecte", „programe", „planuri" de acțiune (inclusiv de motivația inconştientă).

[2] A. Giddens, *Op. cit.*, p. 15. Toate trimiterile din text se vor referi la această lucrare a autorului.

Acțiunea nu trimite la intențiile oamenilor, ci la capacitatea lor de a face, desfăşurată în fluxul cotidian al vieții, în **condiții (ne)(re)cunoscute** şi cu **efecte (ne)intenționate** (p. 53).

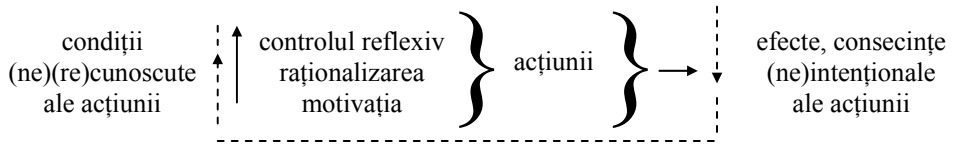

Actorul poate cunoaşte, recunoaşte sau poate să nu cunoască toate condițiile acțiunii, atât cele care țin de el, cât şi cele care țin de resurse, de context. Un act este intenționat dacă actorul ştie, sau crede că ştie, că actul are o însemnătate anume sau conduce la un rezultat aşteptat.

„Pentru ştiințele sociale, consecințele nonintenționale ale conduitelor intenționale sunt de extremă importanță" (p. 60).

Omul poate declanşa o acțiune, îi poate influența cursul, poate interveni în ea sau se poate abține să intervină. „Acțiunea depinde de capacitatea unei persoane de «a crea o diferență» într-un proces concret, în cursul evenimentelor" (p. 63).

În sociologie este important să avem în vedere „frontierele" acțiunii, **circumstanțele** precise la care se limitează capacitatea acțională. Faptul că omul „nu are de ales" în anumite circumstanțe, nu înseamnă disoluția acțiunii (lucru neglijat imprudent de către „obiectivişti", care au considerat „constrângerile" ca „forțele naturii", iar omul supus total acestora).

Pentru curentul structuralist-funcționalist, **„structura"** era „modelul regularizat" al relațiilor sau fenomenelor sociale. La mulți autori era considerată ca imagine (ce poate fi vizualizată ca scheletul la anatomie, de exemplu). Acest fapt a făcut ca structura să fie considerată exterioară şi constrângătoare față de acțiunea umană.

În teoria sa asupra structurării, Giddens foloseşte termenul de **„structural"** pentru a se referi la reguli şi resurse şi termenul „**principii structurale"** pentru a desemna proprietăți structurale angajate în reproducerea totalităților societale. **„Instituțiile"** sunt practici cu cea mai mare extensie spațio-temporală în totalitatea societală.

Regulile nu se pot conceptualiza independent de **resurse**. „Acestea fac referire la modurile după care relațiile transformatoare sunt efectiv încorporate în producția şi reproducția practicilor sociale" (p. 67). Cum fiecare actor competent este şi un „teoretician al socialului", regulile sunt legate de constituirea sensului şi sancțiunilor. Regulile şi resursele folosite de actor în (re)producerea acțiunilor lor sunt mijloace de reproducere a sistemului social. Regulile pot fi *constitutive* (de exemplu, regulile jocului de şah) şi *reglatoare* (de genul: „studenții încep cursurile la ora 8"). Regulile vieții sociale sunt proceduri generalizabile utilizate în actualizarea şi reproducerea practicilor sociale (codurile dreptului, regulile

birocratice, regulile jocurilor etc.). A. Schutz arăta că în viaţa socioumană cotidiană oamenii folosesc „scheme", „formule" etc. pentru a o aborda rutinier, dar ei nu cunosc, nici nu prevăd toate situaţiile în care se vor afla.

Regulile pot fi *profunde* (tacite, informale, slab sancţionate; de exemplu, regulile limbajului, sau cele după care se ordonează intervenţiile în conversaţii) şi *superficiale* (discursive, formale, puternic sancţionate; de exemplu, „legile" juridice). Ambele categorii se leagă de menţinerea **securităţii ontologice**. Poziţiile pe care le ocupă actorii şi colectivităţile în sectoare, regiuni ale sistemelor influenţează impactul pe care îl au condiţiile lor, chiar şi cele mai rutiniere, asupra integrării.

„Constituirea actorilor competenţi şi a structurilor nu sunt două fenomene independente, un dualism, ci mai curând o dualitate" (p. 75).

„Dualitatea structuralului" încearcă să surprindă faptul că proprietăţile structurale ale sistemelor sociale sunt în acelaşi timp medium şi rezultat al practicilor oamenilor, că structuralul este „constrângător şi abilitant" (p. 75). Adică, actorii sunt competenţi, cunoaşterea şi acţiunea lor este constitutivă structurării vieţii sociomane, „structuralul" neavând existenţa independentă de cunoaşterea şi acţiunea (responsabilă) a acestora. Însă, competenţa oamenilor este „limitată", adică ei nu au conştiinţa tuturor condiţiilor acţiunii pentru a lua cele mai nimerite decizii, ceea ce face să apară (şi) consecinţe neintenţionale care se adaugă condiţiilor (ne)(re)cunoscute ale acţiunilor.

Pentru a face inteligibil modul în care relaţiile sociale se extind în spaţiu–timp dincolo de coprezenţă, A. Giddens distinge între: durata vieţii unui om ca „timp ireversibil" şi durata vieţii cotidiene şi a instituţiilor ca „timp reversibil" (p. 84). Timpul vieţii unei persoane este timpul vieţii corpului său. Rutinele experienţei cotidiene sunt ca anotimpurile care trec şi revin. Timpul instituţiilor este condiţia şi rezultatul practicilor organizate şi îndeplinite în continuitatea vieţii cotidiene. Formele instituţionalizate, rutinele se exprimă reciproc (p. 85).

Corpul este locul sinelui acţionant. **Sinele** însă, nu este o simplă extensie a caracteristicilor fizice ale organismului, ci implică motivaţia, conştiinţa – fără a omite, nega, importanţa subconştientului, a surselor inconştiente ale cogniţiei, motivaţiei etc. El se constituie, de asemenea, prin achiziţionarea limbajului, în relaţie, desigur, cu controlul corpului. Memoria se leagă de percepţie, care face apel la „scheme de anticipare" (în timp ce organizează informaţia anterioară) pentru a trata continuu tot ceea ce implică situarea în temporalitatea experienţelor (noi percepem continuu tot ce există în mediu, iar o parte din ceea ce percepem este blocat, uitat rapid etc.). La naştere omul posedă organe de simţ cu care selectează deja din lumea înconjurătoare. Desigur că la început, mai grosier, apoi din ce în ce mai rafinat (după o anumită perioadă de dezvoltare psihomotorie şi a identităţii personale ca personalitate, copilul concepe şi acceptă permanenţa unui obiect (şi) independent de percepţia lui vizuală). Şi atenţia (selectivă) are importanţa ei (fiecare context conţine evenimente, calităţi ale altor actori pe care nu le remarcăm).

Viața cotidiană presupune o anumită „securitate ontologică” (p. 99), expresie a autonomiei controlului corporal în rutinele previzibile, ce se bazează pe sentimentul încrederii în sine şi în alții şi depinde de rutinele previzibile afectate în „situații critice” (a se vedea scrierile lui Bettelheim, Pollack ş.a. privind „fenomenul concentrațional”).

A. Giddens insistă şi asupra **poziționării** (p. 133) în spațiu-timp şi în sistemul de relații. „Pozițiile sociale se constituie ca intersecții particulare de semnificare, dominare, legitimare” care au legături cu categorizarea (*typification*) oamenilor.

De la R. Linton vorbim în sociologie de **roluri**. Giddens le redefineşte – plecând de la concepția sa asupra structuralului – ca „identități sociale ce se însoțesc de un ansamblu (nu neapărat precis definit) de prerogative şi obligații pe care le pot pune în act, îndeplini actorii cărora aceste identități le sunt acordate” (p. 134). Oamenii se poziționează în **coprezență** (ceea ce presupune numeroase şi subtile mişcări ale corpului, o multitudine de gesturi etc.) şi „într-un ansamblu de zone care se lărgesc de la casa proprie până la sistemul mondial, trecând prin locul de muncă, vecinătate, sat, stat-națiune” (p. 135). Integrarea se realizează (şi) prin ceea ce se țese în detaliu în viața socioumană cotidiană (vârsta şi sexul sunt contururile cele mai generale pentru atribuirea unei identități sociale, însă, un rol capătă precizia conceptuală în contactele interacțiunilor, când prerogativele şi obligațiile sunt explicit formulate).

Interacțiunile sociale şi competența actorului în experiențele cotidiene constituie socioumanul. Cunoştințele aduse în interacțiuni nu rămân străine lumii construite. Acestea, ca şi principiile şi deprinderile, fac oamenii să se simtă în largul lor în interiorul propriei socioculturi. Ei pot depăşi frontierele în funcție de accesul la cunoaştere, de mijloacele de acces la cunoaştere, de difuzarea şi mijloacele de difuzare ce fac cunoştințele disponibile etc. (p. 142). Desigur că, „grație sedimentării experienței în limbaj”, actorii cunosc mai mult decât au trăit; cu toate acestea, cei a căror viață s-a desfăşurat în acelaşi mediu, „pot fi mai ignoranți în privința a ceea ce se petrece în alte părți” (p. 142).

În capitolul 3 al cărții sale, intitulat: „Timpul, spațiul şi regionalizarea”, A. Giddens pleacă de la studiile lui Hagerstrand, care identifică surse ale constrângerilor activității omului ce țin de corporalitate şi de contexte fizice:

– „corporalitatea” impune limitări capacităților de mişcare, de percepție (doi oameni nu pot ocupa acelaşi loc, în acelaşi timp);

– intervalul relativ scurt al vieții individuale face ca timpul să fie „resursă rară” pentru om;

– orice mişcare în spațiu este şi una în timp (de exemplu, traversarea SUA de la est la vest se face în doi ani pe jos, în opt luni călare, în patru luni cu diligența, cu trenul în patru zile, cu avionul obişnuit în cinci ore, şi în două ore cu un supersonic).

Aceste aspecte condiționează interacțiunile cotidiene, **traiectoriile cărărilor** (zilnice, globale etc.), „limitează natura modelelor în spațiu-timp” (p. 169).

Locurile – spune Giddens – stau la originea unei bune părți a fixității instituțiilor, dar ele «determină» asemenea «fixitate» în mod difuz. În general, este posibil de desemnat locul plecând de la proprietățile sale fizice, fie ca trăsături ale lumii naturale, fie, cel mai adesea, ale combinării cu artefacte umane" (p. 172). Interiorul unui loc este **regionalizat**, iar regiunile sunt de importanță crucială pentru constituirea contactelor interacțiunii, caracteristicile acestora servind rutinier drept conținut pentru interacțiuni.

În paragraful destinat analizei „modurilor de regionalizare", A. Giddens face referire la procesele de zonare a spațiu-timpului în raport cu practicile sociale rutinizate: casa – „stație" a intersecțiilor cotidiene (p. 173–174), zonele spațiale şi organizarea temporală într-un spital modern (p. 174–175), la închisori şi spitale psihiatrice (p. 178–180), la atelierele întreprinderilor (p. 182–183) etc.

„În societățile moderne, casa şi locul de muncă sunt cele două principale centre în care activitățile zilnice tind să se concentreze, cel puțin în cazul majorității bărbaților" (p. 185). Aceste locuri au regiuni „centrale" şi „periferice" (distincție valabilă şi în cazul casei şi în cazul oraşului, țării, continentului).

„Națiunile industriale «stabilite» ale «centrului» care este occidentul ocupă şi păstrează o poziție centrală în economia mondială, mizând pe faptul că, din punctul de vedere al industrializării, ele au precedat în timp societăți «mai puțin dezvoltate»" (p. 186).

Viața socioumană se desfăşoară în situație de coprezență şi absență în timp şi spațiu. „Proprietățile fizice ale corpurilor şi mediilor în care se deplasează dau caracter social vieții socioumane şi limitează accesul la altele «absente» în spațiu" (p. 187). Pentru a fi mai explicit, Giddens foloseşte conceptele: **„cărări spațio-temporale cotidiene", „întâlniri", „contextualizarea regiunilor", „intersecția locurilor"** etc. Pentru a le ilustra dă câteva exemple: socotirea timpului la kabyli (după Bourdieu); reprezentarea grafică realizată de Hagerstrand privind traiectoria unui elev în timpul unei zile din „anul şcolar"; modul de spațializare a şcolilor, a sălii de curs („concentrarea autorității în săli de curs separate permite exercitarea unui înalt nivel de control asupra poziționării corpului şi a activităților") etc. Şi aceste analize subliniază intenția lui Giddens de a anula schisma macro–micro în sociologie. Nu putem vedea instituțiile (doar) ca agregate de microsituații, nu le putem înțelege plecând (doar) de la microsituații; „modelele instituționalizate sunt profund angajate în toate «microsituațiile», chiar şi în cele mai limitate şi mai efemere" (p. 197).

Abordând noțiunile de: **„modele instituționalizate", „instituții", „societate", „sistem", „reproducere socială"** (cap. 4), Giddens pleacă de la „critica conceptului de societate" (p. 220). El enumeră prezumțiile științelor sociale (societatea ca organism biologic, mecanism, „complex cibernetic" autoorganizator etc.) şi arată că, în fapt, societățile se află (şi) în contextul sistemelor intersocietale distribuite în arii spațio-temporale; luăm în seamă prezența grupurilor, relațiile

între ele, relațiile dintre societăți; este o asociere între un sistem social, un loc, un teritoriu, în care există elemente normative (pe care se fundamentează pretenția de a ocupa legitim locul), în care există sentimentul că oamenii împărtăşesc o identitate comună etc. „Eu susțin – spunea A. Giddens, (p. 227) – că teoria structurării nu minimalizează în nici un fel importanța dimensiunii constrângătoare a structuralului", dar adaugă faptul că ideea de „constrângere" are semnificații multiple: sistemele sociale sunt ancorate în practici reproduse în spațiu şi timp, instituțiile sunt ansambluri puternic articulate ce preced – succed duratei oamenilor dintr-o societate dată; prin „socializare" omul nu este numai constrâns, ci şi abilitat (de exemplu, limba maternă îmi constrânge gândirea şi acțiunea, mi le limitează într-o oarecare măsură dacă nu are întinderea şi cuprinderea necesare să-mi surprindă „meandrele" gândurilor etc., dar mă şi abilitează făcând să-mi dezvolte competența în interacțiune). Cu alte cuvinte, „societățile umane sau sistemele sociale pur şi simplu n-ar exista fără acțiunea umană. Cu toate acestea, actorii nu creează sistemele sociale: ei le (re)produc sau le transformă, le refabrică" (p. 228). Dacă Durkheim arăta că „faptele sociale" au „proprietăți obiective" ce îngrădesc acțiunea oamenilor, Giddens spune că faptele sociale nu sunt exterioare oamenilor, ele pot fi constrângătoare dar şi abilitante (eventual, putem insista asupra faptului că ele restrâng unele acțiuni, împiedică altele etc.). Este imporant să distingem între: **constrângeri materiale, sancțiuni şi constrângeri structurale**.

Când vorbim de *constrângeri materiale* va trebui să avem în vedere şi indivizibilitatea corpului şi finitudinea vieții individuale şi limitările capacităților senzoriale ale capacităților de comunicare etc. şi vom arăta că nici acestea nu sunt „date pentru totdeauna", deoarece ştim că oamenii au inventat mijloace pentru sporirea posibilităților corporale, senzoriale, de comunicare etc.

Sancțiunile îmbracă o gamă largă, de la folosirea forței brute până la „gura satului", sau aluziile ironice, (dez)aprobatoare. Va trebui să avem în vedere aici însuşi faptul că toate sancțiunile presupun şi un anumit consimțământ al oamenilor (altfel, ce înseamnă amenințarea cu moartea la adresa unui om care nu mai vrea să trăiască?).

„Atunci când amenințarea unei sancțiuni nu e fatală, supunerea, consimțământul subiectului, pot depinde mai mult de mecanismele conştiinței sale" (p. 223).

Constrângerile structurale decurg din caracterul contextual al acțiunii, din caracterul „dat" al proprietăților structurale. Dar, a afirma că în orice moment societatea preexistă vieților fiecăruia din membrii săi, nu echivalează cu identificarea unei surse de constrângere, decât dacă preexistența societății limitează într-un mod oarecare posibilitățile acestora (p. 234). Constrângerile structurale variază după circumstanțele materiale şi instituționale, dar şi după competența actorilor în raport cu acestea.

Constrângerile structurale nu se exercită independent de motivele şi rațiunile agenților în privința a ceea ce fac, spune Giddens. Ele nu sunt comparabile cu

efectele unui cutremur de pământ care distruge un oraş şi pe locuitorii săi, fără ca aceştia să poată interveni.

În capitolul al 5-lea, Giddens dezvoltă **teoria schimbării**. Mai întâi el caută să „deconstruiască" teoriile schimbării (în special „materialismul istoric") care postulau cauzalitatea structurală, legile universale etc.

Concepția evoluționistă s-a bucurat de maximă popularitate în a doua parte a secolului al XIX-lea mai ales datorită lui Ch. Darwin (nu putem însă neglija vocile care încă de atunci au afirmat relativismul cultural).

Plecând de la paradigma organicistă, unii au asimilat societatea unui organism biologic ce se naşte, se dezvoltă, se maturizează, ajunge în declin etc. (evoluția fiind endogenă, „autodesfăşurătoare", autocontrolată, condițiile externe – când erau luate în seamă – contribuind la accelerarea sau încetinirea acesteia).

A. Comte a postulat progresul („nici o ordine reală nu se poate stabili, nici dura, dacă nu e pe deplin compatibilă cu progresul; nici un mare progres nu ar putea fi realizat dacă nu ar tinde finalmente către o evidentă consolidare a ordinii") în teoria „celor trei stadii".

Karl Marx a considerat „forţele de producție", principalul „motor" al schimbării, sursa schimbării fiind „lupta claselor" sociale. Omenirea „parcurge" orânduirile: comuna primitivă, sclavagismul, feudalismul, capitalismul, socialismul.

E. Durkheim a afirmat că evoluția societății este lentă şi cumulativă fiindcă se leagă de evoluția instituțiilor („revoluțiile" sunt agitații la suprafața vieții sociale).

T. Parsons a utilizat frecvent conceptele de „evoluție", „selecție", „adaptare" etc. Mulți dintre cei care au dezvoltat teorii ale schimbării în spiritul lui Parsons au utilizat termenul de *adaptare*. Acest concept ridică însă multe dificultăți. În biologie este mai precis (se referă la adaptarea la mediu, adică influența mediului asupra fondului genetic al unei populații de organisme aflate în interacțiune cu acest mediu). Dar în ştiințele socioumane ce semnifică? Dacă urmărim cu atenție diferite teorii, sesizăm că în ele vom afla referiri la toată gama proceselor prin care oamenii reacționează la „mediu".

Rappaport considera adaptarea ca „procesul prin care organismele sau grupurile de organisme, *via* schimbările din propriile stări, structuri, compoziții, mențin un echilibru homeostatic, în şi între ele, în fața fluctuațiilor pe termen scurt şi schimbărilor pe termen lung în compoziția şi structura mediului lor". Harding vorbea de adaptarea societății la natură şi de „ajustările reciproce" între societăți. Alteori termenul e tratat de-a dreptul simplist (nu fără influență şi popularitate).

De exemplu, G. Childe scria: „plec de la faptul evident că ființa umană nu poate trăi fără să mănânce. Prin urmare, o societate nu poate exista fără ca membrii săi să-şi asigure o cantitate de hrană suficientă pentru a se menține în viață şi a se reproduce. Dacă o societate ar fi legitimat credințe şi instituții care să aibă ca efect imposibilitatea de a-şi asigura hrana (dacă, de exemplu, țăranii egipteni ar fi fost

obligaţi să lucreze tot anul la construcţia superpiramidelor) sau de a nu se reproduce biologic (ceea ce s-ar fi produs dacă toţi ar fi crezut cu străşnicie în virtuţile celibatului), această societate ar fi dispărut în scurt timp. [...] Este clar că aprovizionarea cu hrană trebuie să exercite un control ultim asupra determinării credinţelor şi idealurilor". Putem prezuma, în ultimă analiză, că metodele de subzistenţă exercită, „determină" instituţiile, încheie Childe în spirit marxist.

Referindu-se la adaptare, H. Spencer vorbea de dreptul la „supravieţuire a celor mai apţi" şi considera formarea de societăţi din ce în ce mai mari (în urma conflictelor armate care înlătură „varietăţile de oameni mai puţin adaptaţi") ca pe un „proces inevitabil" etc.

„Istoria umanităţii nu are o «formă» evolutivă", scrie Giddens, insistând asupra consecinţelor negative ale unor asemenea „modele" propuse.

În primul rând, „evoluţia" introduce „ruptura" în istorie şi atunci când postulează apariţia lui „*homo sapiens*" (pentru care s-au presupus tot felul de explicaţii cauzale mai mult sau mai puţin savante) şi atunci când postulează „societăţi primitive" şi „societăţi civilizate" etc. Care ar fi unitatea „evoluţiei"?

Cei care nuanţează între evoluţionişti, disting faptul că unii au în vedere „societăţile", „culturile" mai avansate, „ca versiuni diferenţiate faţă de altele „mai puţin avansate". Dar, în general, în definirea „societăţilor", „culturilor" ei au reţinut trăsăturile care i-au interesat (p. 298). Iar istoria umanităţii este, în general, concepută ca o „povestire a creşterii lumii" (*world – growth story*): „originea" e în văile Orientului Mijlociu; urmează o creştere, în general continuă, „un progres calm" în jurul Mediteranei, de-a lungul Atlanticului spre nord; imperiile Orientului, grecii, romanii, creştinismul, Evul Mediu, Renaşterea, Reforma, industrializarea, lupta pentru dreptate naţională, socială etc. formează o succesiune familiară (cu tot felul de detalii) – „istoria generală cu Occidentul la vârf". „Nimic nu indică faptul că schemele evoluţioniste n-ar conţine elemente etnocentriste. E posibil să găsim, în ştiinţele sociale occidentale, o schemă care situează India în vârful ierarhiei?" (p. 298).

Nimeni nu a stabilit cu certitudine unde şi când a apărut „primul homo sapiens". Este mai sigur că oamenii, după apariţia lor, au trăit în societăţi de vânători, culegători, timp în care schimbările au fost minime.

„Din motive care fac încă obiectul a importante controverse «civilizaţiile» divizate în clase au început să se dezvolte mai întâi în Mesopotamia, apoi în alte părţi. Perioada relativ scurtă de istorie care s-a scurs de atunci nu se caracterizează printr-un progres continuu; ea seamănă mai curând descrierii lui Toynbee" (p. 299). Schemele evoluţioniştilor comportă patru mari pericole, spune Giddens: cel al *compresiei uniliniare, al compresiei omologice, al iluziei normative şi al determinării temporale* (p. 299).

Astfel, evoluţioniştii au avut tendinţa de a confunda evoluţia generală „cu o evoluţie specifică". Să spunem că în Europa „feudalismul" a precedat „capitalismul". Dar este feudalismul „stadiu general al evoluţiei"? Nu.

Unii şi-au imaginat omologia „stadiilor evoluției sociale” şi a celor ale dezvoltării personalității umane, postulând existența unor mari diferențe între „culturi orale”, „de talie mică” etc. şi „societățile evoluate” (în privința formelor de cunoaştere, de sensibilitate, comportament etc.). Complexitatea socială, au postulat unii, înseamnă un grad mare de reprimare a afectelor. Marcuse spunea că evoluția de la „animalul uman” la „ființa umană”, înseamnă trecerea de la satisfacerea imediată la satisfacerea amânată, de la plăcere la restricția plăcerilor, de la bucurie (joc) la pedeapsă (muncă), de la receptivitate la productivitate.

În „societățile mai puțin complexe”, scria şi N.Elias, spontaneitatea exprimării emoțiilor este mai mare, oamenii sunt ca şi copiii, spontani şi schimbători etc. Aşa să fie?

Dacă facem apel la cercetările antropologilor, etnologilor, care au studiat pe teren astfel de societăți „primitive” vom constata că nu e chiar aşa.

„Nu există nici o corelație între complexitatea lingvistică şi nivelul de dezvoltare materială care caracterizează diferitele societăți” (p. 301). S-a constatat că sistemul de rudenie, instituțiile pot fi de mare complexitate în „culturile orale”, că aici există numeroase prohibiții morale etc.

Poate fi o societate cu capacitate adaptativă superioară normativ? Poate fi trecerea timpului identică cu schimbarea? Poate fi Istoria istoricitate? Marx, de exemplu, a răspuns afirmativ şi a propus binecunoscuta schemă generală a dezvoltării, ce oferea toate răspunsurile. Însă, „faptul că ființele umane trebuie să supraviețuiască în mediul lor natural, nu ne permite nicicum să răspundem la întrebarea dacă ceea ce fac ei pentru a supraviețui joacă rol dominant în procesul de transformare socială” (p. 304). Atunci când ne propunem să dăm seama de schimbare, nici un mecanism simplu şi suveran nu poate fi invocat, nici o „cheie” nu ne deschide toate misterele.

Aceasta nu înseamnă că nu se pot face anumite generalizări privind schimbarea socială. Pentru aceasta Giddens propune câteva concepte:

– **principiile structurale** (analiza modurilor de articulare instituțională);

– **caracterizarea episoadelor** (stabilirea modurilor de „schimbare instituțională” de formă asemănătoare);

– **sistemele intersocietale** (analiza relațiilor între totalități societale);

– **intersecții spațio-temporale** (identificarea legăturilor dintre societăți de tipuri structurale diferite);

– timpul mondial (examinarea conjuncturilor în lumina „istoriei” controlate reflexiv).

„Principiile structurale” pot fi definite ca principii de organizare ce fac posibile forme regulate de distanțare spațio-temporală, plecând de la mecanisme definite de integrare societală (p. 240).

Există societăți de talie mică, cu „cultură orală”, în care **principiul structural** predominant se exercită de-a lungul axei ce leagă tradiția şi rudenia, în

care există o identitate a integrării sociale şi sistemice (deoarece interacţiunile au loc în „cadre" situate în „locuri" cu „înaltă disponibilitate de prezenţă").

Principiul structural dominant în societăţile cu clase este cel situat de-a lungul axei ce leagă zonele rurale. Diferenţierea oraşului de sat „se află la originea separării între integrarea socială şi integrarea sistemică" (p. 241). Pentru a avertiza că tabloul conturat nu e o altă „schemă" evoluţionistă deghizată, Giddens **nu afirmă că integrarea sistemică „nu este încă" distinctă de integrarea socială**.

În aceste societăţi, practicile tradiţionale, relaţiile de rudenie etc. rămân predominante, statul fiind incapabil să pătrundă în profunzimea cutumelor locale, puterea militară a **administraţiei** centrale fiind adesea, mijlocul folosit pentru controlul zonelor cele mai îndepărtate. Politicul (şi personalul aferent) este separat de activitatea economică, sunt în vigoare coduri de legi, apar moduri de coordonare simbolică bazată pe texte scrise etc.

„Capitalismul modern" nu este „rezultatul evoluţiei" societăţilor împărţite în clase. **Principiul structural** este separarea statului şi a instituţiilor economice şi dependenţa lor reciprocă. A avut loc o mobilizare fără precedent a resurselor în cadrul unui program de dezvoltare tehnică. Extensia ponderii administrativului (cu cohortele de funcţionare de toate felurile, care supraveghează populaţia) a devenit mecanismul ce a mărit ruptura între integrarea socială şi cea sistemică. „Sub impactul procedurilor administrative codificate, care penetrau viaţa de toate zilele, practicile tradiţionale au devenit sporadice, fără a dispărea cu totul. Locurile care furnizau cadrele interacţiunii în context de coprezenţă au suferit însă transformări majore" (p. 204).

„Societăţile tribale" n-au format un „sistem mondial". „Civilizaţiile" au dezvoltat centre de putere cu influenţă asupra unor largi zone ale globului şi au produs schimbări sociale rapide. Societăţile capitaliste cu mare putere militară şi industrială „au distrus sau erodat implacabil societăţile tribale şi societăţile divizate în clase" (p. 243).

Giddens face numeroase precizări privind: „relaţiile de transformare", „convertibilitatea reciprocă a regulilor şi resurselor" angajate în reproducerea socială, proprietatea privată, marfa, banul, capitalul, manufactura, întreprinderea, diviziunea muncii etc., de fiecare dată precizând că acestea sunt rezultatul activităţii şi alegerilor membrilor competenţi, în mediul constrângător şi abilitant. Controlul reflexiv al acţiunii în situaţii de coprezenţă este esenţial pentru integrarea socială, ca şi condiţiile şi efectele interacţiunilor situate spaţio-temporal, iar comprehensiunea condiţiilor de (re)producere a sistemului face parte din condiţiile de (re)producere a sistemului.

Giddens a utilizat şi conceptul de „**contradicţie**" (desigur, după ce îl „denaturalizează"). El distinge între „*contradicţiile existenţiale*" şi „*contradicţiile structurale*". „Societatea tribală" întreţine mai strânse legături cu natura; oamenii trăiesc în coprezenţă şi îşi îndeplinesc activităţile în ritmurile naturii.

Aceste aspecte sunt negativ percepute de către „civilizații". Dar de ce? În fapt, am putea vorbi mai nimerit de contraste pe mai multe planuri: geografic, meteorologic, zoologic, botanic, tehnic, social, ritual, filosofic, religios (p. 253). Să luăm, de pildă, miturile. În „societățile tribale" ele sunt mediatorii contradicției existențiale (între ființele umane şi natură) şi „tratează" temele incestului, sexualității, vieții, morții, pe care le explică oamenilor. Relațiile de rudenie, spune C. Levy-Strauss, sunt elementul principal pe baza căruia se construieşte aprehensiunea persoanelor, iar tradiția este sursa principală a introducerii de sens moral în timpul reversibil al vieții de zi cu zi.

În „societățile tribale" centrele sunt multiple, frontierele neclar marcate sunt „descentralizate", fără contradicții structurale. Dezvoltarea contradicțiilor structurale, o dată cu emergența statului, a dus la slăbirea contradicțiilor existențiale. „Oraşul este un mediu străin naturii" (p. 254), el favorizează atitudini şi sisteme simbolice care se îndepărtează de cele ale oamenilor, apropiați de elemente şi evenimente. Zidurile oraşului tradițional izolează „mediul urban" de exterior (deşi locuitorii lui subzistă ca urmare a tranzacțiilor cu cei din zonele agricole apropiate), distribuția spațiului, a construcțiilor fiind expresia unor distincții cosmologice cu caracter sacru. Fiind „conținătoare de putere", oraşele au favorizat apariția unui dinamism diferit. Statul „a scăpat" de constrângerile tradiției, grație capacității inovatoare a puterii politice, dar „el trebuie să cedeze neîncetat tradiției", datorită influenței şi puterii acesteia (p. 225).

Statele îşi consolidează puterea centralizată, dar în interiorul lor şi între ele se dezvoltă şi alte legături, raporturi (ale unităților productive, comerciale, ale grupurilor religioase, ale intelectualilor etc.) ce depăşesc „puterea centralizată", universul social şi teritoriul în care aceasta îşi afirmă suveranitatea (p. 256).

Contradicțiile structurale devin preponderente în societatea actuală în raport cu cele existențiale (fără ca acestea să dispară cu totul).

„Contradicția primară a statului (-națiune) capitalist se situează în modul de creare, prin sfera «publică» a statului, a unei sfere «private», separate de «societatea civilă» şi legată de ea prin numeroase relații" (p. 256). „Este fals să afirmăm că societatea civilă înglobează tot ceea ce este în afara câmpului de acțiune al statului, în cazul în care o asemenea aserțiune face referire la instituțiile ce ar fi anterioare puterii statului şi care n-ar face parte din domeniul acesteia. Originile statului sunt de asemenea cele ale societății civile (p. 257).

„Contradicțiile secundare" apar o dată cu internaționalizarea capitalului, cu mondializarea. Dar, în acelaşi timp, viața socială are „**caracter episodic**" (p. 305), adică se prezintă ca secvențe (formate fiecare dintr-un ansamblu de acte şi evenimente) cărora le putem stabili începutul şi sfârşitul. Putem distinge, astfel, secvențele ce privesc principalele instituții ale unei totalități societale.

Giddens dă exemplul emergenței „statelor agrare". El stabileşte mai întâi elementele ce marchează începutul secvenței de schimbare, apoi analizează

procesul de „transmutare instituțională” (în condițiile existenței unei societăți anterioare) şi în contextul unor relații intersocietale mai largi, fără a neglija aspectele endogene ale schimbării.

„Într-o regiune cu înalt potențial agricol, acumularea unui surplus de producție de către locuitorii satelor distincte situate unele în proximitatea altora, poate conduce la emergența unui stat care să reunească aceste comunități sub o singură administrație” (p. 305). Dar, precizează imediat Giddens, aceasta este o posibilitate între altele.

Pentru a pune în relief „incidența diferitelor forme de sisteme intersocietale asupra tranzițiilor între episoade”, Giddens foloseşte conceptul de **timp mondial**. „Schimbarea socială depinde de conjuncția circumstanțelor şi evenimentelor a căror natură poate varia după contexte, dar acestea, ca întotdeauna, pun în joc agenții care exercită control reflexiv asupra condițiilor în care îşi fac «propria istorie»” (p. 305).

În societatea contemporană, extensia distanțării spațio-temporale a sistemelor sociale, înlănțuirea modurilor de regionalizare (şi dezvoltare inegală), preeminența contradicțiilor structurale şi predominanța istoricității, ca forță mobilizatoare a organizării, formează fundalul, de la care plecând, putem stabili originile unui episod. Putem avea în vedere factorii demografici, războaiele, dezvoltarea forțelor de producție, rolul comerțului, al creşterii productivității muncii etc. dar dacă se accentuează reducționist importanța unui singur factor se comite o eroare. Analiza se cere a fi complexă, fără răspunsuri lejere, imediate, „gata făcute”. Teoriile care pretind că explică «originile statului» sunt, în fapt, „himere” (p. 312).

Când îşi prezintă teoria schimbării, Giddens nu înscrie o „înlănțuire de evenimente într-un calendar al istoriei lumii”. El are permanent în vedere limitele posibilităților de generalizare, în primul rând, fiindcă este necesar să ne referim la conjuncturi. Altfel, „putem specula fără limite asupra modurilor de formare a statelor” (p. 314). Să amintim că, după al doilea război mondial, conducătorii Japoniei au decis să adopte „modelul” de dezvoltare industrială occidental? Oare numai de atunci ființele umane aflate într-un context particular împrumută de la altele din alte contexte sau le fac concurență?

„N-avem nevoie să ne imaginăm că aceste persoane sau grupuri puneau mai întâi la punct planuri globale de transformare socială şi apoi încercau să le realizeze” (p. 315). „Planurile” sunt fenomene contemporane.

Deci, cu ce-ar putea semăna o „teorie a formării statelor”? Nu ar trebui să uităm că „forțele sociale” presupun existența membrilor cu motivație ce acționează în, şi asupra contextelor societății care-i constrânge şi abilitează. Dacă ne vom referi, de pildă, la factori ca „presiunea resurselor”, „creşterea demografică” etc. vom avea în vedere că aceştia variază de la caz la caz, se limitează la contexte, intervale istorice (aceasta nu înseamnă că nu putem face generalizări sau că generalizările sunt fără valoare).

Giddens dă, în context, exemplul teoriei lui Carneiro (ce insistă asupra rolului decisiv al războiului în formarea statului), teorie „interesantă şi elegantă", dar care nu dă seama de toate cazurile de formare a statelor. De fapt, o asemenea teorie nici n-ar trebui să tindă a explica totul, ci ar trebui să-şi determine cu onestitate limitele validității.

Mulți leagă schimbarea *de putere* (concept, de asemenea, reconstruit, în sensul că nu-i neapărat vorba de „lupta de clasă" în sensul de a considera că existența puterii poate fi un obstacol în calea emancipării, libertății etc.) şi de *resurse*.

Resursele, ce constituie „structuri de dominare", sunt de două feluri: de alocare şi de autoritate.

În general, teoriile evoluționiste dau prioritate resurselor materiale. Nu negăm, nici nu diminuăm, influența habitatului natural, a invențiilor tehnice etc. dar, „resursele de autoritate au aceeaşi importanță" (p. 320). Mă refer la coordonarea persoanelor într-o societate, la managementul resurselor umane, la atenția acordată dimensiunilor constrângătoare şi abilitante ale corpului uman, şanselor de viață, alfabetizării, combaterii iletrismului, sporirii capacității de informare, de păstrare a informațiilor în memoria individuală sau în „tezaurul de memorie".

CONSECINȚE ALE TEORIEI STRUCTURĂRII PENTRU CERCETAREA SOCIOLOGICĂ

Oricare cercetare are o *dimensiune culturală, etnografică sau antropologică* (p. 346), fiindcă sociologul are de studiat fenomene încărcate de semnificație, urmăreşte cunoaşterea a ceea ce actorii implicați nu ştiu, ştiu, cred că ştiu sau ar trebui să ştie pentru a-şi desfăşura activitățile cotidiene.

În măsura în care ține seama de capacitățile conceptuale ale actorilor înşişi, sociologul construieşte „concepte de ordin secund", face o dublă traducere, interpretare.

Cercetările sociologului *nu sunt scop în sine*. El comunică şi cu cei investigați, dar comunică şi rezultatele cercetării.

Cursul vieții sociale poate fi previzibil în sociologia unui mare autor, dar actorii sociali vor face (sau nu) ceea ce este prezis. Este important să urmărim condițiile (re)cunoscute ale acțiunii şi efectele intenționate, dar *să nu omitem importanța condițiilor nerecunoscute şi a consecințelor neintenționate ale acestora.*

Sociologii îi consideră pe istorici „specialişti" ai timpului, pe geografi „specialişti" ai spațiului, „dar relațiile în timp şi spațiu nu pot fi «extrase» din analiza socialului fără a mina această întreprindere în totalitatea sa" (p. 349). Este util, adaug eu, *recursul la demersul economiştilor, psihologilor, etnologilor etc. ca şi la câştigurile din ştiințele deciziei, cogniției, gestiunii, comunicării, informaticii, educației* etc.

Este util să avem în vedere două tipuri de „punere în paranteze" (pe plan metodologic) atunci când întreprindem o cercetare sociologică: analiza instituțiilor

şi analiza conduitelor strategice ale membrilor competenţi. Nici o demarcaţie clară nu le separă însă.

„A analiza conduitele strategice înseamnă a acorda întâietate conştiinţei practice şi conştiinţei discursive, ca şi strategiilor de control folosite în interiorul unor frontiere contractuale precise" (p. 351). Proprietăţile instituţionalizate ale cadrelor interacţiunii sunt, de obicei, considerate ca „date". Aceasta nu trebuie să însemne că ele nu sunt produse şi reproduse de acţiunea umană.

Când ne concentrăm asupra actorilor este important să insistăm şi asupra competenţei lor, motivaţiei, capacităţii controlului reflexiv. Pentru a ilustra aceste afirmaţii, Anthony Giddens dă exemplul unor cercetări făcute de Paul Willis (asupra unui grup de băieţi care frecventau o şcoală situată într-un cartier sărac din Birmingham, p. 379), de P. Ingham (asupra rolului City-ului în Anglia) ş.a.

Conceptele teoriei structurării – spune Giddens – pot fi folosite ca *„instrumente de sensibilizare"*, ca unelte pentru *conceperea şi organizarea cercetării, pentru interpretarea rezultatelor*.

Însă ideea că în sociologie trebuie să facem tot timpul apel la o masă compactă de concepte abstracte, este la fel de eronată ca şi aceea că am putea face o cercetare excelentă fără apel la concepte.

Când cercetarea pleacă de la *„cunoaşterea comună"* este util un moment hermeneutic („elucidarea hermeneutică a cadrelor de semnificaţie", spune Giddens). Acest moment este respins de cantitativişti (sau i se acordă oarecare valoare descriptivă). Dacă facem distincţie între „cunoaşterea comună" şi „cunoaşterea ştiinţifică", ar trebui să distingem „cunoaşterea comună" de „simţul comun" (în măsura în care e credinţă falibilă). Asemenea distincţii nu înseamnă deschiderea unei prăpăstii de netrecut între ele (p. 402). Sunt cercetări care-şi propun să rămână la nivelul elucidării hermeneutice a cadrelor de semnificaţie, neurmărind nici un fel de generalizări. Sunt alţii care vizează investigarea contextelor şi a formelor conştiinţei practice (etnometodologii, de exemplu). Anthony Giddens arată importanţa acestora, ca şi a celor care vizează competenţa agenţilor, limitelor competenţei acţionale a acestora, a contextelor schimbătoare în spaţiu şi timp, constrângătoare şi abilitante, ca şi a celor care vizează ordinea instituţională, studiul componentelor instituţionale ale sistemelor sociale, al integrării sociale, al integrării sistemice etc.

Adepţii sociologiilor macro, tind să acorde întâietatea structurilor, metodelor cantitative; adepţii sociologiilor micro, tind să acorde întâietate interrelaţiilor, interacţiunilor, metodelor calitative. „Conflictul între aceste două poziţii este un vizibil reziduum metodologic al dualismului ce opune structura şi acţiunea" (p. 395).

„Dualitatea structuralului" cere un demers complementar, deoarece socioumanul se constituie prin „acţiunile situate, produse în situaţii concrete particulare, pe care actorii implicaţi le recunosc, descriu şi utilizează ca fundament sigur pentru a face noi inferenţe şi întreprinde noi acţiuni în ocazii asemănătoare sau nu. Acţiunile situate sunt produse de mecanismele interacţiunii sociale, care nu

aparţin nici unui context, dar care sunt sensibile la toate contextele, şi membrii societăţii utilizează structura socială pentru a face acţiunile inteligibile şi coerente în situaţii particulare. În acest proces, structura socială este o resursă esenţială pentru acţiunea situată şi în acelaşi timp produsul ei; mai mult, structura socială este reprodusă ca realitate obiectivă care constrânge în parte acţiunea. Transparenţa a ceea ce afişează actorii (inteligibilitatea reciprocă a comportamentelor) se realizează prin exploatarea dependenţei contextuale a semnificaţiei *via* relaţia reflexivă care se stabileşte între structura socială şi acţiunea situată" (p. 398).

Giddens se opreşte şi asupra *ideologiilor*, asupra *criteriilor de validitate*, asupra *intervenţiei sociologice*, asupra *efectelor teoriei* etc.

Referindu-se la *posibilitatea generalizării*, sociologul englez arată că în ştiinţele sociale „nu există legi universale". *De ce însă continuă să caute aceste himere?* Din cauza dominaţiei pozitivismului, filosofiilor empiriste etc. Dacă sociologii ţin neapărat să descopere „legi", atunci trebuie „denaturalizat" şi redefinit conceptul de lege în disciplinele socioumane (fiindcă este adevărat că nici în domeniul socioumanului nu bântuie întâmplarea). Se cuvine deci, să arătăm că în viaţa socioumană, „mecanismele sociale" depind de actorii sociali care trăiesc şi acţionează în contexte în care se interpenetrează condiţii (ne)(re)cunoscute ale acţiunii cu efectele, consecinţele (ne)intenţionale ale acesteia şi ar fi suficient să ne dăm seama că generalizările de aici nu pot fi „legi universale". *Generalizările rămân valide în circumstanţe influenţate de conţinutul şi caracterul spaţio-temporal situat al competenţei actorilor*, de raţionalizarea acţiunii de către ei etc.

SOCIETATEA MODERNĂ DEMOCRATICĂ ÎN CONCEPȚIA LUI G. BARIȚIU

IRINA CRISTEA

George Bariţiu s-a născut la 24/12 mai 1812, la Juncul de Jos (din vechiul district al Chioarului), într-o familie de nobili armalişti. Copilăria şi-a petrecut-o într-un sat din împrejurimile Turdei, Petridul de Mijloc; acolo, sub îndrumarea tatălui său, preotul Ion Pop, a învăţat să scrie şi să citească înainte de a merge la şcoală. Clasele primare le-a făcut la Trascău, cele gimnaziale la Blaj, iar pe cele de liceu la Cluj. Studiile superioare, de teologie, le-a urmat la Blaj, între anii 1831–1835. În acelaşi spaţiu spiritual şi pedagogic, după absolvirea studiilor, a trecut la catedră, pentru a preda, timp de un an, cursurile de fizică. Din 1836, G. Bariţiu şi-a continuat activitatea didactică la Şcoala comercială din Braşov; a fost directorul acestei instituţii din 1837 până în 1845.

Atmosfera restituţionistă de după 1820 din Imperiul Habsburgic, manifestarea spiritului restauraţiei prin reconsiderarea trecutului din perspectiva naţiunilor supuse, au favorizat relansarea, după 1830, a dezideratului politic fundamental al românilor, adâncirea şi extinderea fundamentelor liberale ale ideologiei naţionale şi adăugarea componentei sociale la ideea naţională. În aceste împrejurări, un grup de negustori români din Braşov l-a solicitat pe Bariţiu pentru responsabilitatea de redactor al unui periodic pe care ei voiau să-l editeze. Astfel apare în 1838, sub conducerea lui George Bariţiu „Gazeta de Transilvani" (mai târziu „Gazeta Transilvania") cu suplimentul literar „Foaie pentru minte, inimă şi literatură"; el a deţinut principala responsabilitate redacţională a acestui periodic până în 1850, an în care a fost nevoit să renunţe la conducerea lui.

Această primă perioadă „braşoveană" a vieţii cărturarului a fost marcată de un accentuat activism politic: George Bariţiu a jucat un rol important la „Adunarea de la Blaj", a deţinut responsabilităţi în cadrul Comitetului românesc „de pacificare" de la Sibiu. Bun cunoscător al petiţionalismului românesc, Bariţiu, alături de Al. Papiu Ilarian, Buteanu, Micaş şi-a adus contribuţia la clarificarea programului revoluţiei democratice europene de la 1848 şi la adaptarea lui la situaţia şi cererile naţiunii române, în condiţiile în care se vehicula, de către revoluţionarii maghiari, ideea „uniunii". Între anii 1838 şi 1848, gazetele conduse de G. Bariţiu şi T. Cipariu au orchestrat adeziunea românilor la principiile liberalismului şi au promovat strategia folosirii prilejului oferit de situaţia revoluţionară pentru emanciparea naţională.

„**Revista Română de Sociologie",** serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p.145–154, Bucureşti, 1998

În primăvara lui 1849, ofensiva generalului Bem a obligat Comitetul Național Român să se retragă în Țara Românească. G. Bariţiu, în calitate atât de membru al comitetului, cât şi ca director al unei gazete prin care acest comitet organiza naţiunea română, a trebuit să se refugieze în Ţara Românească; acest an, 1849, a fost marcat de arestări şi pribegii. În anul următor a reuşit să revină în Ardeal.

Noul absolutism, instaurat la 31 decembrie 1851, de orientare reformistă, a stimulat „individualităţile naţionale" în efortul lor de formare a instituţiilor naţionale în domeniile care nu lezau unitatea politică a monarhiei. În aceste împrejurări, elita românească a mobilizat energia naţiunii pentru crearea şi/sau consolidarea instituţiilor identificate ca instrumente de susţinere a naţionalităţii. S-a urmărit: întărirea proprietăţii funciare româneşti, formarea unei clase de mijloc româneşti, dezvoltarea industriei, afirmarea libertăţii comerţului, înfiinţarea camerelor de comerţ şi industrie, formarea unei elite economice româneşti şi a unei birocraţii româneşti ca parte a sistemului administrativ imperial, continuarea programului iluminist de culturalizare a poporului, înfiinţarea de tipografii româneşti (la Braşov şi Sibiu) şi de noi aşezăminte şcolare (Programul şcolar al lui A. Şaguna). În perioada absolutistă s-a urmărit neabătut crearea şi diversificarea elitelor naţionale româneşti.

Bariţiu participă la realizarea acestui cuprinzător plan de organizare şi afirmare a naţiunii. Începând cu anul 1852 s-a interesat de organizarea unor activităţi economice care să se armonizeze cu activitatea sa culturală şi politică: a preluat conducerea fabricii de hârţie din Zărneşti şi a îndeplinit sarcini importante în cadrul Asociaţiei comercianţilor români din Braşov. Anul 1852 a fost şi anul revenirii la activitatea editorială şi publicistică: a editat un periodic propriu, „Calendarul pentru poporul românesc" (1852–1865). Îndatoririle asumate – de editor şi traducător – l-au obligat la cercetări în domeniul lingvisticii; cele două dicţionare german-român şi maghiar-român publicate de el (primul alcătuit şi cu sprijinul lui G. Munteanu) au fost roade ale acestor cercetări (1853–1869).

Inaugurarea regimului liberal (Diploma imperială din 20 octombrie 1860), ca modalitate de atingere a unui compromis în vederea conservării unităţii şi integrităţii monarhiei, a favorizat federalismul istoric, „restituţionismul" corectat în sens centralist prin Patenta din februarie 1861. Poziţia românilor a fost prezentată în Memoriul din 10 decembrie 1860, redactat ca Rezoluţie a conferinţei de la Sibiu, care declara naţiunea română ca naţiune politică independentă. Astfel, se crea: sancţionarea juridică a acestei independenţe şi, în consecinţă, egalitatea naţiunii şi a limbii române cu celelalte existente în Transilvania; o lege electorală mai democratică; înfiinţarea unei societăţi literare. Dieta din 1863 (Sibiu), convocată în baza prevederilor electorale liberale (care stabilea votul censitar şi capacitar), s-a prezentat ca o nouă instituţie. Aplicarea noului drept electoral a condus la modificarea raportului de forţe din Transilvania şi a adus în viaţa politică „ţăranul cetăţean". Se intra în modernitate. În lipsa unei organizări laice, politice a naţiunii, coordonarea acţiunii politice s-a realizat prin presă.

Aceste schimbări istorice l-au determinat pe G. Bariţiu la activism politic şi cultural; s-a remarcat în cadrul Dezbaterilor din Sibiu şi, ca parlamentar a reprezentat interesele ardelenilor români la Viena; în 1861 a înfiinţat, împreună cu alţi patrioţi români cărturari, „Asociaţia transilvană pentru literatura română şi cultura poporului român". Ca secretar principal al „Astrei" (în perioada 1861–1888) a reuşit să întemeieze organul ei publicistic, revista „Transilvania". „Astra", coordonatoare a activităţii asociaţiilor regionale româneşti (cele mai importante erau „Asociaţiunea arădeană" şi „Asociaţiunea maramureşeană"), a urmărit atât formarea spiritului public la naţiunea română şi consolidarea solidarităţii naţionale, cât şi înfăptuirea ideii democratice de naţiune şi difuzarea modelului cultural general românesc.

Înfrângerea Austriei, în 1866, de către Prusia, accentuarea opoziţiei maghiare faţă de Imperiu, extinderea mişcărilor naţionale, au impus Casei de Habsburg reconsiderarea „regimului liberal" şi consfinţirea, la 8 iunie 1867, a dualismului austro-ungar ca nouă formă de stat; cu această ocazie Transilvania îşi pierde autonomia (este inclusă în „Ţările Coroanei Ungare"). Acestea au fost condiţiile în care organizarea politică a naţiunii române s-a constituit într-o soluţie la problema supravieţuirii comunităţii naţionale române; s-a hotărât instituţionalizarea mişcării naţionale prin întemeierea „partidului propriu" pe baza legii electorale şi „reformarea loialismului". „patriotismului dinastic" concomitent cu orientarea spre Bucureşti şi promovarea ideologiei naţionale.

Aceste transformări în strategia politică a ardelenilor români marchează viaţa oamenilor politici, a cărturarilor transilvăneni. George Bariţiu, alături de alţi fruntaşi ardeleni, a fost chemat la „conlucrarea culturală" cu oamenii de cultură din „Ţara" de peste munţi în cadrul „Societăţii literare române" (care, în 1867, a devenit „Societatea Academică Română"). În cadrul Academiei a fost ales preşedintele „Secţiei istorică-arheologică".

Ca membru al Comitetului Central Electoral, George Bariţiu, alături de Ioan Raţiu, Ion Micu Modovan, Aron Densuşianu, a promovat pasivismul politic şi a susţinut autonomia Transilvaniei, ca reacţie la compromisul austriac din 1867. În 1869 s-a înfiinţat, ca modalitate de instituţionalizare a mişcării naţionale a românilor din „Ţările Coroanei Ungare", Partidul Naţional al Românilor din Banat şi Ungaria şi Partidul Naţional al Românilor din Transilvania. Bariţiu a fost membru fondator al partidului transilvănean.

În 1877, „an de cotitură pentru români", Sibiul devine centrul mişcării româneşti transilvănene. Acesta este principalul motiv pentru care Bariţiu se mută cu familia la Sibiu. Aici editează propriul periodic, sugestiv intitulat „Observatorul", pentru că acest termen exprima cel mai bine opţiunea românilor din Transilvania pentru o atitudine de „respingere pasivă", în coordonate legaliste, a politicii statului dualist austro-ungar.

În 1881 a devenit clară necesitatea unificării partidului, alegerea atitudinii comune de adoptat pentru a se asigura un program unic, care să susţină

solidaritatea națională şi să mărească eficiența acțiunii politice. În mai 1881, la Sibiu, se hotărăşte formarea Partidului Național Român şi se adoptă un Program unic – în Transilvania partidul a rămas în pasivism, în „Banat şi părțile vestice" partidul s-a prezentat la alegeri.

Acesta este contextul în care George Barițiu redactează ampla lucrare istorică *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă,* în care a prezentat temeiurile şi evoluția mişcării petiționale româneşti, ca expresie a luptei naționale. În 1882 a redactat „Memorialul", în care a prezentat principalele revendicări sociale şi politice ale românilor transilvăneni. La Conferința Națională a P. N. R. din 7–9 mai 1887, când George Barițiu a fost ales preşedinte al partidului, s-a declarat pasivitatea şi s-a reactualizat hotărârea din 1884 de redactare a unui proiect de memoriu „curat politic", care să evidențieze diferența dintre starea de fapt şi starea de drept şi să desluşească direcții de evoluție pentru viitor.

Conştient de necesitatea întăririi legăturilor cu Bucureştiul din perspectiva viitorului, Bariț inițiază un proiect de înființare a unei rețele de căi ferate, care să lege între ele drumurile de fier ale Transilvaniei şi ale Regatului României prin nodul feroviar Braşov. Interesul pentru surse de finanțare sigure, importante şi de durată, l-au legat de cercurile financiare transilvănene. Experiența, interesele, competența, au justificat cooptarea sa în comitetul de direcție al Băncii „Albina".

Ultimii ani din viață i-au fost luminați de mari împliniri: a editat, între 1889 şi 1891, *Părți alese din istoria Transilvaniei*... şi a fost ales, în 1893, Preşedinte al Academiei Române.

S-a stins din viață în 1893, luna iunie.

George Barițiu a făcut din programul de modernizare a naționalității române proiectul său de viață.

*

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, romantismul în ascensiune promova ideea renaşterii naționale, iar raționalismul triumfat „impunea" aplicarea programului revoluției democrate europene, program ce avea ca idee directoare „schimbarea formelor juridico-politice".

În zona central-est europeană, ideologia revoluționară dominantă a fost aceea a „liberalismului individual"; ea oferea atât o platformă pentru acțiunile complete de desființare a absolutismului, de promovare a unui nou tip de democrație şi a unui nou constituționalism, cât şi o întemeiere etico-politică a libertăților de expresie, întrunire, asociere. Programul revoluției maghiare de la 1848, formulat în aceşti termeni, şi-a asigurat adeziunea unei părți importante a elitei româneşti din Transilvania, Banat şi Partium, deşi el cuprindea şi „dezideratul *uniunii* Transilvaniei cu Ungaria", ce-i drept sub rezerva că acest lucru se va întâmpla numai în condițiile în care Dieta Ardealului îşi va da asentimentul. În procesul de *aplicare* a acestui program revoluționar, a devenit tot mai clar pentru elita românească, faptul că el nu oferea un cadru pentru reprezentarea şi organizarea

naţiunii române, în tradiţia politică românească liberală anterioară, a *liberalismului colectiv,* care condiţiona realizarea aspiraţiilor individuale de recunoaştere şi respectarea libertăţii colectivităţii naţionale (în formula bărnuţiană: „Noi nu vrem libertate fără naţionalitate"). În cadrul colectivităţii naţionale române din Transilvania, noile forme juridico-politice generale propuse de filosofia politică a revoluţiei democratice europene, au intrat în conflict cu o puternică *tradiţie liberală de o altă natură* care, se dovedise, servea mult mai bine intereselor naţionale (= idealul naţional) decât „liberalismul individual".

„Conflictul liberalismelor" nu a fost doar forma unei simple lupte ideologice, ci expresia luptei pentru supravieţuire a comunităţii naţionale române din Transilvania. „Rezistenţa" iluminismului, militantismul naţional, ca marcă a *„blocului elitei române",* nu pot fi evaluate, deci, ca expresii ale neputinţei manifestării spiritului critic, ca incapacitate de asimilare a formelor noi. Pentru bărbaţii acelor vremi, strategia supravieţuirii şi, apoi, a împlinirii idealului naţional impunea aderarea la principiile „liberalismului colectiv". Dezideratele politice ale reprezentării şi organizării naţiunii impuneau naţionalismul cultural şi continuarea acţiunii de culturalizare. Până în epoca noului absolutism, singurele instituţii cu funcţii de reprezentare şi organizare a naţiunii au fost cele naţional-culturale şi bisericeşti. Noul absolutism, ca epoca „restituţionistă", a permis doar organizarea „social-culturală" şi promovarea unui program de formare a elitelor naţionale. Abia după 1861, în timpul regimului liberal, a fost posibilă o acţiune mai fermă de organizare politică a naţiunii în cadrele legislaţiei existente şi elaborarea unei perspective proprii cu privire la formele de adoptat. Dacă în Principate a fost posibilă adoptarea mai timpurie a formelor noi juridico-politice, în Transilvania „nu avea cine" să adopte aceste forme. Românii ardeleni nu s-au putut declara „naţiune politică independentă" decât în 1860, iar instituţionalizarea mişcării naţionale în forma unui partid politic nu s-a putut realiza înainte de 1869.

George Bariţiu a formulat clar, spre sfârşitul deceniului şapte al secolului al XIX-lea, dezideratul elaborării unei ştiinţe politice a naţiunii care să stabilească - realist şi orientat spre viitor – idealul naţional, scopul social-politic major, modalităţile şi traseele realizării acestui scop şi să identifice agenţii sociali, care pot şi trebuie să se angajeze în re-formarea tuturor sferelor vieţii sociale. Întrebările lui Bariţ au fost calsice şi practice: *ce dorim şi ce putem face?, cu ce mijloace şi pe ce cale ne putem atinge scopurile? cine poate şi trebuie să înfăptuiască scopurile stabilite?*

Experienţa revoluţiei de la 1848 din Transilvania (evoluţia relaţiilor dintre revoluţia maghiară şi revoluţia română, raportul dintre programul revoluţiei democratice europene şi interesele comunităţii naţionale române, „conflictul liberalismelor"), a impus gândirea unei căi specifice de trecere de la feudalism la noi forme juridico-politice şi la un nou mod de viaţă, elaborarea unui concept propriu de societate modernă, stabilirea unei doctrine politice proprii, care să fundamenteze acţiunea socială şi politică de renovare a formelor sociale. Pentru

Bariţiu era evident faptul că românii ardeleni se aflau într-o situaţie diferită de aceea a naţiunilor civilizate din apus: în efortul lor de modernizare, ei nu puteau imita modurile de organizare a societăţilor apusene. Raportul instituit în occident între societatea civilă şi stat era, în opinia lui George Bariţiu, un tip de relaţie care nu putea servi interesele comunităţii naţionale române din Transilvania.

1. *Ştiinţa politică a naţiunii* va elabora, în primul rând, conceptul *societăţii moderne* şi va defini *idealul societăţii moderne democratice naţionale* spre care să tindă naţioanalitatea română. Relaţia politică constitutivă a acestui nou tip de societate este definită de conjuncţia „libertate şi naţionalitate".

Societatea modernă aduce cu sine noi forme de solidaritate şi accentuează interdependenţa popoarelor. În forma sa occidentală, considera Bariţiu, ea se organizează după principiul individualismului, principiu al liberalismului individual, ce susţine „spiritul concurenţei", a cărui acţiune subminează solidaritatea naţională, relaţie constitutivă a *societăţii moderne naţionale*. Aceasta din urmă, spre deosebire de societatea modernă, se organizează după principiul liberalismului *colectiv*: libertate şi naţionalitate; are loc, deci, înlocuirea „spiritului concurenţei" prin „solidaritate".

George Bariţiu recunoştea, pe linia de gândire a clasicilor economiei politice, că doar concurenţa a putut să sfărâme „monopolurile" medievale ale breslelor, doar ea a făcut posibilă producţia de fabrică şi a asigurat „selecţia naturală" a producătorilor stimulând rafinarea competenţelor şi ajutând „societatea cea mare, pe milioane, cărora le dă producţie mai bună, mai ieftină şi mai multă"; dar tot libera concurenţă este aceea care proclamă „dreptul libertăţii" fără a oferi şi mijloacele sociale ale realizării libertăţii *tuturor* membrilor societăţii. Aceste cadre favorizau dezvoltarea structurilor „iraţionalităţii sociale", a conflictelor sociale şi duceau la erodarea solidarităţii naţionale: *„dreptatea socială" întemeiază acel drept al proprietăţii generatoare de nedreptate*. Bariţiu concluziona că liberalismul individualist, animat de ideea libertăţii individuale şi de spiritul de concurenţă este fundamental „deconstrucţionist", iar rolul său istoric este de a dezrădăcina structurile feudale. Societatea modernă, a liberei concurenţe, marchează depăşirea barbariei feudalismului şi restituie individului demnitatea civică, dar ea nu aduce cu sine şi solidaritatea naţională care este, pentru naţionalităţile asuprite, axul bolţii drepturilor politice şi calea regală spre autonomie. Noua societate trebuie să fie democratică: o societate în care dreptatea socială susţine solidaritatea, fundamental „construcţionistă".

Ideea lui George Bariţiu este că lupta împotriva despotismului trebuie să se împletească cu lupta pentru afirmarea naţională („Nu vrem libertate individuală fără libertate naţională", *Scrieri social-politice*, p. 176), concurenţa cu solidaritatea, însă „concurenţa" trebuie „localizată" în câmpul economic, ea nu poate fi un principiu de organizare socială şi politică a naţiunii.

Societatea modernă democratică naţională este acea formă a societăţii moderne care: 1. are ca formulă politică, conjuncţia „libertate şi egalitate" şi 2. este animată de principiul solidarităţii. Specificul acestei forme de societate modernă

este că statul şi societatea civilă se află într-un tip original de relaţie regulativă de solidaritate, aproximat de tipul solidarităţii familiale [5, p. 326]. Pentru ca naţiunea să nu fie o fantomă, pentru ca insul şi familia să nu se destrame, statul trebuie să fie naţional şi *„omenos”*.

„Statul omenos” este, după formula utilitaristă, statul mijloc de asigurare a bunăstării şi fericirii, dar el este mai ales „dator a înainta măturarea, cum am zice scăparea de sub epitropie a popoarelor” [5, p. 101]. Aşa cum ieşirea din minorat a individului este marcată de folosirea raţiunii, tot aşa ieşirea din dependenţă a unui popor se face prin formarea propriului stat.

În spiritul gândirii iluministe, Bariţiu consideră că „statul omenos” este un organ social ale cărui iniţiative sunt subordonate normelor umanitare şi are ca scop promovarea progresului economic, formarea conştiinţei civice şi naţionale, promovarea culturii şi a civilizaţiei, adică a unei ordini cu adevărat „omenoase”, „ce face să stea drumul ne-nchis pentru toţi, ca să propăşească fiecare până unde îl ajută puterile” [5, p. 102].

2. Modalitatea înfăptuirii idealului naţional şi social – societatea modernă democratică naţională – nu era una revoluţionară. Chiar dacă fetişul constituţionalismului începuse să se destrame, pătura conducătoare a românilor ardeleni, elita ei politică, nu adera la idealurile socialiste formulate în alte cadre şi tradiţii şi nici la metodele revoluţionare; lupta trebuia să aibă loc în forme legale: „Nu faptele nesupunerii, ci o treptată cultivare şi deşteptare a oamenilor noştri este calea către fericire”. [5, p. 94]. Pentru Bariţiu, ideea legalismului, necesitatea subordonării guvernanţilor şi a guvernaţilor faţă de lege/drept, este o idee politico-juridică directoare.

George Bariţiu propunea un program pentru o naţiune care îşi producea existenţa în condiţii politice şi sociale particulare; românii ardeleni au dobândit egalitatea naţionalităţii şi limbii lor abia în epoca liberală prin legislaţia Dietei din 1863, care a consacrat interdependenţa naţionalismului cu liberalismul.

Dacă democraţia era considerată ca instrument al asigurării „existenţei noastre naţionale şi a tuturor drepturilor cuvenite nouă” [5, p. 173], *„împoporarea”* era identificată drept singura cale a realizării societăţii democratice naţionale. Ea presupunea în primul rând „împroprietărirea şi emanciparea ţăranilor”: nu era de conceput progresul naţiunii în afara emancipării lor. Împoporarea impunea actul politic naţional al împroprietăririi ţăranilor; în felul acesta se refăceau legăturile între „mase” şi „elite”, devenea posibilă creşterea „clasei de mijloc”. Numai aşa se putea destrăma repartiţia unipolară a bunurilor şi drepturilor, doar aşa societatea se putea democratiza.

Împroprietărirea ţăranilor ardeleni a fost însoţită de plata unor mari despăgubiri pentru privilegiile agrare la care nobilii au trebuit să renunţe; eliberarea ţăranilor a fost ades plătită de mai multe ori. Pe fondul vechilor relaţii se grefau altele, de tip nou, capitalist. Rezultatul acestor complexe procese a fost refacerea marii proprietăţi şi transformarea unei mari părţi a ţărănimii în proletariat rural; s-a

declanşat procesul de „nouă iobăgizare” („cu proclamarea emancipării locuitorilor rurali din 1848 şi cu regularea ei posterioară, scopul propus nu s-a ajuns nici pe jumătate, ci că pericolul este întrevederat ca milioanele de cultivatori să redecadă din nou în o servitute, dacă se poate şi mai amară decât fusese cea anterioară” [5, p. 412]. Noua iobăgie leza principiile fundamentale sociale şi morale ale dreptăţii şi egalităţii şi îndepărta naţiunea de la idealul societăţii democratice naţionale.

În spirit luminist şi liberal, George Bariţiu propunea un plan de acţiune în cinci puncte în vederea blocării procesului de neoiobăgizare:

1. formarea conştiinţei valabilităţii titlului de proprietar;

2. întărirea conştiinţei importanţei sociale şi politice a proprietăţii de pământ;

3. mărirea acumulării ca mijloc sigur de anulare a posibilităţii recăderii în dependenţă;

4. folosirea eficientă, raţională a bunurilor proprii;

5. întărirea conştiinţei că educaţia este principalul mijloc de asigurare a competenţei politice şi de conservare a libertăţii naţionale şi sociale.

Neoiobăgia era un factor frenator al progresului şi pentru că lipsa dreptului de proprietate nu ducea la *transformarea mentalităţii colective*, nu stimula promovarea unei atitudini pozitive faţă de muncă şi acumulare care să susţină un comportament economic bazat pe „efort şi economie” [5, p. 420]. Deoarece o naţiune săracă nu poate fi liberă („un popor sărac este şi rămâne în veci sclavul altora”, *Scrieri social-politice*, p. 423), ieşirea din neoiobăgie devenea o problemă naţională. „Cu mult înainte de Gherea, Bariţiu a identificat natura socială dublă a «neoiobăgiei», a descris mecanismele ei politice şi i-a analizat cauzele istorice” (Ion Ungureanu, *Istoria sociologiei româneşti*, note de curs).

„Împoporarea” presupunea, strategic, pe lângă „împroprietărirea şi emanciparea ţăranilor”, *industrializarea*. Ea trebuia să fie rodul efortului întregii naţiuni de a asigura progresul economic. Producţia naţională, orientată atât spre satisfacerea trebuinţelor reale ale poporului, cât şi spre asigurarea mijloacelor acumulării, trebuia să asigure valorificarea bogăţiilor naţionale; altfel spus, trebuia asigurat un proces de creştere economică în cadrul căruia factorii interni să fie determinanţi. Producţia şi schimbul trebuiau să aibă o asemenea orientare, încât să asigure nu numai câştig bănesc, dar şi social. Acest efort al naţiunii trebuia să fie dublat de preocuparea statului de a forma „tactici isteţi, comandanţi ageri, ingineri deştepţi, aritmetici deprinşi” [5, p. 147], de a sprijini ridicarea unei clase de mijloc profesionalizate, de a forma specialişti.

Împoporarea, proces complex al realei, multilateralei democratizări a vieţii naţionale a românilor nu se putea realiza numai prin efortul material şi spiritual individual. Accentul trebuia să se mute, dinspre individual, spre comunitar.

Prin teoria societăţii moderne democratice naţionale, prin conceptele centrale ale acestei teorii („stat omenos” şi „împoporare”) Bariţiu dădea un răspuns original şi, s-a dovedit în timp, adecvat disputei ce avea loc în epocă între adepţii „teoriei” şi cei ai „minţii”. Teoria propusă de el argumenta nu doar că „tăria” şi „mintea” nu

se află în disjuncţie, ci că intrarea în modernitate face din cunoaştere o condiţie a puterii şi din cultură o armă a democraţiei. În spirit comtean, gânditorul român a indicat al treilea pol, factorul de echilibru între raţiune şi putere: „afecţiunea" (tradusă la nivelul acţiunii colective ca *solidaritate*).

3. Trecerea de la feudalism la societatea modernă democratică naţională era evaluată de Geroge Bariţiu ca schimbare civilizaţională. O schimbarea atât de profundă şi cuprinzătoare era văzută ca realizându-se nu doar prin structuri (*Ex.:* „stat omenos") ci şi prin agenţi: naţiunea-popor, clasa de mijloc, personalităţi, opinia publică.

Confluenţa dintre interpretarea istoriografică romantică şi interpretarea dată de grănicerimea şi ţărănimea transilvană revoluţionară noţiunii de naţiune, trecerea de la conceptul cultural la cel politic de naţiune, au favorizat identificarea aproape totală a naţiunii cu poporul şi au modelat programul de modernizare socială şi politică, în sensul conservării şi emancipării comunităţii naţionale. Doctrina a fost orientată în sens social după identităţile: naţiune = ţăran = sărac; problema naţională = problema socială. Acesta este motivul pentru care teoria societăţii moderne democratice naţionale a lui Bariţiu, deşi este formulată în cadrele liberalismului iluminist, prezintă accente şi idei socialiste. În termenii sociologiei naţiunii, el a considerat că agentul social a cărui acţiune determină trecerea de la feudalism la noua societate este, în ultimă instanţă, poporul condus de o elită politică, de intelectualitatea sa organică, apărătoarea patriei cu „rostul şi cu braţul". Acţiunea elitei de promovare a programului de modernizare nu s-a epuizat în efortul de creare şi consolidare a instituţiilor identificate ca având capacitatea de a emancipa naţiunea, ci a vizat şi formarea unei noi structuri sociale, cu deosebire formarea unei *clase de mijloc* care să susţină prin muncă şi moralitate independenţa şi prosperitatea naţiunii.

Era necesar să se edifice o viaţă „publică sănătoasă", orientată mai ales de faptele *„eroilor neamului"* care au influenţat destinul naţiunii.

„Opinia publică" trebuia să fie ochiul deschis, să vegheze necontenit „pentru a putea ieşi la lumină cu treburile naţiunii". Viaţa socială modernă, afirma Bariţiu, are ca element definitoriu manifestarea opiniei publice („Publicitatea este acea atmosferă întru care şi prin care viază adevărata libertate" [5, p. 74]. Viaţa comunitară, naţională, trebuia să fie controlată de „opinia publică"; naţiunea română trăia, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un timp eroic, era necesar ca ea să vegheze la realizarea „binelui public" şi să lupte împotriva „birocraţilor", a „erorilor de trăsuri" (= intrigi n.n.). Opinia publică trebuia să apere interesul general, să militeze pentru întemeierea raporturilor între popoare şi între indivizi, pe principiile libertăţii şi egalităţii, pe necesitatea recunoaşterii drepturilor fireşti ale omului; ea era chemată să lucreze la îngrădirea „piticosului egoism", să vegheze să nu se stingă „simţul comun" şi „duhul patriotic", să nu se verse peste români „moartea morală şi politică". Ca şi J. Stuart-Mill, George Bariţiu argumenta că spiritul viu al unei naţiuni se exersează în „slobode cercetări şi dezbateri publice" [5, p. 73] maturizându-se astfel.

În condițiile unei vieți politice, așa cum era cea din Transilvania secolului al XIX-lea, dominată de o activitate parlamentară și o legislație electorală ce conservau privilegiile naționale ca relație politică centrală, „publicitatea" se constituia ca singura cale viabilă de „a ieși la lumină cu treburile publice". Opinia publică stă sub legi, dar singurele legi pe care le recunoaște, afirma Bariț, sunt „legile moraliceşti" și „legile naturale".

*

George Barițiu nu a avut răgazul să finiseze „teoria societății moderne democratice naționale". El știa prea bine că pentru a finaliza un astfel de proiect ar fi fost necesare studii istorico-sociale ample și aprofundate, care nu-i stăteau la îndemână și nici nu a avut timpul să le realizeze. În lucrarea „Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă", a arătat în mai multe rânduri că era necesară o istorie exactă și cuprinzătoare a națiunii române, elaborată pe baza analizei tuturor documentelor existente referitoare la „viața românilor de la origini până în prezent". Această „istorie" era concepută ca bază pentru studii sociologice complexe, precum proiectatul „studiu comparat al poporului nostru", al cărui plan metodologic îl elaborase în 1887 („Unele păreri despre gradul de cultură al poporului românesc").

Cărturarului și omului politic George Barițiu nu inspirația creatoare i-a lipsit pentru elaborarea unei opere sociologice mai închegate, ci mijloacele și răgazul.

BIBLIOGRAFIE DE AUTOR

1. *Joncțiunea căilor ferate ale României cu ale Ungariei și Transilvaniei. Reflessiuni provocate prin Convențuirea din 30 martie (11 aprilie) 1871*, Bucuresci-Brasiovu, Tipariului lui Ioane Gött, 1871.
2. *Istori'a Regimentului alu românescu granitiaru transilvanu. După monografia latina dein 1830 și după alte documente posterioare*, Brasiovu, 1874.
3. *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, Volumul I–III, Sibiu, 1889–1891.
4. *Studii și articole*, Sibiu, 1912.
5. *Scrieri social-politice*, București, Editura Politică, 1962.
6. *Corespondența lui Ion Rațiu cu George Barițiu (1861–1892),* Cluj, „Dacia", 1970.

MODERNITATEA ÎNTRE LIBERTATE ŞI CONSTRÂNGERE. REPREZENTĂRI SOCIOLOGICE

CONF. DR. MARIA LARIONESCU

1. REPERE SOCIOLOGICE GENERALE

Din punct de vedere sociologic, modernitatea este concepută ca un ansamblu de caracteristici definitorii pentru epoca istorică inaugurată în secolele XVI – XVII în vestul Europei şi propagată ulterior în restul lumii, semnificând: raţionalizarea societăţii prin capitalism, ştiinţă, industrie (M. Weber, K. Marx, A. Comte, W. Sombart, Şt. Zeletin, M. Manoilescu, V. Madgearu, E. Lovinescu), prin democraţie şi egalizarea şanselor (A. de Tocqueville), industrialism, capitalism, stat naţional, desprinderea de practici arhaice (C. Zamfir, L. Vlăsceanu, I. Bădescu, L. Iacob, Gh. Iacob, L. Popescu); o imagine dublă a individului ca burghez şi cetăţean (R. Dahrendorf); cultul pentru nou, original, progres stiinţific şi tehnologic (G. Vatimo); „mobilizarea socială" a resurselor şi indivizilor (R. Aron, A. Touraine, K. Deutsch, A. Giddens, K. Jowitt, D. Chirot); libertate şi disciplină (P. Wagner, A. Giddens); atac asupra tradiţiilor (N. Radu, C. Furtună, G. J. Vancea, C. C. Bălan); schimbări ale structurii sociale (P. Sorokin, J. Elster, T. H. Marshall, Th. Veblen, V. Sombart, C.W.Mills, J. Goldthorpe, L. Warner, I. Mărginean, D. Sandu, H. Cazacu, L. Popescu, O. Hoffman, I. Glodeanu, I. Petre, M. Ciupercescu, M. Fulea şi colab.).

Plecând de la diferitele definiţii ale modernizării, sociologii se axează în analizele lor mai ales asupra a două aspecte fundamentale ale acestui proces*: transformările structurale şi capacitatea de adaptare* a sistemelor socio-culturale [Hegedüs, Márkus 1972, p. 1]. Schimbările structurale se referă la „căderea" criteriilor atributive (ascriptive) şi deschiderea spre mobilitate socială, urbanizare, specializarea funcţională, iar mijloacele de înfăptuire a acestor transformări sunt diferenţierea structurii de clasă, ocupaţionale, politice, învăţământul, slăbirea controlului politic al elitelor tradiţionale, extensiunea participării politice, diferenţierea sistemelor de valori [Sorokin 1947, p. 87–92; Heath, Evans, Mărginean 1994, p. 59–67; Stahl, Cernea, Chepeş 1970; Constantinescu, Stahl 1970; Herseni 1970; Costea, Larionescu, Tănăsescu 1996; Bogdan, Constantinescu, 1970; Merfea 1973; Cernea, 1985; Drăgan, Anastasiu 1989].

Investigaţii sociologice retrospective recente, inspirate îndeosebi de constatările lui M. Weber şi K. Marx asupra condiţiei modernităţii, au pus în

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p.3–16, Bucureşti, 1998

lumină o trăsătură intrinsecă a fenomenului (modernității), cel mai adesea ignorată de cercetători şi anume *ambiguitatea* acestuia.

Ambiguitatea modernității este detectabilă în „trei relații fundamentale dintre libertatea individuală şi exigențele comunității, agenții sociali şi structura socială, caracterul local al vieții umane şi universalitatea regulilor sociale" [Wagner, 1994, p. XII]; în consecință, o sociologie a modernității trebuie să țină seama de ambivalența fenomenului, exprimată în două discursuri contradictorii şi simultan înrudite: „discursul eliberării" şi „discursul disciplinării" [Wagner, 1994, p. 5]. Ambele discursuri sunt înrădăcinate în primul proiect modern, aparținând generației Luminilor. După cercetările lui P. Wagner ideologia luminilor este funciarmente ambivalentă, conținând nenumărate căi de manifestare a ambiguității. Ideea de *libertate ca autonomie* a fost şi a rămas definitorie pentru modernitate; ea avea inițial sensul de autoguvernare nelimitată, adică de respingere a oricăror instanțe exterioare care ghidează acțiunea umană. Deşi ideologii Luminilor repudiau orice impunere a dominației vreunui „zeu" mai mare sau mai mic, ei admiteau ideea existenței valorilor şi regulilor care preced şi succed existența individuală:

a. ideea de *natură umană* care include conceptul drepturilor naturale inalienabile ale indivizilor, dar şi perspective asupra ordinii sociale naturale (ex. familia şi reprezentarea sa publică de către capul familiei);

b. ideea de *rațiune* ca instanță superioară spre care omul trebuie să țintească;

c. ideea necesității de a avea în vedere *binele comun*, dincolo de dreptul la autonomie individuală. Această ultimă idee implică în chip echivoc atât eliberarea de constrângeri, cât şi libertatea de a atinge țeluri *împreună* cu ceilalți, în *comunitate* [Wagner, 1994, p. 5–12] sau, în termenii lui Isaiah Berlin, libertatea negativă şi libertatea pozitivă [From, 1941, p. 31, 36, Berlin, 1996,. 200–257]. De altminteri, încă moderniştii timpurii au observat că ideea de *libertate ca autonomie* este esențial *problematică,* întrucât capacitatea individului de a se autorealiza implică *ipso facto* recursul la scopuri fundamentale şi la relații sociale pentru îndeplinirea lor. Or, după opinia autorizată a lui P. Wagner, referințele la *realitatea socială* şi la *colectivitate*, adică la faptul că anumite valori pot fi susținute doar prin aranjamente colective, fac şi ele parte din condiția modernă; dar aceste referințe trasează, în acelaşi timp, granițe pentru aplicarea autonomiei individuale. Aceste bariere au luat diferite forme la moderniştii timpurii sau radicali, la clasicii modernității şi, ulterior, la moderniştii târzii sau post modernişti.

Moderniştii radicali sau timpurii sunt autorii „proiectului societății liberale" centrat pe ideea de autonomie umană fără limite. Transpunerea proiectului în realitatea istorică a condus, însă, la o serie de critici ale caracterului *utopic* al acestuia şi la construcția unor viziuni mai realiste care luau în considerație şi o seamă de *bariere ale autonomiei individuale*. Cercetările de antropologie şi sociologie istorică au pus în lumină o serie de *atribuiri culturale* (cultural ascriptions) care preced orice aplicări ale autonomiei individuale: identitatea cultural-

lingvistică a indivizilor care modelează eforturile acestora, statul-naţiune în calitate de întruchipare a naţiunii superioare ca mijloc de reconciliere a particularităţilor individuale, cu necesitatea unui întreg unificat [Wagner ,1994, p. 10, 42–43], „subiectul libertăţii şi subiectul independenţei" [Mihăilescu, 1966, p. 50–54] etc. Fie că este văzută ca o distanţare în spaţiu (ideea de barbar), fie că este vorba de o distanţare în timp (conceptele de „societate tradiţională", „societate modernă") aceste atribuiri culturale impuneau graniţe *substanţiale* faţă de „ceilalţi".

Moderniştii clasici au renunţat la barierele culturale, înlocuindu-le cu fundamente „procedurale", între care se distinge „dominaţia raţională a fiecărui domeniu al realităţii". Paradigma clasicilor modernităţii (H. Spencer, darwiniştii sociali, economiştii clasici) este cunoscută: indivizii ca agenţi raţionali urmăresc scopuri economice, politice, culturale, rezultatul interacţiunii lor fiind o reglare autonomă a raporturilor sociale; bogăţia naţiunilor va decurge firesc din libera iniţiativă a indivizilor, democraţia va fi corolarul libertăţii politice, iar autonomia academică va conduce la descoperirea adevărului în ştiinţă. Construind o ordine „naturală", aceşti reprezentanţi clasici ai modernităţii au folosit-o drept mijloc de reconciliere a dualităţii: autonomie individuală şi „ceilalţi" [Touraine, 1992, p. 15, 39]. Pus în practică, acest *proiect raţionalist – liberal* s-a dovedit *utopic*. Inovaţiile tehnologice care au însoţit procesul de dezvoltare a capitalismului, expansiunea industriei, oraşelor, fluxurile de migraţie de la sat la oraş, emigraţia spre America, toate acestea au generat *procese* fundamentale de *dislocare a indivizilor din contextele tradiţionale,* care la rândul lor au provocat nelinişti, incertitudini cu privire la destinul şi locul oamenilor în societate, la ordinea şi stabilitatea societăţii ca întreg [Polanyi, 1975].

Un *efect neanticipat* al proiectului liberal l-a constituit apariţia „chestiunii sociale" care nu-şi găsea loc în viziunea reglementării automate. O dată cu naşterea şi expansiunea problemelor sociale precum sărăcia, dezorganizarea socială, maladiile sociale, s-au dezvoltat şi „răspunsurile organizate la schimbarea socială": partidele social-democrate, ideologia socialistă, construcţia de noi identităţi sociale (muncitor industrial, şomer, mişcare feministă).

Nevoia regândirii ordinii sociale impusă de avalanşa de efecte neanticipate ale viziunii raţionalist-liberale a condus la apariţia de noi modele ale modernităţii. Intelectuali de marcă de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea – M. Weber, E. Durkheim, R. Michels, E. Mosca, V. Pareto – au *problematizat tensiunea* dintre autonomia indivizilor, *dominaţia raţională a lumii*, pe de o parte şi *efectele colective neaşteptate* pe de altă parte. Noul model definit ca „*modernitate organizată"* înlocuieşte vechea „ordine naturală" cu o *ordine construită* socialmente, care nu mai rezultă automat din interacţiunile agenţilor sociali raţionali. Construcţia socială a ordinii moderne implică formalizarea, adică recursul la *convenţii* privind semnificaţia fenomenelor (recurs înţeles ca un efort colectiv de a spori inteligibilitatea şi controlul asupra vieţii sociale), la *clasificări*

ale elementelor societăţii şi, desigur, la *instituţionalizare* [Foucault, 1996, p. 168–208; Giddens, 1984, p. XXI şi următoarele; Wagner, 1994, p. 76].

Convenţionalizarea constituie un mijloc de reducere a incertitudinii prin limitarea variaţiei evenimentelor, acţiunilor, interpretărilor; de pildă, definirea de către instanţele de opinie ale mişcării muncitoreşti a poziţiei (statutului) şi intereselor muncitorilor; eforturile statului de a impune învăţământul obligatoriu, sisteme de legi care furnizează criterii de clasificare în societate.

Treptat, însă, incoerenţa şi incertitudinea s-au accentuat, mai ales după anii 60 ai secolului al XX-lea, iar termeni ca „pluralizare" sau dezorganizare, experienţe multiculturale, conduc spre o viziune nouă, postmodernă. Din perspectiva unei experienţe postmoderne, A. Touraine provoacă imaginaţia sociologică prin lansarea unei noi definiţii a modernităţii distinctă de modernizare, dar strâns ataşată de tema complexităţii şi incertitudinii. Noua reprezentare nu mai identifică modernitatea cu triumful progresiv al raţiunii şi raţionalizării, concretizat în dezvoltarea regulilor generale ale dreptului, contabilităţii, educaţiei bazate pe cultivarea aspectului impersonal al relaţiilor şi pe respingerea caracteristicilor particular–istorice ale indivizilor şi grupurilor. Dimpotrivă, în noua accepţiune conferită de A. Touraine, modernitatea este întemeiată pe „capacitatea societăţilor de a răspunde unui mediu înconjurător schimbător şi de a administra sisteme complexe, ceea ce plasează în centrul analizei, temele complexităţii şi ale incertitudinii [Touraine, 1988, p. 122, 123, 125]. O astfel de interpretare a modernităţii previne, în optica autorului, două pericole majore, care planează asupra lumii contemporane şi anume „domnia raţiunii universale", impersonale şi rezistenţa culturilor particulare, efectele fiind sfâşiere, dezbinare, subordonarea naţiunilor faţă de imperii, foamete şi permanenţa mizeriei pe suprafeţe întinse ale planetei, creşterea marginalizării şi a excluderii [Touraine, 1988, p. 122–125].

Evitarea „riscurilor de absolutism" al raţiunii impersonale, a puterii uniformizatoare a regulii, a preocupat sociologii şi soluţiile întrevăzute au fost variate. Max Weber a găsit o cale de evitare a ceea ce el a denumit „instrumentalizarea" raporturilor interumane în angajarea personală a indivizilor (personal commitment) şi în impactul său potenţial sub forma dominaţiei charismatice. Alţi autori propun mijloace de sporire a inteligibilităţii raporturilor complexe ale lumii contemporane, prin *aportul studiilor comparativ-istorice* asupra discursurilor având ca obiect modernitatea. P. Wagner, A. Touraine, A. Giddens au sperat că prin analiza comparativ-istorică a unor texte sociologice fundamentale se va obţine o înţelegere cuprinzătoare a contradicţiilor şi ambiguităţii proceselor modernităţii, care să conducă spre o explicaţie satisfăcătoare a dilemelor acestui proces şi, în final, spre îngrădirea prejudecăţilor puternice ce se manifestă în domeniu. Astfel de prejudecăţi pot fi considerate:

a. exagerarea *coerenţei* şi *funcţionalităţii* societăţii moderne, paralel cu ignorarea modalităţilor în care actorii îşi definesc identitatea, se raportează *activ* la procedurile şi regulile instituţionale în viaţa lor cotidiană;

b. supraevaluarea fenomenelor de delocalizare, de impersonalizare a practicilor sociale ale actorilor sociali;

c. evaluarea supradimensionată a caracteristicilor modernităţii referitoare la creşterea autonomiei şi democraţiei, la extinderea istorică a instituţiilor şi subevaluarea relaţiilor *specifice* de *autorizare*, de constrângere, încorporate în instituţiile moderne, a căror distribuţie şi substanţă orientează indivizii în reconstrucţia identităţilor lor sociale;

d. prejudecata *monismului*, fie că este vorba de „afirmarea triumfului aproape natural al raţiunii sau de apărare cvasievidentă a unei specificităţi culturale" în care „pretenţia occidentală se identifică cu modernitatea", iar cea a ţărilor întârziate se identifică cu modernizarea [Touraine, 1988, p. 129].

Analiza comparativ-istorică a sociologiei româneşti de-a lungul unui secol de existenţă (1848–1948) dezvăluie trei tipuri ideale de modernitate: viziunea liberal-raţionalistă a programului revoluţiei de la 1848, imaginea „modernităţii organizate" sau etatiste şi modernitatea întemeiată pe specificitatea identităţii culturale[*].

2. TREI REPREZENTĂRI TIPICE ÎN SOCIOLOGIA ROMÂNEASCĂ

2.1. REPREZENTAREA RAŢIONALIST–LIBERALĂ ASUPRA DEZVOLTĂRII MODERNE A SOCIETĂŢII ROMÂNEŞTI

Primul efort deliberat al întemeietorilor sociologiei româneşti – generaţia paşoptistă – de a edifica un model al tranziţiei provinciilor româneşti, de la structura tradiţională medievală, la structura social–instituţională burgheză modernă, este cuprins în programul revoluţiei de la 1848. „Proclamaţia de la Islaz" şi „Dorinţa partidei naţionale din Moldova" erau „opera colectivă" a revoluţiei care decurgea „direct din principiile Revoluţiei Franceze" şi revendica schimbări structurale moderne: autonomia puterilor şi precizarea rolului statului, responsabilitatea miniştrilor, autonomia locală, desfiinţarea robiei, abolirea boierescului (iobăgiei) şi împroprietărirea ţăranilor, votul universal, egalitatea drepturilor politice, încurajarea comerţului şi industriilor [Lovinescu, 1972, p. 117–118, 140–144]. Valorile care susţin aceste programe sunt: proprietatea privată, individul, societatea civilă, libera concurenţă, separaţia puterilor, adică marile valori *liberale* susţinute de Locke, Hume, Montesquieu, Tocqueville [Tănase, iunie 1995, p. 3]. Programul paşoptist a fost calificat de E. Lovinescu drept „adevăratul punct de plecare al unei noi orientări a poporului nostru", „gestul simbolic prin care axa vieţii noastre politice şi culturale s-a schimbat din răsărit în apus" [Lovinescu, 1972, p. 144].

[*] Această clasificare ne-a fost sugerată de filosoful şi scriitorul Stelian Tănase în studiul *Trei culturi* (S. Tănase, iunie 1995, p. 2–4), unde sunt analizate cultura autohtonist–tradiţională, etatistă şi liberală.

Evaluări recente asupra semnificației moderne liberale a programului pașoptist au sesizat *statutul său marginal* în societatea românească, inclusiv după 1989 [Tănase, iunie 1995, p. 3–4]. Perioada de înflorire a acestor principii, de metamorfoză a lor în practici sociale a fost relativ scurtă, de circa trei decenii; ea coincide cu începuturile „Erei burgheze" în România, de la 1829–1866 [Zeletin, 1991, p. 48–99].

Începuturile revoluției burgheze în România semnifică transformări în structura social-economică, politică, culturală a societății agricole primitive, declanşate de *un agent social nou – burghezia apuseană* – şi apoi desăvârşite *împreună* cu „*nou născuta" burghezie românească.* Nevoile de expansiune ale capitalismului apusean îl împinge spre pieţele ţărilor agricole aflate, la începutul secolului al XIX-lea, în plin Ev Mediu. Burghezia apuseană uzează de două „arme" redutabile pentru disoluția vechiului sistem social: cumpărarea de produse agricole cu prețuri ridicate şi oferirea de produse manufacturate la prețuri scăzute [Zeletin, 1991, p. 64]. Rezultatul este spectaculos: în circa trei decenii proprietarii funciari sunt „smulşi" din raporturile lor patriarhale şi „siliți" să lucreze după trebuințele capitalismului [Zeletin, *idem*, p. 65]; economia naturală devine tot mai mult o economie de schimb; vechile meserii şi ocupații cad pradă concurenței străine; sporirea relațiilor de schimb duce la stimularea tendiței de extindere a suprafețelor cultivate pentru piață şi „ca o consecință firească, creşterea valorii pământului" şi a aspirației de a-l preface în proprietate privată individuală – „pârghie adâncă ce distruge vechiul regim cu proprietatea sa rurală uzufructuoară, mai mult sau mai puțin comunistă, spre a clădi în locu-i regimul burghez al proprității private şi a libertății persoanelor care o dețin" [Zeletin, 1991, p. 67].

Acest proiect de factură raționalist-liberală a început opera de modernizare prin apariția în cadrul societății româneşti a câtorva *fenomene noi*: ***a.*** naşterea burgheziei româneşti, denumită în epocă clasa boiernaşilor comercializanți sau a micilor boieri agrarieni, aparători ai principiilor liberale şi interesați de negoțul cu produse agricole; ***b.*** geneza unor practici sociale moderne, precum producția agricolă pentru schimb, extinderea circulației mărfurilor, „plămădind pas cu pas o nouă bază de forță socială: capitalul" [Zeletin, 1991, p.71]; ***c.*** instituirea practicii cămătăriei care, alături de capitalul comercial, a îndeplinit funcția de distrugere a economiei de subzistență şi de ruinare a vechii clase a nobilimii [Sombart, 1911, p. 375].

2.2. REPREZENTAREA MODERNITĂȚII „ORGANIZATE" SAU ETATISTE

În esență este vorba de *legitimarea* eforturilor de modernizare a societății româneşti de către burghezia încă *minoră* (ea îşi clădise doar *baza* economică sprijinită de burghezia apuseană), nevoită să-şi asocieze suporteri puternici în „forța centrală" – „oligarhie liberală", centralizare adminstrativă, birocrație şi militarism, în condițiile ruinării vechii clase stăpânitoare [Zeletin, 1991, p. 94 şi

următoarele]. Veriga lipsă în mecanismul social al modernizării societăţii româneşti era clasa de mijloc puternică, independentă, suportul oricărui proces de raţionalizare capitalistă [Popescu, 1995, p. 18–30]. Justificările transformărilor moderne într-un *spaţiu social de tranziţie,* în care vechile structuri au fost zdruncinate, iar noua clasă şi aşezămintele corespunzătoare erau insuficient de puternice spre a prelua iniţiativa conducerii sociale, nu puteau fi decât „procedurale", adică expresii ale unei ordini *construite social*. Iar a construi o ordine socială, aşa cum am precizat mai sus, când ne-am referit la „modernitatea organizată", înseamnă a introduce *convenţii* cu privire la modul de a percepe fenomenele sociale, de a acţiona în situaţii recurente şi, totodată, a stabili *clasificări* ale fenomenelor, care să îngăduie sporirea inteligibilităţii şi controlul asupra vieţii sociale [Wagner, 1994, p. 75–76]. Or, unul dintre cei mai eficienţi *factori de convenţionalizare* este *statul* care este împuternicit să impună criterii de clasificare în societate, să definească situaţii recurgând la instituţiile sale: învăţământul obligatoriu, legislaţia, monopolul violenţei. Nu se poate imagina modernizarea unei societăţi, susţin teoreticienii acestui proces, atât timp cât grupuri relevante de persoane „deviază de la definiţiile fenomenelor sociale cruciale" [Wagner, 1994, p. 75–76].

Teoreticienii clasici care au analizat rolul statului naţional ca factor modernizator sunt W. Sombart, Fr. List, A. de Tocqueville, K. Bücher, Fr. Oppenheimer, Şt. Zeletin, D. P. Marţian, I. Ghica, P. S. Aurelian, E. Lovinescu, M. Manoilescu. Ştefan Zeletin a fost sociologul care a înţeles cel mai bine funcţiunea statului naţional român în „Era mercantilismului" (1866 şi până în epoca interbelică, inclusiv). Puterea centrală, ajutată de vastul aparat birocratic şi de puterea militară, scria Şt. Zeletin, îndeplineşte rolul de „tutore al burgheziei noastre în proces de dezvoltare", concomitent cu rolul de forţă disciplinatoare a ţărănimii şi clasei muncitoare în conformitate cu normele societăţii burgheze.

Această reprezentare a modernităţii societăţii româneşti, axată pe locul *central* al statului ca *factor de gestionare* şi de *concentrare a resurselor*, are o seamă de consecinţe asupra percepţiei *statutului clasei burgheze,* care nu au fost intuite de Şt. Zeletin şi nici de ceilalţi autori care au legitimat această reprezentare etatistă, exceptând pe unii teoreticieni socialişti şi liberali [C. D. Gherea, Ş. Voinea, H. Sanielevici]. Este vorba de poziţia dependentă a clasei burgheze faţă de deciziile şi resursele controlate de birocraţie, o burghezie care nu este interesată în câştigarea autonomiei afacerilor sale pe piaţa liberă, nici în descentralizarea administrativă care i-ar diminua accesul la resursele controlate central.

Sunt semnificative, în această ordine de idei, constatările sociologilor americani K. Jowitt şi D. Chirot, făcute pe baza analizei comparativ-istorice a sociologiei româneşti din perioada 1860–1940 [Jowitt 1978]. Ei au argumentat că reprezentarea tipică a modernităţii româneşti este cea a unei *societăţi de status*, în care structura economică, ocupaţională şi stratificarea sociopolitică, sunt definite

prin componente tipice ale vieţii individului determinate de o estimare socială specifică a prestigiului şi privilegiilor. Spre deosebire de imaginea societăţii de piaţă, centrată pe interesul pentru bunurile de schimb, pe legalitatea raţională şi impersonală, *principiul structural al status-ului* conferă societăţii româneşti următoarele caracteristici: ***a.*** unitatea de bază a identificării şi organizării sociale este „grupul corporat" – familia lărgită, rudenia, grupurile corporate profesionale, religioase, politice etc. a căror particularitate este calitatea „exclusivă" a calităţii de membru al acestora: ***b.*** relaţiile dintre aceste grupuri sunt guvernate de norme personale de acţiune şi nu impersonale, ca în cazul societăţii de piaţă, iar integrarea acestor grupuri se bazează pe principii patrimoniale; ***c.*** predominarea normelor personale şi identificarea socială a indivizilor cu „grupul corporat" a făcut ca societatea românească să fie mai degrabă parcelată, compartimentată în „feude ministeriale", „lanţuri patron–client", „clici secrete", decât organizată şi interdependentă. După analizele acestor autori obstacolul major al modernizării României a fost adoptarea principiului structural al status-ului, care conduce inevitabil spre poziţia de dependenţă a claselor sociale faţă de stat şi a societăţii în ansamblu faţă de marile puteri.

După unii analişti, modelul cultural etatist se perpetuează şi după 1989. „Burghezia română de azi – afirmă St. Tănase – nu este democratică; ea doreşte un stat care să o sprijine în disciplinarea forţei de muncă, în mărirea profitului, în pătrunderea pe terţe pieţe şi închiderea celei româneşti pentru terţi" [Tănase, octombrie 1995, p. 3].

Cele două reprezentări tipice prezentate până acum au în comun *finalitatea* procesului modernizării şi caracterul *raţionalist* al schimbărilor sociale, în vederea sporirii inteligibilităţii şi controlului fenomenelor sociale, prima reprezentare fiind susţinută de mecanisme de schimbare spontane, naturale, în vreme ce în al doilea caz era vorba de o ordine construită prin procese de convenţionalizare şi clasificare înfăptuite cu sprijinul unei autorităţi centrale. Faţă de aceste modele raţionaliste şi liberale au reacţionat reprezentanţii gândirii tradiţionalist-organice, care au formulat o alternativă a dezvoltării capitaliste moderne.

2.3. MODERNITATEA ÎNTEMEIATĂ PE SPECIFICITATEA IDENTITĂŢII CULTURALE

Principalii teoreticieni ai modelului dezvoltării întemeiate pe solidarităţi proprii, specifice identităţii culturale, etnice a colectivităţii umane, aparţin romanticii germane, narodnicismului rusesc, poporanismului, ţărănismului, „gândirii critice" româneşti. Această reprezentare constituie, în esenţă, o critică a modernităţii (liberale) venită dinspre un „**Fond fără forme**" şi asumă amenajarea unui „spaţiu de libertate" în faţa instituţiilor statului [Barbu, 1995, p. 14], prin contestarea împrumutului extern ori, în cel mai bun caz, prin admiterea introducerii selective, cu discernământ, a formelor (instituţiilor şi principiilor) străine; în acelaşi

timp, adepţii acestei reprezentări consideră legitimă *dezvoltarea organică* a societăţii, înrădăcinată în tradiţie, stăpânirea pământului, aşezămintele vechi, ortodoxia etc.

Printre susţinătorii cei mai avizaţi ai reprezentării tradiţionale a modernităţii susţinute de solidarităţi specifice, se numără fondatorii sociologiei poporaniste şi ţărăniste: C. Stere şi V. Madgearu. Pe baza studiului sociologic al structurii sociale a societăţii româneşti de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, C. Stere stabileşte o diagnoză a stadiului său de evoluţie întemeiată pe: ***a.*** caracterul social al populaţiei majoritare – ţărănimea şi tendinţele ei sociale; ***b.*** caracterul agrar al structurii economice şi lipsa industriilor mari, ceea ce face imposibil de aplicat schema standard a evoluţiei capitalismului occidental stabilită de W. Sombart; ***c.*** „fiinţa naţională', apreciată ca fiind „capitală pentru România, angajată pe calea unei democraţii rurale" specifice, necapitaliste [Stere, 1996, p. 36–75]. La rândul său, V. Madgearu argumentează teza fundamentală a sociologiei ţărăniste după care evoluţia societăţilor cu mediu social pregnant agrar–ţărănesc urmează o cale proprie necapitalistă bazată pe „proprietatea de muncă" ţărănească de tip familial, care nu utilizează forţa de muncă salariată şi căreia îi corespunde o psihologie şi o concepţie specifică despre profit, salariu, rentă [Madgearu, 1936].

Evaluând recent contribuţia teoretică a sociologilor poporanişti şi ţărănişti, I. Bădescu apreciază efortul lor de a regândi legea standard a evoluţiei capitaliste şi de a formula, cu circa cinci decenii în avans faţă de neoevoluţioniştii americani, ideea „potenţialului evoluţionar" al societăţilor ţărăneşti, invalidând „mitul evoluţionismului unilinear" [Bădescu, 1996, p.82–102; 161–165].

Alte analize recente au pus în lumină unele consecinţe semnificative ale „tiparului" tradiţional asupra modernităţii societăţii româneşti. Se subliniază faptul că reprezentanţii gândirii critice [T. Maiorescu, M. Eminescu, C. Rădulescu–Motru, N. Iorga] pun cu acuitate tema *autenticităţii* (adevărului) instituţiilor, ca limită trasată puterii, criticând clasa politică modernă care se sprijină pe forme, pe enunţul legii şi pe birocraţia depersonalizată [Barbu, 1995, p. 12–13]. Procedând astfel, aceşti autori sunt interesaţi mai curând de *autenticitatea* noilor forme de viaţă socială decât de *raţionalizarea* lor [Brâncoveanu, 1995, p. 18]. Raportând formele (instituţiile) la fond, adică la ethosul şi valorile culturale locale, şi nu la normele acţiunii sociale, reprezentanţii acestei orientări nu au manifestat interes pentru „limpezirea internă a criteriilor de organizare socială" [Mihăilescu, 1997, p. 14] şi nici pentru raţionalitate ca bază a autorităţii economice, politice, ci au dezvoltat atitudini teoretice împotriva modernizării şi au împiedicat „generalizarea unei culturi raţionaliste de tip capitalist" [Brâncoveanu, 1995, p. 19].

Concluzii. Cele trei tipuri de reprezentări ale modernităţii au atât relevanţă istorică cât şi actuală. Într-o perspectivă analitică, cele trei imagini tipice ale modernităţii oferă intuiţii şi explicaţii posibile privind: ***a.*** importanţa elementelor

structurale ale organizării social-economice aflate nu doar *în opoziţie* ci şi *în interdependenţă* cu elementele simbolice – idei, sentimente, valori, credinţe comune unei colectivităţi; ***b.*** prevenirea unor practici de „reinventare a tradiţiei" prin inventarea unor „ficţiuni" de legitimare pe seama unei tradiţii recuperate şi ameliorate [Neculau, 1994, p. 87]; ***c.*** semnificaţia unor „raţiuni întemeiate" care fac inteligibile comportamente, atitudini, credinţe percepute ca aberante sau iraţionale.

Relevanţa celor trei tipuri ale modernităţii pentru cercetările contemporane poate fi gândită şi în perspectiva postmodernă a recuperării semnificaţiei comunităţilor culturale care leagă oamenii prin „criterii primordiale" de limbă, religie, etnicitate, teritoriu, memorie istorică comună, mituri, simboluri, tradiţii. Sociologii români care stau în spatele celor trei imagini tipice ale modernităţii au anticipat unele constatări recente privind importanţa covârşitoare a „ligaturilor" [Dahrendorf, 1996, p. 32] pentru înţelegerea modernităţii. „Ligaturile" desemnează legăturile culturale adânci (apartenenţa la familie, comunitate sătească, biserică etc.) care dau sens opţiunilor şi şanselor de viaţă ce caracterizează modernitatea.

Este interesant de constatat că o serie de cercetări recente privind tipurile de atitudini faţă de reforma din România [Sandu, 1996], schimbările în opiniile şi atitudinile politice ale populaţiei din România după decembrie 1989 [Chelcea, 1994, p. 257–278], condiţiile de viaţă şi valorile studenţilor [Zamfir şi colab., 1994], modernizările de după 1989 [Pasti, Miroiu, Codiţă, 1997], tineretul în tranziţia macrosocială din România [Mărginean, 1996, p. 15–46, 357–380], tranziţia în percepţia societăţii [Hoffman, 1993], dimensiuni ale schimbării după decembrie 1989 [Petre, Ciupercescu, 1996] atestă rolul semnificativ al reprezentărilor şi atitudinilor indivizilor şi grupurilor în definirea situaţiei, în procesul de consolidare şi/sau schimbare a opiniilor şi comportamentelor acestora faţă de reformă. De pildă, rezultatele extrem de interesante ale studiului [Sandu, 1996, p. 93–94] asupra „nucleelor de structurare ale situaţiei sociale" a anilor '90 şi profilului sociocultural al tipurilor sociale (grupări constante de valori ale variabilelor cauzele primare de status atribuit, dobândit, resurse şi constrângeri ecologice), pun în lumină atât configuraţii atitudinale predictibile, dar şi unele neaşteptate în contextul reformei actuale, care devin, însă inteligibile în perspectiva „memoriei istorice". Pare întrucâtva straniu că valoarea „orientarea spre relaţii sau spre muncă se leagă semnificativ cu ambele componente ale atitudinii pro-reforma": „cei care susţin că relaţiile sunt cheia reuşitei în viaţă tind să aibă o atitudine pozitivă faţă de pluripartidism dar negativă faţă de privatizare". Autorul este îndreptăţit să constate, în continuare, că „valorizarea pozitivă a muncii este cel mai important predictor al susţinerii liberalismului „economic", regăsindu-se aici „regularitatea weberiană a preeminenţei muncii în profilul valoric al celor care susţin importanţa mecanismelor de piaţă în viaţa social economică" [Sandu, 1996, p. 93–94]. Apare însă mai puţin inteligibilă în termeni de raţionalitate, combinaţia dintre evaluarea pozitivă a multipartidismului şi mentalitatea quasi magică,

animistă, vizând credința în relații şi în noroc. Profilul sociocultural al acestei categorii de subiecți poate deveni comprehensibil în lumina unor „rațiuni întemeiate" pe reprezentări tradiționale asupra modernității, adânc săpate în „imaginarul colectiv", în care pot coabita sentimente şi atitudini *difuze,* favorabile instituțiilor democratice în măsura în care sunt percepute ca *autentice* (corespunzătoare ethosului grupurilor primare din care fac parte indivizii) şi, simultan, stări de respingere a raționalizării practicilor sociale, adică tocmai a unei componente esențiale a procesului de privatizare.

Studiul reprezentărilor tipice ale modernității din istoria sociologiei româneşti prezintă semnificație actuală şi în contextul mai larg al înțelegerii tranziției post comuniste spre structuri moderne ale democrației şi economiei de piață. Atitudinile, valorile şi comportamentele tipice cristalizate în "memoria istorică" pot preveni interpretări economiciste ale modernității [Bulai, 1995, p. 134–143] şi pot oferi unele „avertismente" în ceea ce priveşte riscurile unor programe şi strategii politice care apasă prea mult pe pârghiile *raționalizării* practicilor sociale ignorând rolul contextual (de suport sau de obstacol) al enclavelor culturale tradiționale (cum sunt solidaritățile familiale, de rudenie, săteşti, afilierile religioase, profesionale etc.) în procesul modernizării.

Cunoaşterea „lecțiilor" istoriei întăreşte autocontrolul omului contemporan pândit de incertitudini şi nelinişti generate de însăşi ambivalența modernității. Max Weber recunoscuse că raționalizarea, exprimată prin ştiință, industrie, birocrație, capitalism, nu garantează triumful valorilor liberale; ceea ce amenința demnitatea umană, în ochii lui Weber, era aservirea indivizilor de către organizațiile anonime [Aron, 1970, p. 301], creşterea organizării şi raționalizării fiind asociată cu sporirea alienării şi fragmentării vieții inidividului şi colectivităților.

Concluziile cu M. Weber merg în aceeaşi direcție cu intențiile sociologilor români care subînțelegeau că efortul de raționalizare ştiințifică a lumii trebuie să lase un spațiu de manifestare dreptului indivizilor la relații autentice, personale, primare, charismatice, la implicare comunitară, singurele care dau *sens* existenței umane, opțiunilor moderne.

BIBLIOGRAFIE

1. ARON, RAYMOND, *Main Currents in Sociolgical Thought*, II, Anchor Books Doubleday & Co, New York, 1970.
2. BARBU, DANIEL, *„Formele fără fond" şi puterea intelectualilor*, în „Sfera Politicii", An IV, nr. 29–30, iulie – august 1995.
3. BĂDESCU, ILIE; DUNGACIU, DAN; BALTASIU, RADU, *Istoria sociologiei – Teorii contemporane,* Editura Eminescu, Bucureşti, 1996.
4. BERLIN, ISAIAH, *Patru eseuri despre libertate*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996.
5. BOGDAN, TIBERIU; CONSTANTINESCU, MIRON; CRISTEA, PETRE (coord.), *Procesul de urbanizare în România. Zona Braşov*, Editura Academiei, Bucureşti, 1970.
6. BRĂTIANU, I.C., *Din scrierile şi cuvântările lui*, vol. I, f.e. Bucureşti, 1903.

7. BULAI, ALFED, *Schimbarea socială între economie şi sociologie: „mitul economicului”,* în „Revista de cercetări sociale”, nr. 2, 1994.
8. CERNEA, MICHAEL, M., *Putting People First. Sociological Variables in Rural Development*, Oxford University Press, Washington, 1985.
9. CHELCEA, SEPTIMIU, *Personalităţi şi societate în tranziţie. Studii de psihologie socială,* Editura Ştiinţă şi Tehnică, Bucureşti, 1994.
10. CONSTANTINESCU, MIRON, STAHL, H.H. (coord.), *Procesul de urbanizare în R.S. România. Zona Slatina – Olt*, Editura Academiei, Bucureşti, 1970.
11. COSTEA, ŞT.; LARIONESCU, M.; TĂNĂSESCU, FL., *Agricultura românească. O perspectivă istorico–sociologică,* Editura Ararat, Bucureşti, 1996.
12. DAHRENDORF, RALF, *Conflictul cultural modern*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1996.
13. DRĂGAN, IOAN; ANASTASIU, CĂLIN (coord.), *Structura socială a României socialiste*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1989.
14. EISENSTADT, SAMUEL N., *Patterns of Modernity*, I, The West, London, Pinter, 1987.
15. FRIEDLAND, W. H., *Modernization by Design*, Cornell Universiy Press, Ithaca, 1969.
16. FROMM, ERICH, *Escape from Freedom*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1941.
17. HEATH, A.; EVANS, G.; MĂRGINEAN, I., *Clasa socială şi politica în Europa de Est*, în „Revista de cercetări sociale”, nr. 2, 1994.
18. HEGEDÜS, ANDRÁS; MARKUS, MARIA, *Modernization and the Alternatives of Social Progress,* International Sociological Conference on Modernization, Polish Academy of Sciences, Warsaw, June 1972.
19. HERSENI, TRAIAN (red.), *Industrializare şi urbanizare. Cercetări de psihosociologie concretă la Boldeşti*, Editura Academiei, Bucureşti, 1970.
20. HOFFMAN, OSCAR, *Tranziţia: reformă sau o nouă societate?* în „Sociologie Românească”, nr. 3, 1993.
21. LOVINESCU, EUGEN, *Istoria civilizaţiei române moderne*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1972.
22. MADGEARU, VIRGIL, *Agrarianism, capitalism, imperialism*, f.e., Bucureşti, 1936.
23. MĂRGINEAN, IOAN (coord.), *Tineretul deceniului unu. Provocările anilor ’90*, Editura Expert, Bucureşti, 1996.
24. MERFEA, MIHAI (red.), *Procesul de urbanizare în R.S.România. Zona Vaslui*, Editura Academiei, Bucureşti, 1973.
25. MIHĂILESCU VINTILĂ, *Complexul strămoşului* (II), în "Dilema", an. V, nr. 212, 14 februarie, 1997.
26. NECULAU, RADU, *Reinventarea tradiţiei*, în „Revista de cercetări sociale”, nr. 2, 1994.
27. PASTI, VLADIMIR; MIROIU, MIHAELA; CODIŢĂ, CORNEL, *România – Stare de fapt*, I, Societatea Nemira, Bucureşti, 1997.
28. PETRE, IOANA; CIUPERCESCU, MARIA, (coord.), *Dimensiuni ale schimbării*, Institutul de Sociologie, Bucureşti, 1996.
29. POLANYI, KAROL, *The Great Transformation*, Strauss & Groux, New York, Cf. Wagner, Peter, *Op. cit*., 1975, p. 58, 208.
30. POPESCU, LIVIA, *Clasa de mijloc şi proiectul modernizării României (1900 – 1940),* în „Revista de cercetări sociale”, nr. 2, 1995.
31. SANDU, DUMITRU, *Sociologia tranziţiei*. *Valori şi tipuri sociale în România*, Staff, Bucureşti, 1996.
32. SOMBART, WERNER, *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, f.e., Leipzig, 1911.
33. SOROKIN, PITIRIM, *What is a Social Class?* în Bendix, R; Lipset, S.M. (eds.), 1963. *Class, status and Power. A Reader in Social Stratification, 1963*. The Free Press of Glencoe. Cf. Drăgan, Ioan, *Clasele sociale de mijloc*, Editura Universităţii, Bucureşti, p. 7–17, 1994.
34. STAHL, H.H.; CERNEA, M.; CHEPEŞ, GH., *Două sate. Structuri sociale şi progres tehnic*, Editura Politică, Bucureşti, 1970.

35. STERE, CONSTANTIN, *Social – democratism sau poporanism?* Porto–Franco, Galaţi, 1996.
36. TĂNĂSE, STELIAN, *Trei culturi*, în „Sfera Politicii", an IV, nr. 28, iunie 1995.
37. TĂNĂSE, STELIAN, *Noua burghezie*, în „Sfera Politicii", an IV, nr. 32, octombrie 1995.
38. TOURAINE, ALAIN, *Modernitatea şi specificităţile culturale*, 1989 în Drăgan, Ioan, *Modernizare şi dezvoltare*, Editura Universităţii, Bucureşti, 1992.
39. TOURAINE, ALAIN, *Critique de la Modernité*, Fayard, Paris, 1992
40. WAGNER, PETER, *A Sociology of Modernity. Liberty and Discipline*, Routledge, New York, 1994.
41. XENOPOL, A.D., *Studii economice,* f.e., Craiova, 1882.
42. XENOPOL, A.D., *Istoria partidelor politice în România*, Bucureşti, 1911.
43. ZAMFIR, ELENA; CHELCEA, SEPTIMIU (coord.), *Condiţii de viaţă şi valori ale studenţilor*, în „Revista de cercetări sociale", nr. 2, 1994.

PRESA SCRISĂ – IMAGINEA ŞI PUBLICUL EI

MARIA MOLDOVEANU

Schimbările produse în ultimii ani în tehnologia comunicaţilor, determină schimbări radicale în însuşi modul de creare, înmagazinare şi transmitere a informaţiilor. Omniprezenţa mijloacelor electronice contribuie, după unii specialişti, la declinul lumii tiparului şi al instituţiilor ei, cu implicaţii profunde asupra practicilor informaţionale ale indivizilor. „Cultura cuvântului tipărit se destramă..." avertizează profesorul Alvin Kernan de la Princeton University. Conform unor sondaje, citate de el, „Mai puţin de 40 la sută dintre americani citesc un ziar, în schimb ei petrec în medie şapte ore pe zi în faţa televizorului. În fiecare lună îşi încetează apariţia ziare cu tradiţie..."[1]

Dacă în ţările dezvoltate presa scrisă înregistrează un reflux al audienţei, la noi ea deţine încă o pondere însemnată între mijloacele de informare. Cercetarea[2] întreprinsă de noi în rândul cititorilor de presă, situează cotele ei de audienţă foarte aproape de cele ale televiziunii, confirmând rezultatele altor investigaţii asupra consumului mediatic din ţara noastră. Subiecţii anchetei, studenţi şi persoane cu profesii intelectuale[3], au menţionat între mijloacele de informare utilizate în mod regulat, diverse reviste şi ziare. Însumarea răspunsurilor a condus la o listă impresionantă de titluri, în care ponderea o deţin *cotidianele centrale* (1), urmate de presa judeţeană/zonală (2), revistele culturale (3), revistele de specialitate (4), revistele tip magazin (5), presa cu profil exclusiv publicitar (6), diverse alte publicaţii în limbi străine – franceză, engleză, germană, maghiară (7).

Referindu-se la motivele care îi determină să citească presa, subiecţii au accentuat „nevoia de a fi la curent cu principalele evenimente".

Tabelul 1

Motivaţia lecturii presei

Nr. crt.	Motive	Menţiuni (%)
1	Nevoia de a fi la curent cu evenimentele	74,2
2	Interesul pentru domeniul politic	44,2
3	Cunoaşterea tendinţelor majore din lumea contemporană	40.0
4	Asumarea unor proiecte culturale şi educaţionale	37,9
5	Înţelegerea fenomenelor economice	30,0
6	Perfecţionarea pregătirii profesionale	29,8
7	Nevoia de divertisment	15,7
8	Interesul pentru sport	4,2
9	Alte interese (artistice, manageriale etc.)	4,0

[1] Kernan, Alvin, *Ne luăm rămas-bun de la ştiinţa de carte?*, în „Sinteza", nr. 100, 1994, p.69.

[2] Cercetarea sociologică realizată în anii 1994–1996 în rândul cititorilor din bibliotecile judeţene Braşov şi Hunedoara şi B.C.H. Bucureşti, ai Bibliotecii Universităţii Politehnice Bucureşti pe un eşantion de 470 subiecţi.

[3] Profesori, medici, psihologi, cercetători, ziarişti, bibliotecari.

„**Revista Română de Sociologie",** serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p.43–46, Bucureşti, 1998

Subiecţii consideră că unele teme abordate de presă nu-i interesează pe toţi cetăţenii, ci se adresează cu prioritate clasei politice şi ziariştilor înşişi. De aceea, unii renunţă la presă şi preferă alte mijloace de informare, cum sunt televiziunea şi radioul. Unii dintre cei investigaţi renunţă la citirea presei şi din „lipsă de timp" sau pentru că anumite publicaţii se procură cu dificultate.

Tabelul 2
Mijloace de informare similare presei scrise

Nr. crt.	***Mijloace***	***Mentiuni (%)***
1	Radioul	82,8
2	Televiziunea	66,7
3	Colegii de şcoală/serviciu	17,1
4	Prietenii şi rudele	12,7
5	Liderii unor fundaţii/asociaţii culturale şi profesionale	8,8
6	Reprezentanţii unor formaţiuni politice	2,7
7	Alte mijloace	1,4

Modalităţile de procurare a presei sunt, pentru unii dintre cititori, elemente semnificative în selecţia publicaţiilor. Problema este extrem de complexă dacă avem în vedere posibilităţile tot mai reduse ale bibliotecilor de a se abona la diverse reviste şi ziare, dificultăţile de transport, nivelul veniturilor de care dispune populaţia, costurile difuzării şi, nu în ultimul rând, comunicarea deficitară la nivelul comunităţilor umane.

Tabelul 3
Surse de procurare a presei

Nr. crt.	**Surse**	**Mentiuni (%)**
1	Difuzori de presă - chioşcuri, standuri stradale	81,4
2	Biblioteci	37,1
3	Colegi/prieteni	18,5
4	Abonamente	12,8
5	Vecini	5,9
6	Alte surse	2,4

În general, răspunsurile subiecţilor au ca punct de plecare experienţa lor de cititori. De aceea le-am solicitat să menţioneze şi criteriile valorice în funcţie de care îşi aleg ziarele şi revistele pe care le citesc.

Tabelul 4
Criteriile de selecţie a publicaţiilor citite

Nr. crt.	**Criterii**	**Mentiuni (%)**
1	Continutul informatiilor	62,8
2	Utilitatea lor	57,1
3	Perspectiva politică de abordare	52,4
4	Stilul ziariştilor	48,9
5	Credibilitatea publicaţiilor şi a managerilor (patroni, directori, redactori şefi)	50,0
6	Renumele publiciştilor	34,1
7	Prezentarea grafică	28,6
8	Alte criterii (pret, posibilităţi de procupare etc.)	27,3

Aşa cum arătau subiecţii, rolul presei nu este numai de a informa. În măsura în care *informează,* presa scrisă *formează* opinii şi determină atitudini, contribuind la educaţia cititorilor, la modelarea personalităţii lor. Asemenea aprecieri trebuie luate în seamă atunci când evaluăm impactul publicisticii asupra spaţiului social.

În tranziţia actuală a României, mass-media, în general presa scrisă îşi asumă şi responsabilităţi educative. Solicitaţi să le detalieze, subiecţii au menţionat ceea ce presa ar trebui să facă în plan educativ şi nu ceea ce reuşeşte în fapt.

Tabelul 5
Rolul educator al presei

Nr. crt.	Tipuri de educatie	Mentiuni (%)
1	Politică	74,2
2	Economică	65,7
3	Morală	64,2
4	Civică/Pedagogică	54,2
5	Anidogică	41,4
6	Juridică	40,0
7	Estetică	39,9
8	Alte tipuri (religioasă, ştiinţifică, tehnologică etc.)	11,4

După 32,8% dintre subiecţi, presa scrisă poate contribui la statornicirea unor bune relaţii de convieţuire comunitară, prin informarea „corectă şi obiectivă" a cititorilor, prin cultivarea toleranţei şi a comportamentului moderat.

Ancheta noastră a arătat că numai 15,7% dintre persoanele investigate sunt satisfăcute „în mare măsură" de oferta publicisticii actuale şi doar 27,1% – „într-o oarecare măsură". Motivaţia este diversă. Unii cred că presa scrisă răspunde orizontului lor de aşteptări atunci când este echidistantă, „când pune punctul pe i", când este scrisă cu talent şi inteligenţă. Alţii consideră că ar putea fi mai consecventă şi *mai constructivă,* că ar trebui să renunţe la orice tendinţă de manipulare.

Circa 40% dintre cititori apreciază că publicistica noastră „nu corespunde" sau corespunde în mică măsură aşteptărilor lor. Această percepţie este determinată de *imaginea negativă* a unor trusturi de presă cărora li se reproşează: atracţia pentru senzaţional (32,9%); superficialitatea documentării (29,8%); agresivitatea limbajului jurnalistic (28,0%); subiectivismul (27,1%); tendinţa de manipulare (20,0%); goana după profit (18,5%); inconsecvenţa orientării (17,1%); banalitatea informaţiei (15,7%); lipsa de ideal şi de repere morale (4,2%).

Tabelul 6
Opinii despre însuşirile unui bun ziarist

Nr. crt.	Însuşiri	Mentiuni (%)
1	Cultură	78,5
2	Obiectivitate	72,8
3	Respect pentru cititori	60,0
4	Onestitate	57,1
5	Spirit de observaţie şi capacitate selectivă	52,8
6	Curaj	48,5
7	Originalitate/talent	36,5
8	Alte însuşiri (logică, modestie, responsabilitate, inteligenţă, energie, consecvenţă)	21,4

Exigenţele faţă de presa scrisă sunt, în esenţă, exigenţe faţă de ziarişti.

Subiecţii asociază *modelului de ziarist* însuşiri care îl apropie, dar îl şi deosebesc de *imaginea* ideală configurată cu alte prilejuri. De exemplu, cercetarea cu tema „Informare. Carte. Servicii de lectură”[4], realizat pe un eşantion naţional, a evidenţiat *profesionalismul jurnalistului* ca însuşire sintetică ce presupune mai multe realităţi cum sunt: cultura, onestitatea, talentul, curajul, capacitatea de discernământ, responsabilitatea, decenţa, spiritul prospector etc. Această imagine confirmă concluziile unei anchete desfăşurate în redacţiile a patru ziare poloneze[5].

Solicitaţi să-şi definească profesia, redactorii acelor ziare s-au referit deopotrivă la simplele lor îndatoriri şi la însuşirile necesare pentru a le îndeplini.

Îndatoririle ziaristului	**Însuşiri**
1. Să-i informeze pe cititori şi să intervină în treburile publice	**1.** Onestitate şi spirit integru
2. Să formeze opinia publică	**2.** Cultură solidă şi larg orizont
3. Să faciliteze comunicarea între autoritate şi public	**3.** Alte însuşiri: inteligenţă, talent, capacitate de comunicare, competenţă în domeniul afacerilor publice ş.a.

Aşteptările cititorilor de la presa scrisă pot fi deduse şi din *propunerile* formulate de ei *pentru o publicistică eficientă.*

În opinia lor, publicistica trebuie să se caracterizeze prin *calitate şi moderaţie,* prin *credibilitate şi echidistanţă.* Obiectivele principale să fie *binele şi adevărul.* Să fie total independentă, atât faţă de cercurile puterii, cât şi faţă de alte grupuri de interese. Să renunţe la prejudecăţi şi să promoveze reconcilierea socială, să-şi lărgească aria de investigaţie a socialului, să nu omită nimic din ceea ce este important pentru oameni. Să promoveze libertatea accesului la informaţie şi, reprezentanţi ei, să susţină o lege care să garanteze libertatea de exprimare a jurnaliştilor.

Presa care îi respectă pe cititori trebuie să opereze o selecţie mai riguroasă a ştirilor, fără să manipuleze opinia publică, să faciliteze o mai bună comunicare între grupuri şi indivizi şi mai ales să pună accentul pe „nou”, pe „gândirea nestandardizată”, să prezinte „exemple de oameni care au reuşit”, „valori puternice”, „tineri capabili şi implicaţi” – stimulându-i prin încredere şi competiţie. În acest mod, presa poate contribui la afirmarea unui spirit activ în societate, în contextul în care, în ultimii ani, atât ea cât şi cititorii s-au străduit să-şi însuşească spiritul civic şi valorile democraţiei.

[4] Moldoveanu, Maria (coord.), *Informare, Carte. Servicii de lectură,* Raport de cercetare, Institutul de Cercetare a Calităţii Vieţii, Bucureşti, 1995, p. 29.

[5] Câmpeanu, Pavel, *Radio. Televiziune. Public.,* Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1972, p. 94.

FRANCISC J. REINER (1874-1944)

ION ZAMFIRESCU

Francisc J. Rainer s-a născut în ziua de 28 decembrie 1874, în Bucovina, comuna Rohozna, lângă Cernăuți. Era fiul lui Gustav-Adolf-Ignațiu Rainer şi al Mariei, ambii de confesiune evanghelică. Copilul, însă, după cum rezultă din actul parohial, a fost botezat în religia romano-catolică. Pe atunci, Bucovina se afla cu rang de ducat sub stăpânire austriacă.

Tatăl a venit în țară (Vehiul Regat) ca angajat al Companiei Strusberg, constructoarea liniei Bucureşti – Giurgiu, prima cale ferată românească. A rămas în țară, cu post de conducere, în administrația Căilor Ferate Române. Poate fi numărat, în epoca respectivă, printre acei străini, încetățeniți cu vremea, care şi-au câştigat merite de pionierat în dezvoltarea societății româneşti moderne. Mama provenea dintr-o familie de pastori protestanți. Era, în viața căminului, o păstrătoare de tradiții şi un model de bună-cuviință umană.

Copilul a primit instrucția de clase primare în casa părinților, sub directa supraveghere a acestora. A absolvit studiile secundare la Liceul „Sf. Sava" din Bucureşti. Aici, doi profesori i-au fost cu deosebire îndrumători: Sabba Ştefănescu pentru ştiințele naturale şi I. Drăgan pentru cultura clasică. În anul 1892, s-a înscris la Facultatea de Medicină din Bucureşti. Încă din anii de studenție, profesorul Obreja i-a încredințat sarcini de răspundere în laboratorul său de histologie. În 1896, a fost numit preparator în clinica medicală a profesorului Stoicescu de la Spitalul Colțea. A rămas în această clinică aproape două decenii. În această perioadă, Francisc Rainer şi-a format şi adâncit mentalitatea de cercetător. A studiat în profunzime realitatea morfologică umană. În 1903 şi-a trecut doctoratul cu o teză tratând despre o formă particulară de ciroză a ficatului. E vorba de o descoperire personală; i-au revelat-o, în clinica de la Colțea, mai cu seamă, mulțimea de autopsii asupra cărora se apleca cu răbdare şi cu conştiință de benedictin. În concluzia dezbaterii, profesorii Babeş şi Stoicescu, membri în comisia de doctorat, au salutat pe autorul tezei ca pe „apropiatul lor coleg".

A urmat cariera propriu-zisă, ca universitar. În 1912, este şef de lucrări. În 1913, prin chemare, devine titular al catedrei de anatomie la Facultatea de Medicină a Universității din Iaşi. În 1920, este transferat la catedra similară a Facultății de Medicină din Bucureşti. În 1941, trece la pensie, pentru limită de vârstă. Paralel cu activitatea la catedra sa de titular, predă lecții de anatomie, cu aplicație la profilurile respective, la Academia de Arte-Frumoase şi la Academia de Educație Fizică. După pensionare, în mod omagial, pe bază de autorizare specială, Universitatea i-a încredințat un curs de biologie generală. Deşi facultativ, acest curs

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p.155–159, Bucureşti, 1998

atrăgea mulțimi întregi de auditori. În marele amfiteatru al Facultății de Medicină, luau loc, în afară de studenții curenți, şi studenți din generații anterioare, între timp deveniți medici, dar continuând să se simtă ucenici şi devotați ai fostului lor profesor. De fapt, în cugetul lui Francisc Rainer, acest curs avea un înțeles aparte; cuprindea în el sinteza sa de gândire ca om de știință, filosof şi pedagog. Moartea profesorului, survenită prematur în ziua de 4 august 1944, a pus capăt acestei impresionante existențe.

Personalitate, pe cât de complexă, tot pe atât de accentuată. Mare erudit, pe plan medical: biologie, anatomie patologică, anatomie comparată, embriologie, histologie, bacteriologie, medicină internă, dar, nu cu o erudiție rece, abstractă, imobilizată în cadre sistematice, ci comunicativă, vie, edificatoare, umanizată prin cultură literară, dispoziție filosofică şi simțământ artistic.

Francisc Rainer, omul de știință, cercetătorul de laborator, era totodată şi un gânditor umanist. În dezbaterile intime cu el însuşi, *Cugetările* lui Marc-Aureliu, cu fondul lor stoic, îi erau îndreptar de conştiință. Găsea în aceste cugetări sprijin şi confirmare în ce priveşte ideile sale despre legătura individului cu universul. Vedea în Platon şi Aristotel două spirite tutelare ale gândirii omeneşti. Primul, ca putere dialectică, proclamând participarea la **Idee** drept principiu de existență a lucrurilor; celălalt, cu predilecția acestuia pentru măsură şi proporție, ca punte de legătură între Idee şi real. Aceste două genii se succed periodic, într-o sublimă cursă metafizică, venind când unul, când celălalt, la conducerea spirituală a lumii. Goethe îi constituia un model în ce priveşte idealul personalității armonice; ideal stăpânit de seninătate clasică şi de datoria de a te cunoaşte pe tine însuți. În judecățile şi comportările sale, indiferent în ce situații de viață, înțelegea să implice exegeze şi rigori cu înțelesuri de imperativ categoric kantian.

Punea forma şi fondul, ca principii de cunoaştere şi de comunicare, pe acelaşi plan de integranță. Gândul, valoarea, opera, comunicarea: toate acestea trăiesc, îşi îndeplinesc funcțiunea lor cunoscătoare, în măsura în care fondul lor material este şi expus în mod adecvat. De aici, şi concepția lui Francisc Rainer despre **cuvânt**. Anume: cuvântul este, nu o haină convențională, menită să pună în circulație concepte şi idei; el trebuie conceput şi ca o materializare a acestora. Deci: în cuvânt, paralel cu sunetul, trebuie să vibreze şi gândirea însăşi.

La catedrele de anatomie, mai întâi la Universitatea din Iaşi şi apoi la Universitatea din Bucureşti, Francisc Rainer s-a dovedit deopotrivă, precursor şi şef de şcoală. Ideile sale continuau pe acelea în care anterior îl inițiaseră lucrările lui Virchow şi Claude Bernard. Anatomia trebuie înțeleasă, nu doar ca știință descriptivă, concentrându-se astfel asupra unor piese moarte, ci ca o știință deschisă, activă, având drept temă fundamentală **viața**. Cadavrul, întins şi pregătit pentru studiu pe masa de disecție, trebuie să servească, nu la cunoaşterea cadavrului ca atare, adică o formă înghețată a materiei sale, ci la cunoaşterea **omului viu**. Are rost să ne aplecăm cu pătrundere asupra piesei anatomice, în măsura în care aceasta ne poate revela **totul** viu şi funcțional din care face parte. Fie şi un simplu amănunt

anatomic deține în el putința de a ne pune pe urmele unui fapt intrând în unitatea şi fluxurile vieții. Suntem nevoiți să studiem pe cadavru, din imposibilitatea de a întreprinde toată investigația necesară pe omul viu. Ideal, într-adevăr, ar fi să surprindem forma în mersul ei spre realizare, nu în oprirea ei ireversibilă. Este o piedică, aceasta, în fața căreia omul de ştiință nu trebuie să abdice, ci dimpotrivă, trebuie să caute şi să recurgă la căi şi mijloace de natură s-o compenseze.

În toată această conjunctură, **funcțiunea** se defineşte drept concept suveran. Elementele anatomice reprezintă forme sau structuri pe care le-a impus şi le-a modelat funcțiunea. Procesul morții trebuie privit, tot atât cât o alterare a formelor, şi ca o tulburare a funcțiunilor. Concepția mecanică a anatomiei ține de domeniul trecutului, este anacronic – declară Francisc Rainer – a propune şi a ne sprijini pe o clasificare de genul: aparat digestiv, aparat respirator, aparat circulator ş.a.m.d. Ce trebuie să avem în vedere este **aparatul de import al materiei**. În speță: o corelație vie, complexă, sistemul circulator sanguin, sistemul nervos şi glandele cu secreție internă. Deci: nu imagini separate, nu o atomizare a materiilor şi a funcțiunilor, ci structuri dinamice, aspirație spre realizare, întrepătrunderi şi condiționări reciproce sub semne ale curentului vital.

Pe frontispiciul Institutului de Anatomie al Facultății de Medicină din Bucureşti – instituție căreia profesorul Francisc Rainer i-a dat strălucire – figurează inscripția: **Anatomia este ştiința formei vii**. Este o formulă care spune mult. Rezumă în ea complexitatea unei personalități puternice: Rainer–savantul şi Rainer–filosoful umanist.

Disciplina cercetătorului de laborator se împleteşte strâns cu atitudini şi trăsături de cugetător social şi moralist. Ne stau la îndemână, în această privință, destăinuirile gânditorului. Ne putem apăra sufletele şi le putem elibera de poverile înconjurătoare, mai mult decât prin orice altceva, prin **cunoaştere**. Destinul omenesc nu este numai mister; este şi carte deschisă, în care putem citi, cu încredere, atunci când în sinteza cunoaşterii, ştiința fermă şi aspirația ideală, învață să-şi dea mâna. Trebuie să înțelegem sensul vieții, în forma ei umană. Ne stă astfel în față un domeniu imens, adăpostind în el mari înțelesuri. Sunt înțelesuri la care mintea omenească este chemată şi este datoare să ajungă. În etapa lui începătoare, într-adevăr, studiul trebuie întreprins asupra indivizilor luați în parte; deschiderile lui, însă, au în vedere speța, colectivitatea, în ultimă instanță **societatea**, cu puterea şi datoria acesteia de a crea istorie.

Împreună cu colaboratorii săi din cadrul Institutului de Antropologie, Francisc Rainer a participat la trei campanii monografice, din cele întreprinse de Institutul Social Român şi de Seminarul de Sociologie al Facultății de Litere şi Filosofie din Bucureşti, ambele instituții sub conducerea profesorului Dimitrie Gusti: în 1927 în satul Nereju, din județul Putna, în 1928 la Fundu-Moldovei, în Bucovina, în 1929–1932 la Drăguş, județul Făgăraş. Scopul acestei colaborări: studii de antropologie asupra satului românesc, totul însumându-se doctrinar în

„știința națiunii române", teză preconizată de profesorul Dimitrie Gusti şi preluată programatic de către Școala Sociologică de la Bucureşti.

Aceste cercetări s-au concretizat în lucrarea *Enquête antropologique dans trois villages roumains des Carpathes*, apărută în 1937. Materialul documentar care i-a stat la bază numără: 1002 fişe antropologice, 2370 reacții ischemoglutinare, 492 fotografii antropologice. La al XVII-lea Congres Internațional de Antropologie, ținut la Bucureşti în acelaşi an, această lucrare a fost obiect de atenție specială; a constituit punct de reper, în problema şi dezbaterile de resort. Profesorul elvețian Pittard, personalitate reprezentativă în materie, îi recunoştea, nu numai însemnătatea locală, ci şi posibilitățiile de extrapolare pe plan universal.

În cuvântarea sa, rostită în şedința de inaugurare a Institutului de Antropologie, Francisc Rainer mărturisea această profesiune de credință: „**Rolul acestui Institut este de a studia din punct de vedere antropologic poporul român; şi, deopotrivă, de a forma cercetători care să continue şi să se devoteze acestei cauze"**. Aducea în această mărturie, implicit şi în angajamentul corespunzător, în strânsă împletire cu conştiința lui de biolog, tot atâta înregimentare sociologică. Nu punea stavile despărțitoare între biologic şi social. În cercetarea sa, se considera deopotrivă obligat față de aceste două realități, ca fiindu-şi complementare sub raport fizic şi spiritual.

Între definiția dată de Claude Bernard (**Viața este creație; viața este moartea**) şi definiția propusă de Francisc Rainer (**Anatomia este ştiința formei vii**), există stări de interferență şi punți de comunicare. Chestiunea ne poate purta în domenii de filosofie a culturii. Imaginea pe care anatomia este chemată să ne-o sădească în minte trebuie să fie, nu o imagine de piese moarte, ci una de înțelegere a individului în contactul său cu problemele complexe ale vieții. Este datoria biologiei, atât ca ştiință pozitivă, cât şi ca ştiință cu dispoziție şi cu deschideri filosofice, să ne ajute a desluşi în structura anatomică date şi curgeri din evoluția vieții. Forma vie dă expresie structurii funcționale. Organizația morfologică depinde cauzal de legătura inseparabilă dintre formă şi funcțiune. Dezvoltarea individuală, ontogeneza, trebuie pusă în legătură cu evoluția speciei. Se poate spune, coroborând toate aceste date, că ființele sunt şi „organisme istorice". Morfologia capătă astfel, şi caracter de „ştiință istorică". Este necesar, deci, ca în investigațiile ei să intre şi date de paleontologie, de embriologie, de fiziologie în general, ca şi de fiziologie a dezvoltării. Forma vie, prin natura ei, reclamă interpretare, implicit şi acțiune.

În toate aceste postulări, putem desluşi şi o gravitare comună. Ele alcătuiesc premise – fiecare din acestea cu partea sa de funcționalitate şi de integranță – în ceea ce Francisc Rainer înțelegea să denumească **ideea de om**, sau – mai exact – **fenomenul om**. Acest concept face ca gândirea ştiințifică a lui Francisc Rainer şi gândirea sa filosofică să se contopească într-un tot unitar şi activ. Ne ajută să desluşim că în agregarea fenomenului om se întâlnesc, deopotrivă, mistere sau cuceriri ale eredității, cu determinări rezultând din condiții ale mediului social şi

din procesele culturii. Între finalităţile naturii şi acelea ale societăţii, există compatibilităţi ce aşteaptă necontenit să fie solicitate şi înscrise în mişcările dezvoltării. Studiul piesei anatomice obligă într-un mod aparte. Această piesă, prin arhitectura, articulaţiile şi inserţiile ei, asigură funcţiunea şi mişcările fluidului vital. Totodată, include în ea virtualităţi capabile să genereze şi să dezvolte fibra spirituală, aceea trebuind să conducă înspre realitatea şi treptele vieţii sociale. Finalităţile naturii şi finalităţile societăţii – în concepţia lui Francisc Rainer – se întâlnesc, îşi împrumută reciproc substanţe, înfăptuiesc împreună un proces de creaţie. **Fenomenul om** confirmă şi ilustrează acest proces.

Putem deduce că Francisc Rainer avea în planurile lui de activitate să extindă ancheta sa antropologică asupra câtor mai multe sectoare ale populaţiei româneşti. Aceasta, nu numai cu raportare la starea sanitară şi la capacitatea biologică a populaţiei autohtone, ci şi la implicarea acestei capacităţi în existenţa şi funcţionarea civilizaţiei româneşti.

Stingerea prematură din viaţă a profesorului, ca şi succesiunea de evenimente legate de cel de-al doilea război mondial, au făcut ca această activitate să fie întreruptă. Este în datoria catedrelor şi a institutelor noastre de ştiinţe sociale ca opera concepută de omul şi profesorul Francisc Rainer să fie reluată şi condusă înspre împlinirile ei fireşti.

COMPETENȚA PROFESIONALĂ ŞI MANAGERIALĂ ÎN ACTIVITATEA MEDICALĂ

DR. MIHAI C. TEODORESCU

Dispensarul Policlinic CFR Grivița, Bucureşti

În acest secol, imaginația şi spiritul creativității umane, s-au dovedit a fi deosebit de fecunde în dezvoltarea problemelor tehnice ale ştiințelor naturii şi foarte limitate atunci când au trebuit să rezolve problemele sociale ale omului. În majoritatea țărilor aflate în perioada de tranziție spre o economie de piață, nu s-au descoperit încă soluții acceptabile din punct de vedere uman pentru organizarea socială. În momentul de față sistemul nostru de asigurare a sănătății populației cunoaşte profunde perturbații. Procesul tranziției, pe care înşişi oamenii l-au instituit, ridică în domeniul medicinei probleme noi şi complexe, care pot fi rezolvate în mod eficient numai prin efortul de a analiza în mod concret deficiențele apărute şi apoi de a realiza o reconstrucție, o reelaborare a elementelor primare ale relației bolnav–medic în contextul global al societății actuale. În cele ce urmează vom cerceta în amănunt, o serie de disfuncționalități apărute în ultimii ani în domeniul ocrotirii sănătății, cum ar fi: influența negativă a mass-media asupra unor fenomene medicale, creşterea frecvenței bolilor cu transmisie sexuală şi unele deficiențe în organizarea asistenței sanitare a populației. După expunerea faptică a dezechilibrelor, vom încerca să propunem o formulă de redimensionare a conducerii ocrotirii sănătății publice pe baza unor criterii tehnocratice.

1. INCIDENȚA CRESCUTĂ A BOLILOR VENERICE

În condițiile actuale ale creşterii numărului publicațiilor, a posturilor de radio şi televiziune, găsim un exces de informații privind problemele medicale. Aceste mesaje nu iau în considerare, în toate împrejurările, nevoile reale de sănătate ale oamenilor. De pildă, populația este bombardată în mod constant cu informații, în cel mai bun caz numai parțial adevărate, privind viața ei sexuală. Nu negăm importanța instruirii tineretului, chiar a elevilor de şcoală, cu noțiuni elementare de biologie şi psihologie a pubertății, mecanismul hormonal şi social al sexualității, importanța instinctului uman de autoreproducere, fiziologia orgasmului, igiena cuplului sexual, dinamica activității sexuale ş.a.m.d., însă, în momentul de față, o serie de publicații produc un impact profund negativ asupra populației. Urmărindu-se

„**Revista Română de Sociologie”,** serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p. 95–106, Bucureşti, 1998

exclusiv avantajul economic rezultat din vânzarea acestor publicații, populația este agresată, prin limbajul şi imaginile pornografice, şi derutată prin divulgarea infidelității conjugale şi a exceselor amoroase ale unor mari personalități culturale sau sociale. Psihologia socială a demonstrat că personalitățile marcante, datorită prestigiului lor, reprezintă pentru unii indivizi influențabili, cu temperament conformist, un model de conduită cu care se identifică empatic, încercând să-l imite în mod fidel. Faptul că asemenea publicații le atribuie acestor personalități însuşirea libertinajului sexual, face să se transmită în colectivitatea socială, prin canalele relațiilor interpersonale, un mesaj distorsionat privind comportamentul sexual. Acesta reprezintă unul din resorturile motivaționale ale creşterii bolilor cu transmisie sexuală în momentul de față.

La Sesiunea Ştiințifică Anuală a Centrului Dermato-Venerologic al Ministerului Sănătății, care a avut loc la data de 17 octombrie 1997, la Spitalul Dermatologic „Scarlat Longhin" din Bucureşti, prof. universitar dr. Justin Diaconu şi dr. Vasile Grădină, au arătat că în primele şase luni ale anului 1997, morbiditatea prin sifilis a fost de $33,41^{0}/_{0000}$ (la 100 000 locuitori) ceea ce reprezintă un nivel de câteva zeci de ori mai mare față de perioada dinaintea anului 1989 (când se înregistrau cifre de morbiditate care oscilau între $0,5^{0}/_{0000}$ şi $2,7^{0}/_{0000}$). Tot în primele şase luni ale anului 1997 au apărut 39 de cazuri noi de sifilis congenital, adică sifilis apărut la copii nou născuți, boală care se ştie că reprezintă un important factor de risc pentru a rămâne definitiv handicapat, pe când înainte de 1989 se raporta sporadic câte un singur caz nou de sifilis congenital pe an.

La această situație gravă a contribuit într-o oarecare măsură şi libertatea pe care şi-au asumat-o unele publicații în abordarea lipsită de rigoare ştiințifică a problemelor de sexologie, ceea ce a determinat prosperitatea mass-media, mai bine zis succesul ei economic plătit cu prețul dezastrului provocat în starea de sănătate a populației.

Fără îndoială că pe lângă mass-media mai există şi alte cauze sociale ale creşterii numărului bolilor venerice în ultimii ani: migrările intense de populație şi faptul că vagabondajul sexual, prostituția, nu mai pot fi controlate preventiv de către medicii dermatologi, deoarece în ultimii ani ei nu mai sunt sprijiniți de un cadru administrativ şi legislativ corespunzător.

De pildă, înainte de 1990, în baza Decretului 141/1953 de funcționalitate a rețelei sociale de combatere a bolilor venerice, se întruneau periodic, la trei luni, Comisiile Județene şi ale Municipiului Bucureşti de Prevenire şi Combatere a Bolilor cu Transmisie Sexuală, formate din medicul coordonator județean al problemelor dermato-venerologice şi reprezentanți desemnați oficial ai poliției, rețelei medicale materno-infantile, organizațiilor de tineret şi Cruce Roşie. Sursele polivalente de boli venerice, de obicei persoane fără ocupație de sex feminin, depistate de serviciile de anchetă epidemiologică a cabinetelor dermatologice, erau chemate confidențial la controlul periodic preventiv efectuat prin examen clinic săptămânal (într-o zi şi oră bine stabilită) şi un examen de laborator al sângelui

efectuat trimestrial. Prostituatele fără statut oficial erau dispensarizate pe fişe sau într-un registru special, iar atunci când nu se prezentau la controlul periodic antivenerian sau/şi deveneau sursă de infecție venerică, manifestându-se ca un pericol social, numai şi numai în această împrejurare, medicul dermatolog avea dreptul să încalce secretul profesional şi să anunțe miliția, care aducea prostituata la cabinetul medical. Imediat după decembrie 1989, poliția nu a mai participat la sprijinirea medicilor dermatologi în această acțiune.

Dr. M. Iftene arată că există o creştere mai mare a numărului cazurilor noi de sifilis în mediul rural, decât în cel urban: în 1995, morbiditatea (cazurile noi de boală) este de 39 de ori mai mare pentru populația rurală, în timp ce pentru cea domiciliată în oraşe, creşterea este de 15 ori[1]. Explicația o găsim în faptul că, la scurt timp după revoluția din decembrie 1989, Ministerul Sănătății a sistat obligativitatea medicilor absolvenți de facultate de a mai face stagiul în mediul rural, ceea ce a determinat în prezent ca întinse teritorii rurale să rămână fără asistență medicală calificată.

Semnificația acestor perturbări majore în funcționarea sistemului ocrotirii sănătății nu trebuie căutată doar în activitatea propriu-zisă a conducerii Ministerului Sănătății, ci în felul în care sistemul tehnico-ştiințific al medicinei moderne s-a articulat în ansamblul vieții sociale în perioada de tranziție. În capitolul care urmează vom încerca să prezentăm un punct de vedere asupra felului în care tehnocratizarea conducerii medicinei ar putea îmbunătății activitatea ei, astfel încât modelul pragmatic de mărire a randamentului să poată fi aplicat şi în alte sectoare ale vieții sociale.

2. NECESITATEA TEHNOCRATIZĂRII ÎN MEDICINĂ ŞI ÎN ALTE DOMENII ALE VIEȚII SOCIALE

Vom încerca să asimilăm în mod constructiv informațiile faptice, prezentate mai sus, cu privire la deteriorarea în ultima vreme a calității îngrijirii bolnavilor.

Mai întâi problema privind absența medicilor în zonele rurale ale țării. Descentralizarea bruscă a sistemului de ocupare a posturilor vacante de medici de medicină generală, survenită imediat după revoluția din decembrie 1989, nu s-a dovedit benefică. Ea ar fi putut fi făcută mai târziu, doar atunci când în mediul rural s-ar fi pregătit şi testat baza organizatorică a unui sistem privat de asistență medicală sau a unui sistem de asigurări sociale medicale. De pildă, sumele de bani încasate de la țărani, prin taxele de asigurări sociale, ar fi fost dirijate spre agenții financiari care apoi să facă contracte cu un număr minim de medici care să asigure asistența calificată optimă în dispensarele şi spitalele rurale. Numai în acel moment ar fi fost oportun să se renunțe la vechiul sistem centralizat al ocupării posturilor de către medici salarizați de stat în mediul rural.

[1] „Dermatovenerologia" a Asociației Medicale Române, nr. 3/1997, p. 146.

Pe de altă parte, statul „spectator”, ignorant al problemelor majore ale sănătății publice, nu a existat nici măcar la începutul dezvoltării industriale a țărilor europene. Dimpotrivă, statul s-a dovedit a fi unul dintre principalii întreprinzători care a îmbunătățit asistența medicală a populației în perioada marilor epidemii de boli contagioase, ca şi în satisfacerea unui minim de asistență medicală calificată pentru populația săracă (medici ai cetățenilor salarizați de obște la sfârşitul Evului Mediu, spitale şi unități medicale aflate în bugetul unor instituții religioase sau ale statului). De cele mai multe ori extinderea prerogativelor centralizate de apărare a sănătății publice s-a bazat pe inițiativa, spiritul creativ şi dăruirea unor medici destoinici, specializați în organizarea sanitară. De pildă, la noi în țară, dr. Carol Davila, în calitate de director al Serviciului Sanitar al României, a supus spre aprobare Consiliului de Miniştrii o listă de 17 medici de arondisment în teritoriul rural care a intrat în funcțiune la data de 1 aprilie 1862. Decretul a fost semnat de domnitorul A. I. Cuza la 31 martie 1862, exprimând o acțiune de pionierat pe plan mondial în materie de organizare a asistenței medicale a populației săteşti[2].

Aşadar, decizia Ministerului Sănătății de a opri obligativitatea medicilor absolvenți de a mai face stagiul în mediul rural, reprezintă o măsură de liberalizare şi descentralizare prematură, aflată în contradicție cu viziunea tradițională românească a intervenției statului față de condițiile de sănătate şi de viață ale categoriilor defavorizate ale populației. Aceeaşi limitare excesivă a prerogativelor autorității statului, a determinat în ultimii ani creşterea vertiginoasă a bolilor cu transmisie sexuală – aşa cum am arătat în capitolul precedent. Fără îndoială că înainte de 1990 a existat o încălcare flagrantă a drepturilor şi libertăților bolnavilor în țara noastră: centralizarea excesivă a sistemului îngrijirilor medicale a dus la imposibilitatea pacienților de a-şi alege medicul sau de a-l schimba; anchetarea şi declararea bolilor venerice se efectuau prin metode care se caracterizau prin nerespectarea secretului profesional, încălcarea demnității şi personalității bolnavului, umilirea lui, care ajungea un fel de paria prin însăşi modul de a lucra al organelor în drept. Cu toate aceste deficiențe ale hipercentralizării, în baza Decretului 141/1953, miliția sprijinea serviciul dermato-venerian în dispensarizarea prostituatelor clandestine, recalcitrante la chemarea medicului. De cele mai multe ori acestea nu erau sancționate penal, însă sectoristul le interna personal în secția dermato-venerianã a spitalului arondat atunci când medicul dermatolog o solicita, iar compartimentul de resort din miliția teritorială păstra o evidență riguroasă a surselor polivalente[3].

În perioada actuală, statul perioadei de tranziție, din dorința de a asigura o libertate nelimitată tuturor bolnavilor, inclusiv celor venerici, a anulat nu numai

[2] Gheorghe Brătescu, cap. *Medicii de arondisment* din vol. *Din Istoria Medicinei Româneşti şi Universale,* sub redacția lui V. L. Bologa, Editura Academiei, Bucureşti, 1962, p. 344.

[3] Denumire dată pe atunci prostituatelor, căci regimul comunist avea oroare față de termenii vulgari, care ar fi dezavuat sistemul lor social.

constrângerile nejustificate şi înjositoare ale acestora, dar şi intervenţiile utile ale organelor sanitare şi de poliţie menite să oprească tendinţa de creştere a maladiilor cu transmisie sexuală. Această conduită a politicienilor sanitari români vine în contradicţie cu principiul responsabilităţii crescute a statului faţă de problemele de sănătate publică şi boli contagioase care, după cel de al doilea război mondial, a căpătat o amploare fără precedent în ţările civilizate democrate din Europa şi America[4]. La o şedinţă de comunicări ştiinţifice dermatologice a Asociaţiei Medicale Române, ţinută la Spitalul Colentina din Bucureşti, în 26 martie 1995, a fost prezentat cazul unui bolnav de sifilis contagios care a refuzat internarea în spital şi tratamentul ambulator (pacientul prezenta şi o afecţiune psihică), iar poliţia nu a răspuns solicitărilor scrise şi telefonice ale medicului dermatolog. O situaţie similară a fost prezentată ştiinţific de medicii americani Curran J. D. şi William J.[5], însă comportamentul organelor statului Colorado din S.U.A. faţă de bolnava venerică Ms. Reynolds a dovedit multă responsabilitate socială şi nu are nimic comun cu indiferenţa care se manifestă în prezent la noi în ţară. Deoarece a fost indicată ca sursă de îmbolnăvire de către medicul dermatolog, i s-a comunicat să se prezinte la consultaţie, însă a refuzat examinarea, venind la medic împreună cu un avocat. Atunci s-a emis o ordonanţă a Primăriei din Denver pentru a fi arestată 48 de ore, în care timp să i se facă analize şi tratament cu penicilină. După ce a părăsit închisoarea a intentat proces pentru violarea drepturilor civile, avocatul ei motivând faptul că din ordonanţa Primăriei Denver nu reiese încadrarea ei în categoria de persoane care pot fi reţinute de poliţie pentru tratament obligatoriu, care se aplică numai femeilor care îmbolnăvesc cu intenţie – conform Constituţiei S.U.A. Instanţa de Judecată nu a dat câştig de cauză reclamantei, considerând că ancheta epidemiologică şi tratamentul cu penicilină nu i-a fost nocivă şi a recunoscut ca validă dispoziţia de arestare a Primăriei din Denver.

Aşadar, în numele asigurării drepturilor şi libertăţilor bolnavilor, descentralizarea excesivă efectuată în prezent de către statul român asupra sistemului îngrijirilor de sănătate nu a fost conciliată cu soluţiile tehnice ale unei centralizări optime – aşa cum este practicată în unele ţări din Europa şi în S.U.A. O dovadă în acest sens, pe lângă cele prezentate mai sus, o reprezintă desfiinţarea Centrului Dermato-venerian al Ministerului Sănătăţii în perioada 1992–1994. Chiar şi după reînfiinţarea lui, şedinţele acestuia se ţin fără participarea unui reprezentant al Ministerului Sănătăţii sau al poliţiei şi fără să se primească sumele de bani solicitate pentru combaterea bolilor cu transmisie sexuală – fapt arătat de către Prof. Dr. Justin Diaconu, directorul Centrului Dermato-venerian al Ministerului

[4] Dr. Dan Enăchescu, dr. Mihai G. R. Marcu, *Sănătate Publică şi Management Sanitar*, Editura All, Bucureşti, p. 139–140.

[5] J. D. Curran, J. William, *Venereal Disease Detention and Treacment: Prostitution and Civil Rights* (Detenţia şi tratamentul pentru boli venerice: prostituate şi drepturile civile), în "American Journal of Public Health", februarie 1975, vol. 65, nr. 2, p. 180–181.

Sănătății, la Sesiunea Ştiințifică Anuală a Centrului Dermato-venerian din 17 octombrie 1997. Această conduită a factorilor de decizie din Ministerul Sănătății vine în contradicție cu Declarația Forumului European al Asociațiilor Naționale Medicale şi O.M.S. reunit în 10–11 februarie 1994 la Budapesta, pentru a discuta problema bolilor infecțioase în Europa[6]. Prin urmare, disfuncționalitățile acțiunilor împotriva sifilisului şi altor boli venerice, se explică prin faptul că forul coordonator dermato-venerian din țara noastră nu are nici un sprijin din partea puterii politice, nu beneficiază de un context administrativ şi juridic corespunzător. În alte țări există, în cadrul Ministerului Sănătății, Centre de Control ale unor boli cronice sau infecțioase, asemănătoare Centrului Dermato-venerian al Ministerului Sănătății, însă mult mai eficiente în măsuri, deoarece sunt ajutate de către stat. De pildă, în statul Georgia din S.U.A. sunt mai multe Centre de Control ale Bolilor (Centers for Disease Control, prescurtat: C.D.C.) în cadrul Serviciului de Sănătate Publică al Ministerului de Sănătate şi Servicii Umane[7]. Pe lângă Secția Antivenerianã (analogul Centrului Dermato-venerian al Ministerului Sănătății de la noi), există în statul Georgia o Secție de Combatere a Infecțiilor Intraspitaliceşti, care-şi propune obiective precise şi măsuri concrete pentru scăderea frecvenței acestor infecții.

Aşadar, Centrul Dermato-venerian al Ministerului Sănătății, ca for coordonator pe țară al îngrijirilor medicale antiveneriene, reprezintă la noi expresia acțiunii exclusive a medicilor dermatologi, fără să beneficieze de un ajutor din partea puterii politice – aşa cum stau lucrurile în alte țări. Biroul dermatologic de anchetă epidemiologică este obligat să țină seama numai de voința şi dorința bolnavilor, fără să poată lua în considerație interesele generale ale sănătății publice care sunt suprimate prin lipsa cooperării organelor de decizie ale Ministerului Sănătății, poliției şi justiției. Una din explicațiile acestei stări de fapt, o găsim în optimizarea deficientă a folosirii capitalului moral şi intelectual al celor care trebuie să fie aleşi pentru a conduce problemele de sănătate publică. Revoluția tehnico-ştiințifică a determinat în ultimele decenii ca în fiecare sector de activitate socială – corespunzând unui minister – să apară câte o disciplină ştiințifică având ca obiect conducerea, organizarea şi desfăşurarea socială a procesului tehnic respectiv pentru a-i asigura un randament maxim. De pildă, în învățământul superior disciplina numită metodică, în transporturi disciplina de organizare, exploatare şi tehnologia transporturilor, în construcții disciplina de organizare a economiei construcțiilor[8] ş.a.m.d.

[6] „Buletinul Asociației Medicale Române”, 1995, nr. 2, p. 18, Bucureşti (str. Progresului nr. 10, sector 1).

[7] Haiyei, Robert W. ş.a., *Raportarea progresului asupra eficienței programelor de supraveghere şi control a infecției*, în“The American Journal of Medicine”, vol. 70, nr. 4, 1981, p. 971.

[8] Hotărârea Guvernului României nr. 294/1557 cu privire la funcționarea instituțiilor de învățământ superior în conformitate cu prevederile Legii 88/1993 publicată în Monitorul Oficial partea I-a, nr. 130/1997.

Redresarea economică a țărilor din Europa occidentală după al doilea război mondial a fost condusă și coordonată de experți tehnici ai domeniului economic, cu o viziune generală asupra societății, căci numai ei puteau dispune pentru o decizie economică justă, coordonând datele tehnice de specialitate, juridice și administrative specifice fiecărui minister în parte. Astfel, Alfred Marshall, arhitectul revenirii economice a țărilor occidentale după al doilea război mondial, a condus catedra de economie politică a Universității din Cambridge, iar Ludwig Erhard, unul din inițiatorii spectaculoasei dezvoltări economice a Germaniei Occidentale postbelice, înainte de a fi cancelar al Germaniei a fost prof. universitar de economie politică și apoi director al Institutului de Cercetări Economice.

Spre deosebire de țările Europei occidentale, oamenii de stat cu funcții importante în politica economică și social-culturală a României (sănătate, învățământ, cercetare ș.a.m.d.) nu au fost selecționați dintre experții tehnici de specialitate cu aptitudini organizatorice pentru domeniul social respectiv. Regimul comunist postbelic ca și guvernele care s-au succedat după decembrie 1989, au recrutat din rândul activiștilor de partid sau dintre profesorii universitari persoane care să fie fidele intereselor de partid, fără să urmărească cel puțin dacă aceștia au o pregătire de management pentru funcția socială care li s-a atribuit. Ierarhizarea superioară de către opinia publică profană a valorii științifice (dacă cei aleși erau profesori universitari) a întărit autoritatea administrativă a acestor conducători, datorită poziției lor ierarhice, însă cu o slabă eficiență asupra activității. Cu alte cuvinte, s-a creat o prăpastie între un potențial stat tehnic, competent și un stat real, mai puțin competent bazat pe lupta unor grupuri de interese politice. Deși în țara noastră disciplina științifică de organizare sanitară (ulterior denumită medicină socială) are un prestigiu internațional și o bogată tradiție, miniștrii sănătății au fost aleși dintre specialiștii cu înaltă calificare a unor ramuri medicale care nu au nici o legătură cu asigurarea sănătății publice și a managementului sanitar[*]. De pildă, în ultimii ani au fost miniștrii ai sănătății, profesori universitari în specialitățile: cardiologie (Ștefan Iosif Drăgulescu), boli de nutriție (Iulian Mincu), medicină internă (Victor Ciobanu), ginecologie-obstetrică (Bogdan Marinescu), pediatrie (Mircea Maiorescu), urologie (Theodor Burghele).

Fiecare dintre miniștrii sus-menționați au avut o pregătire deosebită în disciplina medicală în care s-au perfecționat, însă datorită tendinței contemporane de specializare a științei, s-au manifestat unilateral, au dovedit în practica socială medicală o îngustare a câmpului conștiinței intelectuale, ceea ce a generat numeroase încordări și disfuncționalități în Ministerul Sănătății. De exemplu, Theodor Burghele, prin lucrările științifice, este o personalitate marcantă a urologiei românești și mondiale, însă ca ministru nu a reușit să coordoneze îngrijirile de sănătate la un nivel corespunzător. Dr. Caius Mihăilă, medic inspector

[*] O excepție, poate întâmplătoare, o face prof. universitar de medicină socială dr. Dan Enăchescu care a fost Ministrul Sănătății în perioada 5 iulie 1969 – 20 aprilie 1972.

la Direcţia Sanitară a Judeţului Constanţa, scriitor şi pasionat specialist în medicină socială, a adresat un memoriu conducerii de partid şi de stat din aceea vreme, în care a luat poziţie împotriva birocraţiei şi deficienţelor organizatorice ale ocrotirii sănătăţii: „am criticat în şedinţă deschisă pe fostul ministru Burghele care a luat apoi legătura cu tovarăşul Vâlcu din secretariatul Comitetului Judeţean PCR Constanţa pentru a cere referinţe despre mine”[9].

Selecţia miniştrilor sănătăţii conform criteriului apartenenţei lor politice nu are în prezent un efect favorabil asupra eficientizării organizării sanitare în ţara noastră. Cu mult timp în urmă, în perioada 25.08.1862 – 24.04.1922 nu a existat un Minister al Sănătăţii în ţara noastră, problemele acestuia fiind rezolvate prin modalităţi exclusiv profesionale, fără o coloratură politică, în cadrul unui compartiment tehnic al Ministerului de Interne, numit Serviciul Sanitar al României. Directorii Serviciului Sanitar al României nu se schimbau o dată cu ministrul de interne şi guvernul din care făcea acesta parte, aşa cum procedează elita politică post-decembristă[**] cu unii directori sau şefi de serviciu din minister. De exemplu, dr. Iacob Felix, un celebru organizator sanitar român, cunoscut lumii întregi prin lucrările sale de sănătate publică, igienă şi epidemiologie, a fost directorul Serviciului Sanitar al României în perioada 02 iulie 1892–27 aprilie 1899, în care timp s-au schimbat şase guverne conduse de: Ioan Em. Florescu, Lascăr Catargiu, Dimitrie A. Sturdza şi apoi George Gr. Cantacuzino[10]. Aceeaşi eficienţă, tehnocratică a conducerii fenomenelor medico-sanitare au afirmat-o şi alţi prestigioşi directori ai Serviciului Sanitar al României: Ion Cantacuzino (organizator sanitar, microbiolog, epidemiolog şi imunolog), Carol Davila despre care am amintit mai sus şi Mina Minovici (organizator de sănătate şi întemeietor al medicinii legale din România). Fiecare dintre ei şi-a desfăşurat activitatea de conducere a ocrotirii sănătăţii, echivalentă funcţiei unui Ministru al Sănătăţii din perioada actuală, fără să fie implicat în succesiunea partidelor politice, adică independent de interesele grupurilor de putere politică aflate în concurenţă pe baza relaţiei de partizanat fundamentată pe deosebirea afectivă dintre „ai noştri’’ şi „ai voştri’’. Randamentul deciziilor organizatorice pe care le-au luat a fost un rezultat al pregătirii lor multilaterale (specialităţile lor au fost interdisciplinare: medicină legală, igienă, epidemiologie, ş.a.m.d), a capacităţii de a îngloba şi sintetiza informaţii din diverse domenii ale practicii medicale (spre deosebire de ei, în ultimele decenii, miniştri au fost medici cu o înaltă instrucţie medicală, însă unilaterală datorită înaltei specializări în domenii restrânse ale ştiinţei medicale).

[9] Dr. Mihail Mihailide, *Un medic-scriitor protestatar – Caius Mihăilă,* în săptămânalul personalului medico-sanitar „Viaţa Medicală”, 22 august 1997, anul IX., nr. 34, (400), p. 6–7.

[**] Pe baza deslănţuirilor pasionale declanşate de posibile adeziuni la grupurile politice aflate în luptă, bănuieli care de cele mai multe ori nu mai ţin cont de autencitatea pregătirii profesional-organizatorice, valorificarea politică având un scăzut grad de obiectivitate.

[10] Stelian Neagoe, *Istoria Guvernelor României*, Bucureşti, Editura Machiavelli, 1995, p. 63–68.

Dr. Carol Davila este creatorul sistemului de învățământ medical şi farmaceutic de la noi. El a statuat în țara noastră modele de intregare socială a medicilor prin concursuri, examene şi acordarea de burse pentru studii în străinătate studenților şi medicilor merituoşi. Cele mai proeminente personalități din istoria medicinei româneşti s-au format în perioada interbelică fiind rezultatul selecționării optime a capacităților intelectuale ale medicilor în timpul funcționării Serviciului Sanitar al României (1862–1922). Printre aceste personalități medicale enumerăm doar câteva: Victor Babeş (1854–1926) renumit anatomopatolog şi bacteriolog român, Gh. Marinescu (1863–1938) neurolog român de faimă internațională, citat în toate enciclopediile medicale străine, Thoma Ionescu (1860–1920) inventatorul rahianesteziei, mare anatomist şi chirurg, Ernest Juvara (1870–1933) chirurg şi anatomist român, creatorul unor metode chirurgicale în ortopedie, care a descoperit formațiuni anatomice ce îi poartă numele pe tot globul terestru.

Academicianul Ştefan Gh. Nicolau, întemeietorul dermatologiei româneşti, născut în 1874, s-a format ca medic şi cadru didactic universitar, în perioada de orientare tehnocratică a Serviciului Sanitar al României. El a conceput în termeni de specialitate dermatologică Decretul 141/1953, punând bazele rețelei de combatere a bolilor venerice prin cooperarea dintre medici, poliție şi organizatorii de sănătate. După 1990, Decretul nr. 141/1953 a fost considerat probabil, în mod eronat, ca o expresie a unei ordini comuniste, căci nu a mai fost aplicat în practică, deşi nici un alt decret sau lege nu l-a abrogat în mod expres. Renunțarea de a-l pune în practică este paradoxală întrucât corespondentul său juridic din Codul penal (art. 309 care prevede închisoare în cazul transmiterii intenționate a unei boli venerice) a rămas acelaşi[11]. Prin urmare, abrogarea tacită a Decretului 141/1953 exprimă mentalitatea greşită a noii puteri postdecembriste, mai precis a Ministerului Sănătății, poliției şi justiției, ca şi cum ar exista o incompatibilitate între centralizarea absolută a vechiului sistem comunist şi descentralizarea totală care se aplică în prezent. În realitate, Decretul 141/1953 reflectă o abordare globală optimă, care ia în considerație nu numai trebuințele de sănătate ale bolnavilor venerici, dar şi interesele ocrotirii sănătății publice în general, vizată şi ea prin deciziile şi întâlnirile comune, periodice, ale dermatologilor, polițiştilor şi organizatorilor de sănătate. O dovadă în acest sens o reprezintă faptul că o serie de state din Europa şi America au aplicat şi aplică măsurile legislative similare Decretului 141/1953, chiar înaintea României, o dată cu ascensiunea morbidității prin boli cu transmisie sexuală în anii imediat următori celui de al doilea război mondial (prilej favorizat şi de eficiența penicilinei introduse atunci în tratamentul sifilisului şi blenoragiei). Astfel, o decizie a Curții Statului Colorado (State Court decision) din 1947 inițiază o campanie de constrângere juridică înpotriva celor care se opun măsurilor de anchetă epidemiologică efectuată de medicii dermatologi[12].

[11] Pentru amănunte vezi *Codul Penal* republicat în 1997 art. 309 şi art. 309[1].
[12] Curran J.D., William J., *op. cit*., p. 181.

Prin urmare, creşterea de zeci de ori în ultimii ani a procentului îmbolnăvirilor prin sifilis şi altor boli cu transmisie sexuală (vezi mai sus) îşi găseşte o explicaţie în faptul că medicii dermatologi sunt complet izolaţi în lupta antivenerianã, nu mai dispun de o structură socială organizatorică favorabilă scopului lor profesional. La adăpostul credinţei comode şi simpliste că dezvoltarea tehnico-ştiinţifică aduce îmbunătăţiri numai relaţiei diagnostico-terapeutice a diadei medic–bolnav, dar nu şi raportului complex dintre societate şi sistemul îngrijirilor medicale, în conducerea problemelor de sănătate publică nu mai sunt recrutaţi tehnicieni de înaltă calificare a organizării sanitare (aşa cum am văzut că s-a procedat cu succes până în anul 1992), ci simpli politicieni sau profesori universitari cu o specializare medicală îngustă, fără orizont interdisciplinar şi fără înclinaţii manageriale. Simptomele actuale de criză a ocrotirii sănătăţii dovedesc faptul că nu politicienii sanitari sunt aceia care reprezintă interesul general, ci specialiştii în medicina socială. Faptul că în ultimii 5–6 ani a crescut enorm numărul cazurilor noi de sifilis, mai ales a copiilor născuţi cu această boală, iar reprezentanţii Ministerului Sănătăţii nu participă la şedinţele Centrului Dermatovenerian al Ministerului Sănătăţii, dovedeşte că persoanele care conduc problemele de sănătate publică nu armonizează rapoartele de specialitate cu legislaţia obiectiv-ştiinţifică a fenomenelor socio-medicale. Ideea preconceputã că un centru coordonator al activităţii antiveneriene ar limita libertatea care trebuie acordată bolnavilor venerici, dovedeşte faptul că omul politic actual din medicină (sau profesorul universitar, aparent neutru, care îmbracă temporar haina politicianului) exprimă doar ecoul ideologic al partidului care l-a numit în funcţia de conducere şi nu cerinţele binelui public promovate de un stat organizat la un nivel ştiinţifico-tehnic corespunzător standardelor ţărilor europene.

O soluţie ar fi aceea de a modifica conducerea Ministerului Sănătăţii prin participarea unor medici cu vocaţie universitară, care să dispună nu numai de datele tehnice ale patologiei, dar şi de talent organizatoric, cunoştinţe economice, juridice, administrative, ceea ce se potriveşte cel mai bine specialităţii de medicină socială. Ca disciplină de învăţământ universitar, aceasta a apărut în mod oficial la noi în 1942 în principalele centre universitare ale ţării[13]. Dar nu întotdeauna un colecţionar de diplome universitare (mare profesor universitar de medicină socială, doctor în ştiinţe, docent, academician) este şi un bun manager, chiar dacă cele două îndeletniciri – didactică şi managerială – aparţin aceleiaşi funcţii sociale de organizare a activităţii umane. Fără îndoială că, atât managerul, cât şi profesorul universitar de medicină socială posedă, prin specificul meseriei lor, o lărgire a câmpului conştiinţei intelectuale şi axiologice (mai ales moral-umane), însă nu în toate împrejurările profesorii universitari au aptitudinea de a-şi transmite voinţa în relaţiile interpersonale de conducere, de a-şi impune prin forţă ideea asupra celorlalţi oameni – calitate care este strict necesară managerului. A selecţiona

[13] Dr. Dan Enăchescu, Dr. Mihai G.R. Marcu, *op. cit.,* p. 1.

persoana cea mai potrivită pentru a fi ministru al sănătăţii dintre zeci de conferenţiari sau profesori şi cadre de sănătate publică din facultăţile de medicină ale ţării noastre, înseamnă ca alegerea politică să se exerseze printr-un arsenal de tehnici docimologice şi de psihodiagnostic, astfel încât procesul de decizie al primului ministru să fie integrat în fenomenul de autodezvoltare al ştiinţei sănătăţii publice pe plan naţional şi mondial. Fără îndoială, este necesară şi opţiunea liberă a candidatului, ceea ce semnifică vocaţia acestuia pentru munca de conducere*.

Necesitatea determinării conducerii social-politice prin componenta tehnico-ştiinţifică – în condiţiile prezentate mai sus – este valabilă nu numai pentru Ministerul Sănătăţii, ci pentru majoritatea celorlalte Ministere. De pildă, Ministerul Învăţământului nu a avut niciodată în ţara noastră un ministru ales dintre specialiştii în metodică**. Să luăm ca exemplu specialităţile superioare universitare ale ultimilor miniştri ai Învăţământului: construcţie hidraulică (Virgil Petrescu), istorie (Liviu Maior), psihologie (Mihai Golu), cibernetică (Gheorghe Ştefan) şi chimie (Ion Teoreanu). Ascesiunea şi pătrunderea ştiinţelor tehnice ale organizării ştiinţifice în toate sferele vieţii sociale, presupun o regândire a esenţei valorii politice[14]. Aceasta impune încercarea de a cerceta şi a descompune fiecare ramură a societăţii în elementele ei ultime şi a o resintetiza pe baza principiului eficienţei maxime, astfel încât scientizarea politicului să fie o expresie a creşterii obiectivităţii valorii sale sociale. În fond, esenţială nu este poziţia faţă de mijloacele de producţie, faţă de forma de proprietate (privată, de grup, de stat), ci tipul de management al unităţii economice sau social-culturale – management care depinde, în ultimă instanţă, de alternativa tehnico-ştiinţifică a realizării obiectivelor unităţii respective în contextul interdependenţei şi complexităţii crescânde a proceselor sociale.

Această interdependenţă a proceselor sociale presupune o relaţie din ce în ce mai strânsă din punct de vedere tehnico-ştiinţific, dintre elementele fundamentale şi egale între ele, ale puterii politice, care se controlează reciproc în orice democraţie autentică: executivul, legislativul, instituţia juridică şi instituţia ziaristică. Aceasta din urmă s-a afirmat în prima jumătate a secolului XX, ca a patra putere în stat, însă în contextul societăţii informaţionale a ultimilor decenii ea s-a transformat treptat în forma impersonală a unui organism social modern pe care îl numim mass-media. Dar în ţara noastră mass-media are o activitate cu unele aspecte disfuncţionale asupra ocrotirii sănătăţii publice, încât urmărirea exclusivă a profitului de către mass-media, prin intermediul unei publicităţi făcute fără o bază

* În unele ţări recrutarea personalului cu funcţie de conducere se face obligatoriu printr-o cerere scrisă de mâna acestuia, care apoi este supusă unui test grafologic – ca probă suplimentară psihometrică a examenului–concurs.

** Disciplina ştiinţifică care are ca obiect de studiu organizarea şi desfăşurarea socială a procesului de învăţământ ca proces instructiv-educativ.

[14] Dr. Mihai C. Teodorescu, *Valorile vitale şi morale în practica medicală,* Bucureşti, Editura Progresul Românesc, 1996, p. 10.

ştiinţifică medicală, poate duce la creşterea morbidităţii prin anumite boli. Prin Legea nr. 31/1990 şi reglementările ulterioare se liberalizează excesiv modul de acordare a personalităţii juridice unui mare număr de ziare, reviste, posturi de radio şi TV fără ca acestea să posede redactori competenţi de specialitate. Statul perioadei de tranziţie trebuie să asigure concomitent libertatea exprimării prin mijloacele de comunicare în masă şi securitatea sănătăţii colective. Acest deziderat nu poate fi înfăptuit în viitor decât printr-o modificare a legii 31/1990 care să permită valorificarea cuceririlor ştiinţei medicale prin mijloace specifice mass-media. Se impune depăşirea abordării fragmentare şi a soluţiilor parţiale ale legislativului şi executivului prin realizarea opţiunilor politice (descentralizare, libertatea exprimării) într-un ansamblu de tehnici ştiinţifice medicale care să asigure compatibilitatea dintre gradul de realizare a intereselor particulare de privatizare şi libertate individuală (bolnav şi medic) cu interesele generale ale sănătăţii publice. Pentru a înlătura relativa pasivitate a politicienilor din legislativ faţă de dezvoltarea ştiinţifică a medicinei sociale, este necesar ca şi în Comisia Parlamentară pentru sănătate să fie prezenţi medici cu o calificare superioară în disciplina sănătăţii publice şi nu profesori universitari cu pregătire unilaterală, hiperspecializaţi într-un îngust domeniu al ştiinţei – aşa cum se procedează acum.

Aşadar, trebuie abandonată prejudecata că tehnocraţie înseamnă cooptarea în guvern a unor scientişti notorii. Ştiinţa modernă înseamnă hiperspecializare; în momentul de faţă, din zecile de specialităţi medicale, numai două lărgesc orizontul practic-social al medicului: sănătatea publică (medicina socială) şi medicina generală. Dar nici medicii experţi în unul din aceste două domenii nu au avut totdeauna aptitudini manageriale. Înclinaţia lor se poate limita exclusiv la curiozitate ştiinţifică, dorinţa de a aprofunda cunoştiinţele circulând între bibliotecă, cabinetul de consultaţie şi sala de curs cu studenţii. Ei pot fi ineficienţi ca politicieni. Autenticul tehnocrat trebuie să posede un dublu statut profesional: **1.** pregătire temenică într-un profil ştiinţific interdisciplinar care conferă multilateralitate; **2.** vocaţie managerială strict necesară impunerii voinţei în raporturile interumane pe care le solicită viaţa politică.

MODERN ŞI TRADIŢIONAL ÎN CADRUL INSTITUŢIEI VECINĂTĂŢII

PAULA SANDU

1. **MODERNITATE**

O societate e întotdeauna supusă schimbărilor. O instituţie, o organizaţie, la fel. Schimbările se produc în acord cu schimbările din cadrul instituţional mai larg şi în acord cu aspiraţiile oamenilor implicaţi în activitatea acestor sisteme sociale sau instituţii. Rogers şi Burdge definesc dezvoltarea ca pe un tip de schimbare prin care sunt introduse noi idei într-un sistem social, pentru a produce venituri pe locuitor mai mari şi niveluri de viaţă mai ridicate, prin tehnici moderne de producţie şi organizare socială îmbunătăţită[1]. Dezvoltarea la nivel societal poate fi comparată cu modernizarea la nivel individual. Modernizarea apare ca efect al unor schimbări sociale, în momentul în care modul de viaţă tradiţional e înlocuit de unul mai complex, avansat tehnologic.

Acest articol intenţionează să analizeze, în principal, influenţa modernizării asupra unor forme tradiţionale de organizare – vecinătăţile. Nu se poate trasa o limită clară între elementele tradiţionale şi cele moderne. Modernizarea e o sinteză a unor lucruri vechi şi a unora noi[2], e tradiţie plus altceva. Pe lângă avantajele aduse de modernitate, oamenii trebuie să facă faţă unor noi provocări, unor noi conflicte şi dezavantaje.

Weber postulase că provocările unei societăţi moderne pot fi rezolvate prin conducere raţională, raţionalitate care se reflectă la nivel cultural, economic, religios şi juridic. Daniel Chirot defineşte aceste tipuri de raţionalizare astfel: raţionalitatea culturală e un impuls de a transforma universul uman şi non-uman din jurul nostru într-un set de obiecte bine înţelese şi calculabile; raţionalitatea economică implică faptul că actorii economici doresc şi sunt capabili să facă predicţii rezonabile despre beneficiile lor în urma investiţiilor; legea raţională prestabileşte chestiunile etice ale binelui şi răului ca axiomatice, excluzând subiectivitatea judecătorului, astfel încât ceea ce rămâne de realizat e doar prezentarea faptelor[3].

[1] Everett M.Rogers, Rabel J. Burdge, *Social Change in Rural Societies*, Appleton-Century-Crofts, New York,1972, p. 403.

[2] *Ibidem*, p. 404.

[3] Daniel Chirot, *Social Change in the Modern Era*, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1986

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p. 33–42, Bucureşti, 1998

Redusă la termenii cheie, modernizarea poate fi caracterizată ca proces de mobilizare, diferențiere şi laicizare, ca raționalizare, calculabilitate, ultraspecializare, formalizare a activităților sociale.

2. FORME DE ORGANIZARE ÎN SATUL CRISTIAN. TIPUL IDEAL DE VECINĂTATE

Românii din satul Cristian au preluat de la saşi şi au modificat unele forme de organizare. Vecinătățile sau vătăşiile româneşti sunt formate după modelul Nachbarschaft-ului, al vecinătății de tip săsesc. Poate fi făcută, de asemenea, o paralelă între modul în care fiecare îşi îngroapă morții, influențați de structurile de organizare şi religie.

Pornind de la saşi, Nachbarschaft-urile pot fi caracterizate ca „purtătoare" ale unui spirit capitalist, manifestat prin contabilizarea rațională a normelor, raționalizarea activității în general şi calculabilitate. Au preluat românii o dată cu aceste forme de organizare şi spiritul capitalist al saşilor? Dacă aşa s-a întâmplat, influența nu a fost exclusivă. Procesele de mobilizare specifice modernității – circulația persoanelor, bunurilor, ideilor, informațiilor – au permis dezvoltarea în continuare a acestui spirit. Apropierea de oraş, contactul cu oamenii care au migrat din alte părți în Cristian, accesul prin mass-media la informație – toate acestea converg spre forma actuală a organizării vieții în sat şi sunt procese care se manifestă mai devreme sau mai târziu în cadrul modernizării. Vecinătățile dețin un rol special în organizarea vieții în comunitate. Nu exclusiv, căci Biserica şi Primăria exercită şi ele o autoritate importantă. Vecinătățile fragmentează populația satului în mici comunități pe criterii spațiale (în general) şi se organizează conform unor regulamente scrise, cu ajutorul unor „şedințe" şi al unei „conduceri". Faptul că tatăl de vecinătate e ales conform unor criterii spațiale (numărul casei în care locuieşte) sugerează că unul din criteriile în jurul căruia se centrează vecinătatea e egalitatea. De altfel, membrii au drepturi egale în a folosi bunurile comunității, drepturi egale de a primi ajutor în cazul morții unei rude şi de asemenea „drepturi egale" în cazul primirii unor amenzi. Manifestările vizibile ale vecinătății sunt regulamentele scrise, şedințele, petrecerile şi înmormântările, menționate mai sus. Prin aceste acțiuni vecinătatea influențează mentalitatea oamenilor şi relațiile comunitare.

Vecinătățile, ca tip ideal, sunt instituții care organizează viața în comunități. Pentru ca instituția să funcționeze, e nevoie de existența unor resurse, cu ajutorul cărora să fie exercitate apoi funcțiile acestei instituții. Resursele constau din acordul membrilor de a respecta regulile instituției, suportul normativ al instituției şi conducerea ei. Toate acestea converg spre realizarea unor obiective prestabilite ale membrilor instituției sau obiective ale instituției în sine, mai puțin cunoscute de membrii. *Obiectivele şi funcțiile cele mai importante ale vecinătății sunt mărirea gradului de coeziune între membrii, întrajutorare, control social şi păstrarea*

tradiţiilor. Socializarea în cadrul vecinătăţilor, adunările, petrecerile, muncile comunitare, sunt menite să sporească gradul de coeziune între membrii. Raţionalizarea normelor şi moralităţii în cadrul regulilor scrise ale vecinătăţii şi structura de conducere sunt elementele care asigură aplicarea unui control social.

Construirea sau menţinerea unor bunuri comunitare, întrajutorarea la muncile câmpului sau alte treburi gospodăreşti, ajutorul la înmormântare, fac mai uşoare unele sarcini individuale. Cu cât comunitatea este mai închisă, mai izolată, cu atât întrajutorarea e mai puternică[4]. De asemenea insuficienţa resurselor materiale e un teren pe care se dezvoltă relaţiile de întrajutorare benevolă (în general cu mână de lucru)[5]. Relaţiile în cadrul vecinătăţii se modifică, aşadar, sub influenţa schimbărilor care afectează comunitatea în general. Pe lângă resurse şi obiective, care sunt input-uri pozitive ale instituţiei, există anumite constrângeri care îngreunează accesul la resurse şi realizarea obiectivelor. Astfel de constrângeri duc la modificarea comportamentelor membrilor, sau chiar a regulilor instituţiei, structura acesteia mulându-se după condiţiile existente. În cadrul acestor constrângeri, exercitate asupra formei de organizare, poate fi încadrat procesul de modernizare, şi de asemenea alţi factori care duc la schimbarea structurii vecinătăţilor. Construirea acestui model şi existenţa unor vecinătăţi cât mai apropiate de tipul ideal, pot fi validate în cazul unei congruenţe între valori şi norme[6]. Cu cât congruenţa e mai mare în cadrul unei situaţii reale, cu atât situaţia respectivă e mai apropiată de tipul ideal. În cadrul tipului ideal normele scrise promovează valori ca unitatea socială, întrajutorare, moralitate ş.a., şi prin sistemul punitiv, membrii vecinătăţii nu sunt încurajaţi să promoveze alte valori decât cele deja susţinute de vecinătate. Introducerea unor noi valori pe lângă cele deja existente în comunitate, cele tradiţionale, prin modernizare, face ca legătura între valori şi norme să scadă, mai ales în cazul în care valorile nou promovate vin în contradicţie cu cele existente. Această legătură fiind mai puţin puternică, modelul real se îndepărtează de tipul ideal, fapt care face ca relaţiile între elementele instituţiei să se modifice, să-şi piardă sensul tradiţional. E foarte probabilă apariţia unei incongruenţe între valori şi norme, mai ales ca urmare a modernizării, datorită faptului că şi în acest caz, şi într-o societate în genere, valorile se schimbă cu o mai mare rapiditate decât normele.

3. FORMALIZAREA ACTIVITĂŢII SOCIALE ŞI ÎNDEPĂRTAREA DE TIPUL IDEAL

Acesta este modelul clasic de vecinătate, un tip ideal, pe care prin convenţie, îl vom numi forma tradiţională a vecinătăţii, sau forma clasică a vecinătăţii. Există

[4] Max Weber, *Economie et societe* , Paris, Plon, 1971, p. 379.

[5] Max Weber, *Ibidem*, p. 380.

[6] R. Boudon, F. Bourricaud, *Dictionnaire critique de la sociologie*, Presses Universitaires de France, 1982, p. 684.

un proces de transformare a vecinătăţilor, forma lor actuală de organizare îndepărtându-se tot mai mult de tipul ideal.

Spre deosebire de formele de organizare ale saşilor, care implicau legături de întrajutorare în situaţii diferite, socializarea tinerilor într-un cadru care să-l substituie pe cel al familiei, şi respectarea unor principii morale, vecinătăţile românilor din Cristian pun mult mai mult accentul pe o singură funcţie: ajutorul pentru înmormântare. Celelalte activităţi – petrecerile, şedinţele – au un rol secundar, sau chiar formal.

Românii care intră într-o vecinătate fac o alegere raţională: ştiu că le va fi mai uşor, ca membrii ai vecinătăţii, să suporte cheltuielile necesare în momentul în care cineva din familie moare. Deşi majoritatea părinţilor celor care fac astăzi parte din vecinătate, au făcut şi ei parte din acest tip de organizaţii, nu se poate vorbi de o înscriere a membrilor în baza tradiţiei. Calitatea de membru nu se transmite. Fiecare face alegerea sa, şi elementele luate în calcul sunt propriul bine, propria viaţă şi propriul prestigiu. Nu există o vârstă anume la care trebuie să te înscrii în vecinătate – faci acest lucru când ţi se pare că ar fi util sau avantajos. Mai există încă ritualul înscrierii[7], care ar putea susţine ipoteza unui comportament în baza tradiţiei, însă acesta nu mai are decât rolul confirmării formale a apartenenţei la vecinătate. Relaţiile inter-membri sunt vizibile mai ales în cadrul şedinţelor şi petrecerilor. Dacă şedinţele au funcţie organizatorică şi implică în mod normal un comportament formal al membrilor unul faţă de altul, petrecerile ar trebui să fie o ocazie de întărire a legăturilor comunitare între membrii. Această funcţie este însă mult diminuată în momentul de faţă, ceea ce e demonstrat de faptul că aceste petreceri nu au o dată fixă, sunt stabilite în funcţie de vreme, de posibilitatea închirierii unui spaţiu şi de durata muncilor gospodăreşti şi ale câmpului. Cei intervievaţi nu par a vedea aceste petreceri ca evenimente în viaţa satului, ca evenimente dorite şi aşteptate. Accentul se pune şi aici pe partea organizatorică – locul unde se va ţine petrecerea, banii, mâncarea şi băutura care trebuie date, utilizarea meselor şi vaselor vecinătaţii. Aceasta pare să susţină ipoteza că partea ritualică a supravieţuit conţinutului simbolic al acestor petreceri.

După cum am menţionat, importanţa relaţiilor interpersonale, comunitare şi de întrajutorare e mult diminuată, accentul e pus extrem de mult pe ajutorul la înmormântare, vecinătatea gestionează mai puţin decât în trecut controlul social.

Am spus că există diferenţe între tipul ideal şi forma actuală a vecinătăţii. În ce constau, mai exact, aceste diferenţe? Răspunsul la întrebare poate fi formulat ca ipoteză: românii au preluat de la saşi forma de organizare şi au adaptat-o modului de viaţă românesc, îndepărtându-se astfel de modelul iniţial. Dacă vecinătăţile săseşti rămase în Cristian, în număr de două, au suferit o diminuare progresivă a funcţiilor îndeplinite de ele o dată cu plecarea unui număr masiv de saşi din sat,

[7] Ritualul la înscrierea unui nou membru presupune ca acesta să dea o cantitate de vin şi de mâncare.

vecinătăţile româneşti suferă un proces de distanţare de tipul ideal mult mai complex. Modelul de organizare la saşi se transmite pe o singură dimensiune – cea temporală, iar în comunităţile săseşti, fiind comunităţi închise şi de minoritaţi, există o tendinţă mai mare de a păstra tradiţia. Astfel, modelul are cele mai mari şanse să fie transmis integral la generaţia următoare, iar efectele modernizării, datorită gradului de închidere al comunităţii, să fie mult mai mici. Românii, însă, în preluarea modelului vecinătăţii, sunt influenţaţi de factori diferiţi. Cel mai important, e probabil, modernizarea, cu tot ceea ce implică ea: raţionalizarea, calculabilitatea, formalizarea, universalizarea, depersonalizarea relaţiilor, circulaţia masivă de informaţie etc., procese care duc la transformarea conţinutului formei de organizare promovate de vecinătăţi. Este imposibil însă de imaginat că doar modernizarea influenţează acest proces. Trebuie să fi existat şi alţi factori care să fi influenţat transformarea vecinătăţilor, cum ar fi o aculturaţie incompletă, sau diferenţe de mentalitate care îi fac pe români să nu accepte anumite aspecte convenabile mentalităţii saşilor, sau neconcordanţa între forma de organizare săsească şi modul de viaţă românesc.

Acest proces de preluare a unei forme de organizare din cadrul unei minorităţi poate fi încadrat în teoriile lansate de psihologia socială, cu privire la influenţa minorităţilor asupra majorităţii. Ideile minorităţilor pot fi preluate de majoritate, acestea având un impact social destul de puternic, dar de natură latentă. Dacă, de obicei majoritatea percepe ideile minorităţii ca „deviante", în momentul în care acestea sunt acceptate, este negată originea lor minoritară. Acceptarea unor idei de către majoritate, depinde şi de stilul de negociere al minorităţii şi de considerarea minorităţii ca in-group sau out-group. Procesul prin care majoritatea preia aceste idei ale minorităţii nu este nici imitaţie, nici învăţare socială, ci este un proces de constructivism social[8].

Majoritarii pot să dea un nou înţeles ideilor minoritare, înţeles diferit de sensul iniţial, noul sens fiind mai potrivit situaţiei în care se află majoritatea: „caracterul novator al poziţiei minoritare poate determina ţintele (majoritatea) să reconstruiască cognitiv noile categorizări"[9].

Întrebarea care se pune, vizavi de influenţa modernizării asupra modificării conţinutului vecinătăţilor, este de ce modernizarea acţionează selectiv din punct de vedere identitar, mai mult în cazul românilor decât în cazul saşilor? O aparentă contradicţie e născută de faptul că saşii au în general un nivel mai înalt de instrucţie, cadru propice acţiunii modernizării. Şi totuşi, vecinătăţile româneşti au avut mai mult de „suferit" în urma modernizării decât cele săseşti. Explicaţia este aceea că grupurile de saşi sunt grupuri închise, cu o tendinţă mai mare de păstrare a tradiţiei, ca grup minoritar orientat spre autoconservare. Această observaţie duce

[8] Serge Moscovici, Gabriel Mugny, Juan Antonio Perez, *Influenţa minorităţilor*, în volumul *Minoritari, marginali, excluşi,* coordonat de Adrian Neculau şi Gilles Ferreol, p. 22.

[9] *Ibidem,* p. 23.

la formularea întrebării dacă nu cumva vecinătatea e mai adecvată ca formă de organizare pentru saşi decât pentru români, dacă dincolo de forma de organizare, conţinutul, semnificaţia vecinătăţilor nu se potriveşte mai bine cu mentalitatea sasului. Pe lângă diferenţele de statut (majoritar, minoritar), e cunoscut faptul că între saşi şi români există diferenţe culturale mari. Pentru sasul raţional, meticulos, a face o strictă contabilizare a vieţii sale prin intermediul vecinătăţii are un sens, o semnificaţie apropiată de „sufletul" său. Pentru români, caracterizaţi de atribute total diferite, forma de organizare nu mai pare atât de „naturală", iar unele practici la care s-a renunţat, par probabil constrângătoare. Dincolo de semnificaţiile pe care le are vecinătatea pentru români şi pentru saşi, ea e creată pentru scopuri, obiective diferite. Pentru saşi e un mod de a-şi conduce viaţa în acord cu nişte principii culturale, şi de asemenea un mecanism de protejare determinat de statutul de minoritate etnică. Pentru români e „ceva" care îi aduce în rând cu saşii, e ajutor de înmormântare, e eventual petrecere. Scopuri total diferite, pornind de la situaţii diferite. Pornind de la ipoteza anterioară, aceea că vecinătatea e mai potrivită ca formă de organizare pentru saşi decât pentru români, poate fi lansată *o ipoteză generală de tipul – vecinătatea e mai potrivită ca formă de organizare pentru populaţii minoritare decât pentru populaţii majoritare, pentru că unul din elementele care influenţează destul de mult modul de organizare al saşilor e faptul că sunt o minoritate etnică* .

În general minorităţile, prin faptul că se simt considerate străine şi izolate de către populaţia majoritară, îşi creează mecanisme defensive care să contracareze aceste fenomene. Cel mai bun mecanism de acest fel e probabil un grad înalt de coeziune în cadrul comunităţii, coeziune care poate fi realizată prin forme de organizare ca vecinătatea. Ipoteza generală a adecvării vecinătăţii pentru cazul minorităţilor e o ipoteză „dură". Ea ar implica faptul că vecinătăţile ţiganilor din Cristian sunt aproape la fel de bine structurate ca vecinătăţile saşilor, şi mai bine structurate decât cele ale românilor. Acest fapt e contradictoriu deoarece prima vecinătate a ţiganilor din Cristian a apărut mult timp după prima vecinătate românească, şi e mai probabil ca ţiganii să fi preluat forma de organizare de la români, decât de la saşi. Preluând-o de la români, e imposibil de afirmat că vecinătăţile ţiganilor ar putea fi mai bine structurate. Ipoteza iniţială poate rămâne valabilă, dacă prin „mai bine structurat" înţelegem o aplicare mai riguroasă a normelor, dar nu existenţa unui conţinut simbolic mai mare. Complexul minorităţii, dorinţa de afirmare în faţa majorităţii pot duce la ambiţia de a aplica mai riguros forma de organizare. În mod cert vecinătăţile săseşti erau mai riguros organizate decât cele româneşti. Rămâne de văzut dacă ipoteza se verifică şi pentru vecinătatea ţiganilor. Pentru ţigani, mai este importantă şi existenţa unei raportări diferenţiate la majoritate: o tendinţă e cea de integrare, alta, foarte puternică, fiind aceea de menţinere a identităţii etnice, fapt care schimbă premisele ipotezei. Un alt factor care afectează condiţiile ipotezei este posibilitatea existenţei unor forme concurente de asociere, ca şatra.

Un factor important în procesul de transformare a vecinătăţilor, care e sub-integrat modernizării, e migraţia. Satul Cristian prezintă procese intense de emigrări şi imigrări. În ultimii ani un număr masiv de saşi a părăsit satul. De asemenea există un număr important de nou veniţi, sau venetici, de prin Mărginimea Sibiului, o mare parte din Jina, şi de prin Moldova. Plecarea saşilor din sat a avut ca urmare venirea unui număr şi mai mare de români noi, care au cumpărat casele acestora. Aceştia, după modelul celor din sat, şi-au format şi ei vecinătăţi. Există o separare destul de clară între vecinătăţile de români vechi şi vecinătăţile de venetici în Cristian. Plecarea saşilor a generat o slăbire a structurii vecinătăţilor săseşti prin diminuarea numărului membrilor. Imigrările, pe de altă parte, au pus în contact populaţia Cristianului cu oameni noi, informaţii noi, obiceiuri noi, într-un cuvânt, au supus-o unui proces de modernizare, proces care a slăbit şi structura vecinătăţilor româneşti.

Dacă modelul de organizare s-a dezvoltat diferit la români, acesta poate fi explicat şi printr-un mod de viaţă diferit de cel pentru care vecinătăţile au fost concepute. Ce e specific la români ca mod de viaţă? Ce favorizează sau defavorizează acest transfer? E greu de spus care este originea vecinătăţilor româneşti, dacă s-au format printr-un proces de aculturaţie sau ca alegere raţională a membrilor, sau ca rezultantă a celor două procese. Cert este că ele au suferit un proces de preluare şi transformare. Şi în acest proces, unele dintre funcţiile originale au supravieţuit, altele nu, cele mai multe ritualuri au rămas, unele, de asemenea, s-au pierdut[10], şi cel mai important, oarecum o urmare a acestor procese, ceva din conţinutul vecinătăţilor originare s-a pierdut. Care e conţinutul simbolic al unei forme de organizare? Este chiar funcţionalitatea acestei forme plus cauzele acestei funcţionalităţi. Conţinutul unei forme de organizare ca vecinătatea poate fi reprezentat schematic în felul următor:

Fig. 1

Forma şi conţinutul vecinătăţii. Procesele de tip input-output în cadrul vecinătăţii.

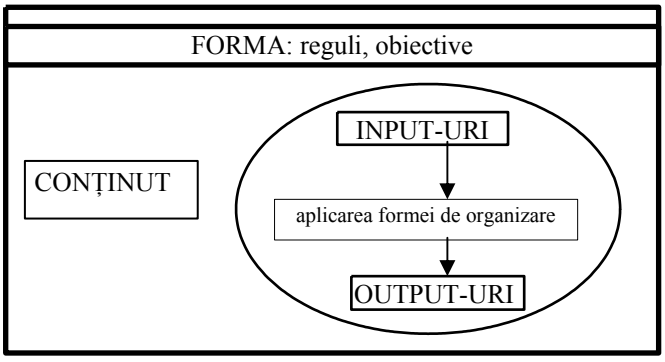

[10] Din informaţiile culese prin interviuri rezultă că vecinătăţile săseşti aveau însemne distinctive, cu caracter oarecum secret. Românii nu par să aibă astfel de însemne ale vecinătăţii.

Forma e constituită exclusiv din regulile scrise sau nescrise promovate, structura de conducere, şi obiectivele pe care îşi propune să le realizeze. Conţinutul e constituit după o schemă generală de tipul inputuri–outputuri. Începuturile sunt constituite din comportamente şi atitudini în baza regulilor vecinătăţii şi având în vedere obiectivele propuse în principal. Componente secundare ale inputurilor sunt caracteristicile comunităţii respective, mediul social şi geografic, momentul temporal, procesele care au loc în societatea mai largă etc. Outputurile sunt procese de genul: funcţionalitatea relaţiilor sociale, dezvoltarea unui capital social puternic, integrare comunitară, coeziune în cadrul grupului şi chiar prosperitatea comunităţii. Procesele care fac trecerea de la inputuri la outputuri sunt cele rezultate din aplicarea formei de organizare. Faptul că vecinătăţile româneşti au renunţat la unele dintre obiective, au adoptat o formă mai slab structurată a vecinătăţilor, are repercusiuni asupra fenomenelor enumerate printre outputuri în fig. 1. Conţinutul se modifică atât la nivelul inputurilor cât şi la cel al outputurilor, inclusiv în „cutia neagră", în cadrul aplicării formei de organizare.

4. CONCLUZII

Forma actuală a vecinătăţilor tinde să se distanţeze din ce în ce mai mult de tipul clasic sau ideal de vecinătate. Modificările sunt rezultate ale unor factori care acţionează asupra vecinătăţii clasice, cel mai important dintre aceştia fiind modernizarea, prin raţionalizare, calculabilitate, formalizarea şi universalizarea relaţiilor sociale, scăderea gradului de integrare ş.a. Datorită acestor modificări, ce afectează mai întâi valorile, sistemul normativ nu mai e „în pas" cu sistemul valoric, apare un gen de „decalaj cultural" (Ogburn). Se produc astfel, schimbări la nivelul structurii şi conţinutului instituţiei pentru a facilita adaptarea la noua situaţie.

Lucrarea a încercat să tatoneze terenul în jurul unor ipoteze care rămân de demonstrat sau infirmat. Astfel, se susţine că modernizarea acţionează ca factor principal în transformarea vecinătăţilor, alţi factori importanţi care influenţează direct structura acestora fiind migraţiile şi caracteristica de populaţie minoritară sau majoritară. Ipoteza centrală rămâne aceea că forma actuală a vecinătăţilor, în urma transformărilor suferite, şi-a piedut conţinutul simbolic iniţial, devenind o formă de organizare mult mai puţin structurată. De asemenea, modelul săsesc acoperea o arie mult mai largă de activităţi sociale şi probleme, modelul românesc restrângându-şi aria foarte mult. Figura 2 reprezintă principalii factori care au influenţat modelul românesc al vecinătăţii.

Minorităţile săseşti au reuşit să „impună" modelul lor de organizare datorită unui proces complex de aculturaţie, de construire socială a unor idei, de criptomnezie socială şi alegere raţională. Care dintre aceste procese a fost cel mai

reprezentativ în naşterea noii forme de organizare nu este important, ci faptul că românii au preluat-o. Noua formă de organizare a fost adaptată propriilor nevoi, propriului model cultural şi propriului statut social. Pe lângă aceste modificări făcute, modelul românesc se îndepărtează de modelul iniţial datorită influenţei mai mari a modernizării şi a migraţiilor asupra sa. Toţi aceşti factori au condus la pierderea conţinutului simbolic şi la o formă de organizare mai puţin structurată.

Fig. 2
Factori care influenţează modelul românesc al vecinătăţii

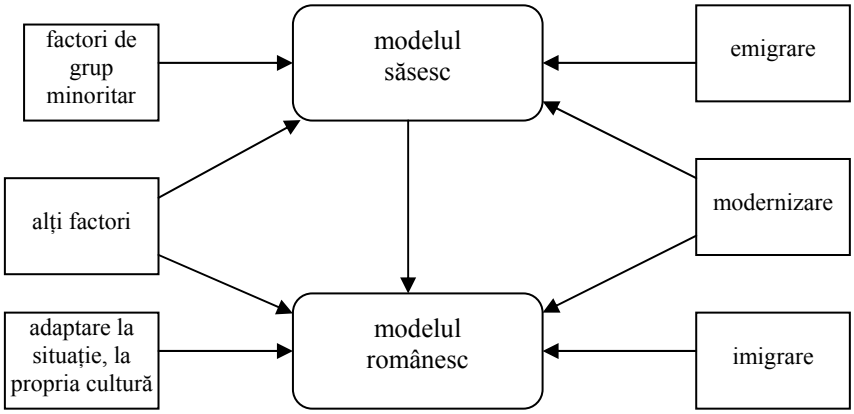

Lucrarea a analizat relaţia modernizare – vecinătate, numai în sensul influenţării modelului românesc al vecinătăţii de către modernizare. Relaţia inversă nu e însă exclusă. Vecinătaţile pot fi la rândul lor promotoare ale modernităţii.

Din punct de vedere al funcţionalităţii şi obiectivelor, modelul săsesc şi cel românesc nu pot fi comparate, pentru că acţionează în câmpuri cultural-sociale diferite, fiind modele diferite. Din punct de vedere al structurii însă, vecinătăţile săseşti erau fără îndoială mai riguros structurate decât cele românesti, de astăzi. Cât despre conţinutul simbolic, el fiind mai aproape de mentalitatea săsească, a fost aproape ignorat de români, aceştia preferând să construiască un conţinut simbolic nou, mai aproape de stilul lor de viaţă şi de propria mentalitate.

BIBLIOGRAFIE

1. RAYMOND BOUDON, FRANÇOIS BOURRICAUD, *Dictionnaire critique de la sociologie,* Presses Universitaires de France, 1982.
2. DANIEL CHIROT, *Social Change în the Modern Era*, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers,1986.

3. ANTHONY GIDDENS, *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age,* Stanford University Press, Stanford, California, 1991.
4. ADRIAN NECULAU, *Gilles Ferreol (coord), Minoritari, marginali, excluşi,* Polirom, Iasi, 1996.
5. EVERETT M. ROGERS, RABEL J. BURDGE, *Social Change în Rural Societies*, Appleton-Century Crofts, Meredith Corporation, New York, 1972.
6. TRAIAN ROTARIU, ANDREI ROTH, RUDOLF POLEDNA, *Studii weberiene*, Clusium, Cluj-Napoca, 1995.
7. MAX WEBER, *Economie et societe*, Paris, Plon, 1971.

A TREIA CONFERINȚĂ EUROPEANĂ DE SOCIOLOGIE[1]
23 – 30 august, Essex, Marea Britanie

Numărul 6 din iarna anului 1997/98, al acestei publicații sociologice europene semnalează: principalele teme ale celei de a treia Conferințe europene de sociologie ce a avut loc în Marea Britanie, la Universitatea din Essex, între 27 - 30 august 1997; alegerea noului Comitet executiv al Asociației; următoarele conferințe europene de sociologie; jurnalul E.S.A. (European Sociological Association) „Societățile europene"; seria de cărți E.S.A.; rețelele de cercetare și lucrările membrilor acestora; Raportul la Conferință și diferite anunțuri.

La bilanț, organizatorii consideră că activitatea E.S.A. a fost încununată de succes, aceasta neexcluzând ideea că ar trebui și ar putea să facă mai mult, în special în țările romanice. Trebuie să se dezvolte mai multe rețele de cercetare în alte zone importante despre studiul sociologic al Europei. De asemenea, E.S.A. trebuie să se instituie ca o voce profesională și intelectuală mai eficientă a sociologiei europene.

Un proiect cheie în acest sens va fi jurnalul E.S.A. „Societățile europene".

Actuala Conferință a fost precedată de cele din Viena din 1992 și de la Budapesta din 1995.

Conferința a patra a E.S.A. se va ține la Amsterdam în 18–21 august 1999, cu titlul *Will Europe work*? problemă atractivă pentru gândirea sociologică în ambele sensuri: întrebându-ne despre viitorul „societăților muncii" europene și despre apariția cadrului instituțional al Societății Europene. Cu 10 ani în urmă, „Europa" era un fenomen încă foarte departe pentru cei mai mulți locuitori ai Uniunii Europene, de obicei vorbindu-se de Europa ca spațiu geografic, cu alte cuvinte, Europa n-a fost niciodată un spațiu public în funcțiune, nici o realitate politică puternică.

Acum, cu procesele de la Maastricht și cu extinderea Uniunii spre Nord și Est, lucrurile se schimbă rapid. Orizontul schimbării este controversat încă. Cei mai mulți cercetători ai unificării europene par să creadă că unificarea va fi în mod necesar destul de limitată și că Europa poate chiar să devină din nou împărțită sub presiunea unor viitoare crize economice și politice. Pe de altă parte, este pe drept arătat, în studiile europene despre „dimensiunea socială", că instituțiile noului „stat" european penetrează deja viața socială într-o măsură mult mai mare decât este presupus în mod obișnuit și cu noi forme instituționale.

Se resimte lipsa unor cercetări sociologice concertate în domeniile: economia politică a Europei și procesul de la Maastricht; schimbarea frontierelor europene (exemplu, percepții mutuale, schimburi, excluderi și migrație); apariția unificării culturale.

La Conferința E.S.A., 1997, din Marea Britanie, participarea a fost susținută de către nordici: majoritatea erau din U.K., nordul Europei și mici țări din N.V. Europei. Francezii, italienii, spaniolii au fost izbitor și regretabil absenți. Europenii din răsărit au fost mai numeroși și ar fi fost mai mulți dacă costul participării n-ar fi fost prea mare pentru ei. Marea problemă este totuși cum să atragem mai mulți europeni din sud și cum să facem Congresele mai permisive (sub aspect financiar, bineînțeles, n.n.) pentru europenii din răsărit și centru.

O ierarhie după prezența la Conferința Essex arată că Marea Britanie este pe locul 1, Ungaria pe locul 2, Germania pe locul 3, Olanda pe locul 4, țările scandinave pe locurile 5–8, între care Finlanda se înscrie în topul scorului. Din statele europene din sud numai Italia, pe locul 10 și Slovenia, pe locul 17, se situează rezonabil; altele, Spania locul 19, Grecia locul 20 și Portugalia mai jos. Un motiv de mare supărare este poziția Franței – locul 15 – care cere ca la o următoare conferință

[1] Material redactat pe baza textelor publicate în "European Sociologist", nr. 6, 1997/98.

„Revista Română de Sociologie", serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p. 171–172, București, 1998

să se adauge şi limba franceză ca limbă secundară a dezbaterilor. În ierarhia participanţilor la Conferinţa de la Essex, România a fost pe locul 22, înaintea ei situându-se Slovacia locul 9, Ţările Baltice locul 12, Polonia locul 13, Rusia locul 14, Slovenia locul 17.

Ponderea redusă a sociologilor români participanţi este şi ea o expresie a crizei economice adânci în care se zbate ţara, criză ce atinge şi domeniul mai eterat al ştiinţei.

Maria Cobianu-Băcanu

FACTORI SOCIO-ECONOMICI CARE INFLUENȚEAZĂ SITUAȚIA BĂTRÂNILOR DIN ROMÂNIA

SORIN M. RĂDULESCU

1. ELEMENTE PENTRU O STRATEGIE DE CERCETARE BAZATĂ PE EVALUAREA CALITĂȚII VIEȚII ŞI ANALIZA CONDUITELOR ECONOMICE ALE VÂRSTNICILOR

Dintre toate etapele de vârstă, bătrânețea este cea mai vulnerabilă față de presiunile şi constrângerile economice. La aceasta contribuie atât caracteristicile biologice şi psihologice specifice vârstei a treia, printre care fragilitatea, involuția şi potențialul scăzut de activitate, cât şi starea de dependență a unei mari părți dintre membrii acestui grup de vârstă, determinată de boală sau invaliditate, de imposibilitatea obiectivă de a-şi asuma, în continuare, un rol activ. Totodată, în societățile în care există o rată înaltă a şomajului, nu există oportunități de utilizare a forței de muncă a acelor vârstnici care îşi mențin potențialul fizic şi psihic la un nivel acceptabil şi pot presta ocazional diferite activități.

Deşi procesul de îmbătrânire este diferit de la o persoană la alta, bătrânețea ca stare şi proces, este influențată de interdependența care se stabileşte între o serie de factori, printre care calitatea condițiilor vieții materiale şi spirituale, mediul familial, anturajul individului, participarea sa la viața socială etc. De asemenea, vârsta a treia se caracterizează printr-o restrângere drastică a rolurilor sociale şi profesionale, ca şi printr-o prezență masivă a bolilor degenerescente, care reduc mobilitatea individului şi măresc riscul dependenței sale de familie şi de societate.

Asupra acestor aspecte insistă majoritatea studiilor de gerontologie socială, care au evidențiat şi evidențiază că *starea de dependență* a bătrânilor este indicatorul cel mai valid pentru a putea evalua, în mod adecvat, problemele economice cu care se confruntă acest grup de vârstă. Există, în acest sens, cinci forme de dependență :

a. *dependența economică,* rezultată din pierderea, de către vârstnici, a rolului social activ de producător a propriilor bunuri şi servicii;

b. *dependența fizică,* datorată existenței unei stări de boală, handicap sau invaliditate;

c. *dependența mentală,* care provine din diminuarea progresivă a memoriei şi instaurarea eventuală a simptomelor demenței senile;

d. *dependența socială,* rezultată din diminuarea rolurilor sociale exercitate de către vârstnici şi din raritatea contactelor sociale, datorată pierderii partenerului de viață, a unor rude apropiate sau prieteni;

„Revista Română de Sociologie”, serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p. 115–132, Bucureşti, 1998

e. *dependența emoțională,* care pare independentă de vârstă, fiind, mai degrabă, un efect al particularităților psihice ale anumitor persoane vârstnice, dar şi al problemelor de viață presante cu care trebuie să se confrunte.

Dependența economică este forma cea mai strâns legată de dificultățile şi obstacolele care caracterizează nivelul de trai al vârstnicilor. Totuşi, dincolo de accentul pus pe starea de dependență economică, foarte puține studii furnizează informații detaliate asupra *calității vieții* şi *conduitelor economice* ale vârstnicilor, adică privind modalitățile specifice prin care ei se confruntă cu constrângerile impuse de mediul social, pentru a-şi procura bunuri sau servicii necesare traiului zilnic. Atât în România, cât şi în alte țări din Est sau din Vest, cea mai mare parte din investigațiile care urmăresc identificarea şi evaluarea condițiilor de viață ale populației vârstnice se limitează la descrierea şi analiza lor statistică. Aceste modalități de evaluare sunt, fără îndoială, importante dar ele nu reuşesc decât să ofere o imagine parțială asupra diverselor *stiluri de viață* şi diferitelor *strategii de supraviețuire* ale unor categorii specifice de vârstnici. Utilitatea investigațiilor menționate este limitată, de fapt, de metodele pe care le utilizează şi care nu permit distingerea, în cadrul categoriei generale a vârstnicilor, a unor grupuri cu trebuințe specifice şi cu conduite economice particulare. De exemplu, se ştie că bătrânețea poate fi periodizată în mai multe feluri, cea mai frecventă periodizare fiind aceea care împarte vârsta a treia în trei etape principale: **1.** perioada de *trecere* la bătrânețe (între 65–75 de ani); **2.** perioada bătrâneții *medii* (între 76-85 de ani) şi perioada bătrâneții *longevive* (peste 85 de ani). Din punct de vedere al conduitelor economice, fiecare din aceste etape are trăsături distincte, astfel că grupul celor care se includ în bătrânețea medie sau longevivă, are alte trebuințe şi alte modalități de consum decât grupul celor care fac parte din perioada de trecere spre bătrânețe.

Analiza calității vieții caracteristice vârstnicilor este importantă pentru că permite, în acelaşi timp, sublinierea inegalităților condițiilor de viață specifice diverselor grupuri de bătrâni şi elaborarea, pe această cale, a unui program corespunzător de protecție socială diferențiată şi, implicit, a unor măsuri de promovare a unei distribuții mai echitabile a bunurilor şi serviciilor. Asemenea analize evaluative sunt utile şi din perspectiva prelungirii duratei de viață, pornind de la premisa că speranța de viață, pentru anumite categorii de vârstnici, este strâns legată de condițiile care caracterizează nivelul lor de viață, inclusiv cel al calității vieții. Deşi se ştie că durata medie de viață în țările dezvoltate economic este mai lungă decât în țările mai puțin dezvoltate sau subdezvoltate, se cunoaşte mai puțin gradul de influență exercitat asupra acestei tendințe de către diverşi factori cu caracter socio-cultural.

Ca un alt tip de informație deficitară sau insuficientă, statisticile nu oferă indicații clare asupra modului în care condițiile de viață sau conduitele economice acționează, ele însele, asupra diferențelor existente în procesul de îmbătrânire la diferite vârste. Deşi se consideră că, cel mai adesea, factorii genetici şi potențialul de sănătate au rolul cel mai important în existența diferențelor între diverse grupuri de vârstnici, se apreciază, numai rareori, că nivelul de trai şi conduita economică pot reprezenta factori la fel de importanți,

care exercită şi ei o influenţă deloc neglijabilă asupra îmbătrânirii şi asupra modului cum se manifestă în acest proces diverse grupuri. Dificultăţile de cunoaştere în acest domeniu sunt amplificate şi de faptul că, în general, condiţiile care caracterizează nivelul de trai sunt analizate numai în funcţie de *cuantumul veniturilor*, care reprezintă un tip de indicator cu o capacitate informaţională limitată. În mod evident, acest indicator trebuie completat cu alţi indicatori, printre care, de exemplu, structura *bugetului de consum.*

Analiza calităţii vieţii şi a comportamentelor economice ale vârstnicilor, impune corelarea unui mare număr de variabile pertinente, printre care: trăsăturile de personalitate, contextul familial, reţeaua de contacte personale, implicarea în viaţa socială, stilul de viaţă, evenimentele care intervin în cursul perioadei de bătrâneţe, aspiraţiile lor în privinţa unui anumit mod de viaţă, capacitatea lor de cumpărare, consum şi economisire etc.

Cele mai adecvate metode şi tehnici care pot evidenţia, în mod sintetic şi relevant, această mare masă de informaţie sunt, exceptând statisticile, *biografiile personale* şi *studiile de caz*, realizate în cursul interviurilor cu diferite grupuri de vârstnici din diverse medii sociale. Aceste metode au avantajul de a limita interpretările generalizatoare ale conduitelor economice care-i caracterizează pe vârstnici ca o categorie de vârstă globală şi de a permite o explorare nuanţată a situaţiei lor *reale* de viaţă, pe care statistica, demers generalizator, nu o poate oferi decât parţial.

2. INDICATORI PRINCIPALI AI CALITĂŢII VIEŢII VÂRSTNICILOR

Noţiunea de *calitate a vieţii* caracteristică vârstnicilor s-a impus, în ultimele două decenii, ca una dintre cele mai utile noţiuni evaluative pentru analiza standardelor şi stilurilor de viaţă, folosită în numeroase studii şi cercetări dedicate acestei categorii de vârstă. Calitatea vieţii are numeroase semnificaţii interpretative, dar cele mai reprezentative sunt acelea care vizează aspectele *obiective*, adică acele caracteristici măsurabile ale vieţii vârstnicilor, care sunt cele mai importante pentru ei, şi aspectele *subiective*, care stabilesc propriile opţiuni şi preferinţe ale lor. Statistica, de exemplu, reprezintă un instrument principal pentru elaborarea unor indicatori sociali obiectivi, în timp ce anchetele de opinie constituie o tehnică specifică pentru elaborarea indicatorilor sociali subiectivi. Între indicatorii obiectivi şi subiectivi nu există însă o ruptură fundamentală, în măsura în care propriile evaluări ale subiecţilor pot oferi informaţii importante în legătură cu situaţia lor (obiectivă) de viaţă. De asemenea, noţiunea de calitate a vieţii vârstnicilor trebuie elaborată în strânsă legătură cu principalele procese şi fenomene care caracterizează situaţia vârstnicilor în relaţie directă cu procesele ori fenomenele demografice şi economice care caracterizează o ţară sau alta.

2.1. PRINCIPALELE TENDINŢE ALE ÎMBĂTRÂNIRII DEMOGRAFICE PE PLAN MONDIAL

Statisticile demografice ale ultimilor ani indică o creştere masivă a ponderii persoanelor vârstnice în cadrul populaţiei, iar pentru deceniul următor se

anticipează o menținere şi chiar o accelerare a acestei evoluții. În anul 1990, aproape o jumătate de miliard de oameni, adică circa 9% din totalul populației mondiale, avea vârsta de peste 60 de ani, indicând accentuarea procesului cunoscut sub denumirea de îmbătrânire *demografică.* În ceea ce priveşte ponderea populației peste 65 de ani, aceasta număra 12% (60 milioane) în țările dezvoltate economic şi 4 % (20 milioane) în țările în curs de dezvoltare (vezi tabelul 1).

Tabelul 1
Ponderea populației vârstnice în anul 1990

Zona	***%***
Lumea mondială	6
Țările dezvoltate economic	12
Țările în curs de dezvoltare	4
Africa	3
America Latină	5
America de Nord	12
Asia	5
Europa	13
Oceania	9
Fosta U.R.S.S.	9

(Sursa: *The World Bank, 1994)*

Până la sfârşitul anului 2 000, numărul de persoane, care va avea vârsta de 65 de ani şi peste această vârstă, va ajunge la aproximativ 75 de milioane numai în țările dezvoltate economic. Estimările pentru anul 2 030 arată că numărul celor care au 60 de ani şi peste această vârstă se va tripla, ajungând la circa 1,4 miliarde, ceea ce va reprezenta o proporție de aproximativ 16% în populația totală. Cea mai mare parte a acestei creşteri (circa trei sferturi) se va petrece în țările în curs de dezvoltare, mai mult de jumătate în Asia şi peste un sfert în China (vezi graficul 1).

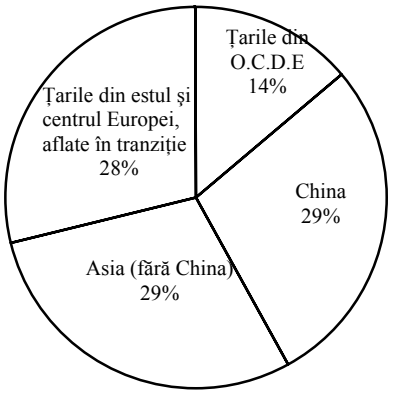

Graficul 1.
Procentajul creşterii populației în vârstă de peste 60 de ani până în anul 2030
(Sursa: The World Bank, 1994).

În concordanţă cu datele unei cercetări întreprinse de Banca Mondială asupra vârstnicilor*, majoritatea celor vârstnici trăiesc în ţările sărace, care sunt şi cele mai populate. Estimările făcute cu ocazia acestei cercetări arată că, în anul 2 030, aproximativ trei sferturi din vârstnici se vor găsi în ţările care în prezent sunt neindustrializate, peste jumătate în Asia şi circa un sfert în China. Pe măsură ce creşte speranţa de viaţă şi scade rata natalităţii, se va accentua şi fenomenul de îmbătrânire demografică, determinând creşterea numărului de bătrâni şi, implicit, sporirea poverii economice care „apasă" tot mai greu asupra populaţiei active. În mod paralel cu această creştere, sistemele de securitate financiară, care sprijină persoanele de vârsta a treia, au devenit deficitare, nemaireuşind să preia decât o mică parte din povara economică menţionată. De asemenea, în ţările în curs de dezvoltare, o serie de fenomene şi procese, printre care urbanizarea, mobilitatea în creştere, sărăcia şi chiar războiul, determină erodarea nivelului de trai pentru numeroase familii şi reduc capacitatea financiară şi logistică a mijloacelor tradiţionale de securitate. Spre deosebire de ţările în curs de dezvoltare, ţările dezvoltate economic se confruntă, în primul rând, cu escaladarea costurilor, care ameninţă să copleşească programele publice de securitate socială a vârstnicilor, inclusiv plafonul pensiilor. La rândul lor, naţiunile aflate în tranziţie, care sunt în curs de a dezvolta sisteme coerente de securitate în sprijinul vârstei a treia, riscă să repete erorile costisitoare făcute de ţările puternic industrializate.

Pe plan mondial, în condiţiile ameliorării stării de sănătate datorate progreselor medicinei, familiile tind să aibă mai puţini copii, iar oamenii pot spera să trăiască mai mult. Aceasta determină îmbătrânirea populaţiei, dar şi creşterea dependenţei grupurilor vârstnice, demonstrată de numărul tot mai mare al celor activi care trebuie să sprijine material aceste grupuri. Dependenţa vârstnicilor de cei activi este deja mare în ţările dezvoltate din punct de vedere economic şi se estimează o creştere accentuată a rapoartelor de dependenţă între activi-inactivi în cea mai mare parte a ţărilor din America Latină, Europa Centrală şi de Est, Asia Centrală şi China. În preajma anului 2 030 numai Africa va avea o populaţie suficient de tânără, pentru a nu trece povara sprijinului celor vârstnici pe seama celor activi.

Ponderea populaţiei vârstnice creşte – aşa cum observă demografii – şi în funcţie de venitul pe cap de locuitor. În ţările care au un venit mic pe cap de locuitor, populaţia în vârstă de peste 60 de ani reprezintă aproximativ 7% din populaţia totală. Această pondere creşte între 12 şi 16% în ţările cu venit mediu şi la peste 17% în ţările cu venit mare pe cap de locuitor. Venitul pe cap de locuitor determină, în acelaşi timp, raportul de dependenţă dintre numărul vârstnicilor şi populaţia aptă de muncă, raport care decurge, de altfel, şi din rata mai scăzută a fertilităţii şi din capacitatea de prelungire a vieţii, datorită noilor tehnologii

* *Averting the Old Age Crisis,* A World Bank Policy Research Report, Oxford University Press, 1994.

medicale, în ţările puternic dezvoltate economic. Ca efect al acestor influenţe, manifestate şi în ţările în curs de dezvoltare, acestea vor cunoaşte, în viitor, un proces de îmbătrânire demografică mai rapidă decât cea care a caracterizat ţările dezvoltate. Evaluările demografice arată că au fost necesari 140 de ani pentru ca proporţia bătrânilor să se dubleze de la 9 la 18% în Franţa, 86 de ani în Suedia, 45 de ani în Anglia etc. În schimb, pentru reproducerea aceleiaşi ponderi de vârstnici, va fi nevoie doar de 34 de ani în China sau de numai 22 de ani în Venezuela.

2.2. EVOLUŢIA POPULAŢIEI VÂRSTNICE ÎN ROMÂNIA

În România, procesul de îmbătrânire demografică a început mai târziu decât în celelalte ţări europene şi a avut o intensitate mai scăzută, caracterizată prin ritmuri lente de creştere. Mai multe fenomene au fost şi sunt specifice pentru acest proces: pe de o parte, scăderea ratei anuale de creştere a populaţiei şi a ratei natalităţii, iar pe de altă parte, scăderea ratei sporului natural şi creşterea ratei mortalităţii, în condiţiile unei uşoare creşteri a speranţei de viaţă (vezi tabelul 2).

Tabelul 2

Principalii indicatorii care atestă specificul procesului de îmbătrânire demografică în România

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Rata anuală de creştere a populaţiei (%)	0,43	0,24	-0,09	-1,71	-0,15	-0,11	-0,22	-0,32
Rata natalităţii (la 1000 de locuitori)	16,0	13,6	11,9	11,4	11,0	10,9	10,4	10,2
Rata sporului natural	5,3	3,0	1,0	-0,2	-0,6	-0,8	-1,6	-2,4
Rata mortalităţii (la 1000 locuitori)	10,7	10,6	10,9	11,6	11,6	11,7	12,0	12,6
Speranţa de viaţă la naştere	72,4	72,7	73,1	73,2	73,2	73,3	73,4	73,4

(Sursa: Prelucrare după datele Comisiei Naţionale de Statistică, 1997).

Comparaţia acestor indicatori cu indicatorii înregistraţi în alte ţări evidenţiază o serie de deosebiri[*]. De exemplu, rata anuală de creştere a populaţiei a înregistrat, în anul 1990, 0,6% în Europa şi Asia Centrală, 0,5% în ţările cu economii dezvoltate şi 1,5% în ţările cu economii mediu dezvoltate, în timp ce în acelaşi an, în România, ea era de numai 0,2%, anii care au urmat consemnând o scădere accentuată a acestui indicator. Evoluţia ratei mortalităţii a urmat, de asemenea, o tendinţă specifică, în aşa fel încât, spre deosebire de ţările dezvoltate din Europa, în care rata mortalităţii este, în prezent, de numai 8 la mia de locuitori, în România această rată a crescut constant de la 10,7 la mia de locuitori în anul 1989, la 12,6 la mia de locuitori în anul 1996. În fine, comparativ cu alte ţări dezvoltate economic, în care speranţa de viaţă la naştere se situează, în prezent, între 75 – 79 de ani (75 în Anglia, 76 în Belgia şi Statele Unite, 77 în Franţa, Canada, Italia şi Olanda, 78 în Suedia şi Elveţia, 79 în Japonia etc.), în România această speranţă de viaţă este stabilită la circa 73 de ani. Dacă se

[*] *World Development Report 1993,* The World Bank, Oxford University Press, 1993.

iau în calcul toate aceste deosebiri, speranţa de viaţă în România este cu şase ani mai mică decât media europeană. În acelaşi timp, în România, ponderea cea mai mare a deceselor este deţinută de populaţia de peste 60 de ani, care, în anul 1996, a atins 74,7% din numărul total de decese.

Cel mai îngrijorător fenomen care atestă în mod evident îmbătrânirea demografică îl reprezintă chiar ponderea populaţiei vârstnice în totalul populaţiei generale din România. Astfel, conform datelor deţinute de Comisia Naţională de Statistică, între anii 1990–1997, numărul persoanelor în vârstă de peste 60 de ani s-a dublat, în timp ce numărul celor sub 15 ani s-a redus cu o cincime. În timp ce ponderea tineretului în cadrul populaţiei totale a scăzut constant, de la 28,1% în anul 1990, la 19,2% în anul 1996, populaţia vârstnică de peste 65 de ani a crescut de la 10,8% la 17,7%, tineretul înregistrând un ritm de creştere de numai circa 3%.

Această tendinţă va continua şi în următoarele decenii. Astfel, ponderea tinerilor aflaţi sub vârsta de 15 ani se va reduce sub 20% înainte de anul 2 000, ajungând la 16% în anul 2 010 şi la 15,2% în anul 2 020, numărul lor continuând să scadă la 1,5 milioane în următorii 25 de ani. În schimb, în preajma anului 2 000, ponderea vârstnicilor o va depăşi pe cea a tinerilor, crescând apoi la 19% în anul 2 010 şi la 22% în anul 2 020.

În prezent, populaţia vârstnică din România (incluzând toate persoanele de 60 de ani şi peste această vârstă) cuprinde peste 3,8 milioane de persoane, reprezentând circa 16,7% din totalul populaţiei. Din totalul ei, 12,2% (aproape 2.800.000 de persoane) o constituie bătrânii care au 65 de ani şi peste. Din punct de vedere al ponderii diverselor grupuri de vârstnici în funcţie de vârstă şi sex, situaţia este redată în tabelul 3.

*Tabelul **3***
Situaţia bătrânilor din România pe grupuri de vârstă şi pe sexe

Grupa de vârstă	Proporţia din totalul populaţiei (%)	Ponderea în totalul grupei de vârstă (%)	
		Bărbaţi	Femei
60–64 ani	5,6	47,4	52,6
65–69 ani	4,6	45,0	55,0
70–74 ani	2,4	39,9	60,1
75 ani şi peste	4,1	38,6	61,4

(Sursa: Comisia Naţională de Statistică,1997)

Cea mai mare pondere în totalul vârstnicilor o reprezintă grupurile care au vârsta de 60–64 de ani şi 65–69 de ani. Numărul cel mai ridicat de vârstnici este în rândul femeilor, mai ales la vârstele cele mai înaintate.

În ceea ce priveşte proporţia vârstnicilor care au 65 de ani şi peste această vârstă, pe ani şi pe medii de locuire, aceasta este reprodusă în tabelul 4.

Tabelul 4

Proporţia populaţiei în vârstă de 65 de ani şi peste în mediul urban şi rural

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
TOTAL	*10,1*	*10,4*	*10,7*	*11,1*	*11,4*	*11,7*	*12,0*	*12,2*
RURAL	13,3	14,0	14,3	15,1	15,5	15,9	16,3	16,5
URBAN	7,3	7,4	7,7	7,8	8,0	8,2	8,5	8,7

(Sursa: Comisia Naţională de Statistică, 1997)

Conform datelor din tabelul 4, tendinţa de îmbătrânire a populaţiei din mediul rural este evidentă, în aşa fel încât numărul vârstnicilor din mediul rural este dublu faţă de cel din mediul urban. Această tendinţă s-a accentuat de la un an la altul.

În totalul general al vârstnicilor, peste 91% reprezintă persoane complet inactive, iar peste 75% îl deţin pensionarii. Dacă numărul de bărbaţi pensionari din mediul rural depăşeşte pe cel existent în mediul urban, numărul de femei pensionare din mediul urban este mai ridicat decât al femeilor pensionare din mediul rural. De asemenea, spre deosebire de mediul urban, în mediul rural există o proporţie mai ridicată de vârstnici care nu au nici o sursă de venit de la stat, ponderea acestei categorii fiind de 13% în totalul populaţiei vârstnice din ambele medii.

Alt indicator, raportul de dependenţă economică între populaţia activă şi cea vârstnică, este de aproximativ 3,5/1, aceasta însemnând că resursele necesare pentru întreţinerea fiecărui vârstnic trebuie asigurate de 3–4 persoane active.

Cifrele pe care le-am menţionat demonstrează tendinţa de continuare a procesului de îmbătrânire demografică din România, care – conform estimărilor demografilor – a fost, până acum alert, dar va deveni în viitor mai lent, determinând totuşi, deteriorarea echilibrului între grupurile mari de vârstă (tineri, adulţi şi bătrâni) şi având, din acest punct de vedere, profunde efecte sociale şi economice, cu implicaţii directe asupra posibilităţii de reînnoire a forţei de muncă.

Toate aceste evoluţii nefavorabile au drept cauză principală deteriorarea nivelului de trai, atât în perioada de dinainte de anul 1989, în condiţiile unei carenţe cronice în nutriţia populaţiei, cât şi după această perioadă, în condiţiile necorelării preţurilor cu salariile, scăderii puterii de cumpărare, declinului stării de sănătate, scăderii dramatice a nivelului calităţii vieţii.

Economiile est-europene, aflate în tranziţie – aprecia Banca Mondială – cheltuiesc pentru vârstnici mai mult decât le permit veniturile şi situaţia lor demografică. Cauzele principale pentru care se menţine această stare de lucruri sunt, între altele, ratele mari de dependenţă economică, pensionarea anticipată, vârsta legală scăzută de pensionare, impozitele ridicate, absenţa unui sistem adecvat de indexare şi evaziunea fiscală. Nivelul extrem de scăzut al veniturilor populaţiei vârstnice şi lipsa unei protecţii sociale corespunzătoare, determină o deteriorare marcată a nivelului de trai al acestei categorii, situaţie care se resimte profund la nivelul ţării noastre.

2.3. NIVELUL REDUS AL VENITURILOR - INDICATOR REPREZENTATIV AL SCĂDERII NIVELULUI CALITĂŢII VIEŢII VÂRSTNICILOR DIN ROMÂNIA.

Una dintre problemele cele mai dramatice cu care se confruntă bătrânii din România în prezent, o constituie nivelul extrem de redus al resurselor materiale. Datele cercetărilor întreprinse asupra acestui subiect evidenţiază că, în actuala perioadă pe care o parcurge ţara noastră, numai un procent redus de circa 5–10% din populaţie reuşeşte ca din venituri să aibă un nivel de viaţă lipsit de privaţiuni, aproximativ 15 – 20% îşi poate rezolva în mod decent satisfacerea trebuinţelor şi restul, adică partea cea mai numeroasă, se luptă cu mari dificultăţi materiale. Circa o treime din populaţie se confruntă cu mari probleme de sărăcie. Din rândul acestei categorii face parte majoritatea vârstnicilor al căror cuantum scăzut al pensiilor şi altor venituri determină o profundă deteriorare a nivelului lor de trai, concretizată în scăderea puterii de cumpărare şi în orientarea către un consum inferior din punct de vedere calitativ, cu efecte directe asupra declinului stării lor de sănătate. Ca urmare a creşterilor succesive de preţuri şi a amplificării inflaţiei, în prezent, peste 60% dintre bătrâni se situează sub pragul nivelului de sărăcie, mai ales aceia care sunt obligaţi să se întreţină doar din pensii, iar acestea sunt, în prezent, foarte scăzute (mici).

În luna decembrie a anului 1997, a fost înregistrat un număr de 3 858 000 de pensionari în sistemul asigurărilor sociale, dintre care, aproximativ 70% cu vechime completă în muncă şi circa 30% cu vechime de muncă incompletă. Faţă de aceeaşi dată a anului 1996 s-a înregistrat o creştere cu circa 4% (un plus de 145 000 de pesionnari). Pensia medie lunară a fost de 318 416 lei, cu unele deosebiri pentru pensionarii cu vechime completă (care au primit o pensie medie lunară de 404 255 de lei) şi pentru cei cu vechime de muncă incompletă (care au primit lunar, în medie, numai 251 016 de lei). La numărul pensionarilor din sistemul asigurărilor sociale de stat se adaugă cei din agricultură, care depăşesc 1 700 000 de persoane şi care au primit pensiile cele mai scăzute – în medie doar 86 647 lei pe lună. Dat fiind numărul extrem de mare de pensionari, raportat la numărul de salariaţi, Ministerul Muncii şi Protecţiei Sociale aprecia că există pericolul reducerii gradului de acoperire a cuantumului pensiilor, cu atât mai mult cu cât bugetul asigurărilor sociale de stat a înregistrat constant evoluţii negative. Cel mai important factor care a determinat aceste evoluţii îl constituie debitul agenţilor economici, care datorează bugetului menţionat suma de 1 681 miliarde de lei, la care se adaugă încă 928 miliarde de lei majorări.

Dincolo de cuantumul mic al sumelor primite de pensionari, sistemul actual de calcul al pensiilor, în funcţie de categorii profesionale şi ani de activitate, este caracterizat de o serie de deficienţe, în măsura în care, cu excepţia acordării unor indexări modeste, nu există o corelare fermă între pensii şi veniturile salariale. Dată fiind creşterea preţurilor în funcţie de creşterea TVA, în luna februarie 1998, organizaţiile de pensionari (în primul rând, Federaţia Pensionarilor) au solicitat Guvernului o indexare lunară care să fie cu 3% mai mare decât cea acordată

salariaţilor şi să acopere discrepanţele existente între inflaţia existentă şi cea din 1997, suplinind astfel, 90% din creşterea preţurilor. Urmare a acestui demers, la sfârşitul aceleiaşi luni, Ministerul Muncii şi Protecţiei Sociale a semnat un protocol cu organizaţiile de pensionari prin care se solicită Ministerului de Finanţe, creşterea prestaţiilor sociale pentru vârstnici, inclusiv a pensiilor. Potrivit acestui protocol, pensiile de asigurare socială de stat, aflate în plată la data intrării în vigoare a noii Legi privind sistemul public de pensii şi alte drepturi (probabil în 1999), vor fi recalculate astfel: cuantumul pensiei se transformă în cuantum echivalent existent la nivelul lunii octombrie 1990, iar acest cuantum se multiplică cu creşterea pensiei medii totale de asigurări sociale de stat, de la data menţionată până la data intrării în vigoare a noii legi. Dacă valoarea pensiei aflate deja în plată este mai mare decât cuantumul pensiei recalculate, rămâne valabilă pensia aflată în plată. În caz contrar, este valabilă pensia recalculată. La cuantumul pensiei recalculate se va mai adăuga şi pensia suplimentară aflată în plată, iar totalul astfel obţinut se transformă în *punctaj*, prin raportarea la valoarea punctului de pensie. De asemenea, cuantumul ajutoarelor sociale acordate din bugetul asigurărilor sociale va fi transformat în punctaj, prin raportarea la valoarea punctajului de pensie, care va fi stabilită în momentul intrării în vigoare a noii legi. De asemenea, un sistem mai echitabil şi mai flexibil de calcul va fi adoptat o dată cu aplicarea, începând probabil din 1999, a sistemului privat de pensii.

Asemenea reglementări sunt menite – speră specialiştii – să îmbunătăţească considerabil modul actual de calcul al pensiilor, care determină nedreptăţi flagrante, atât între pensionari şi salariaţi, cât şi între diferite categorii de pensionari. Totodată, sistemul de calcul bazat pe puncte va descuraja evaziunea acelor agenţi economici care nu-şi achită obligaţiile la fondul de asigurări sociale şi se va referi, de asemenea, la întreaga carieră profesională a persoanelor asigurate. Cu această ocazie, va fi extinsă obligativitatea participării la sistemul public de pensii asupra întregii populaţii active şi va fi sporită vârsta de pensionare, de la 60 la 65 de ani pentru bărbaţi, în următorii 14 ani, şi de la 55 la 62 de ani pentru femei, în decurs de 22 de ani. Proiectul noii legi a pensiilor mai propune, între altele, revizuirea sistemelor grupelor de muncă, prin restrângerea locurilor de muncă încadrate în fostele grupe I şi II şi instituirea sistemului locurilor de muncă încadrate în condiţii *speciale* şi a celor încadrate în condiţii *deosebite*. Locurile de muncă în condiţii *speciale* sunt cele din unităţile miniere, pentru personalul care îşi desfăşoară activitatea în subteran, cel puţin 50% din timpul normal de muncă, cele din activităţile de cercetare, explorare, exploatare şi prelucrare a materiilor prime nucleare, zona I şi II de expunere la radiaţii, cele din aviaţia civilă pentru o parte a personalului navigant şi cele din activitatea artistică desfăşurată în locuri periculoase (acrobat, dresor etc.). La rândul lor, locurile de muncă în condiţii *deosebite* sunt acele locuri care, permanent sau în anumite perioade, pot afecta esenţial capacitatea de muncă din cauza gradului mare de expunere la risc.

Toate aceste măsuri de viitor, care – conform opiniei specialiştilor – vor fi puse în aplicare începând abia cu anul 2000, nu pot suplini deficienţele din prezent, legate mai ales de incapacitatea pensiilor de a acoperi creşterea peste măsură a costului bunurilor şi serviciilor. Studiile întreprinse recent de sociologi au arătat că pensionarii şi familiile de pensionari de asigurări sociale se numără printre categoriile sociale cele mai sărace din România. Aria cu impactul cel mai puternic asupra acestei categorii este cea a veniturilor, raportul între nivelul acestor venituri şi nivelul cheltuielilor oferind cea mai sintetică măsură a sărăciei cu care se confruntă pensionarii şi familiile de pensionari. În perioada 1991–1996, de exemplu, scăderea nivelului real al pensiilor de asigurări sociale a fost mult mai accentuată decât scăderea veniturilor salariale, în aşa fel încât raportul dintre mărimea pensiilor şi salariul mediu net s-a diminuat, arătând faptul că între nivelul de trai asigurat din pensii şi cel realizat din salarii, există o mare diferenţă. În acest sens, dinamica nivelului real al pensiilor, în raport cu anul 1990, calculată de către Ministerul Muncii şi Protecţiei Sociale, a fost următoarea (vezi tabelul 5):

Tabelul 5

Dinamica nivelului real al pensiilor în perioada 1991-1996, comparativ cu anul 1990

	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Pensia medie de asigurări sociale de stat	80	67	58	55	59	61
- cu vechime integrală	70	62	54	52	56	58
Pensia medie de asigurări sociale pentru agricultori	38	20	24	33	32	38

(Sursa: Ministerul Muncii şi Protecţiei Sociale)

Cel mai scăzut nivel a caracterizat pensiile agricultorilor a căror pensie medie reprezenta în decembrie 1996 numai o cincime (21%) din pensia medie din sistemul asigurărilor sociale de stat şi numai 8% din salariul mediu net.

Tabelul 6

Raportul între nivelul pensiilor şi salariul mediu net în perioada 1994-1996, comparativ cu anul 1990

	oct. 1990	1994	1995	1996
Pensia medie de asigurări sociale de stat	45	43	40	38
– vechime integrală	60	54	50	49
– vechime incompletă	35	35	33	31
– invaliditate de gradul II	39	36	34	33
Pensia medie de asigurări sociale pentru agricultori	14	9	9	8

(Sursa: Comisia Naţională de Statistică)

Scăderea puterii de cumpărare a pensiilor s-a datorat, în cea mai mare măsură, creşterii mari a numărului de pensionari, considerată de către unii analişti ca o formă de „şomaj mascat" şi care în unele ţări din Vest este denumită „pensionare anticipată". Astfel, conform Ministerului Muncii şi Protecţiei Sociale, numărul persoanelor care beneficiază de pensii (de toate categoriile, inclusiv pensiile de

urmaş) a crescut, numai în sistemul de asigurări sociale de stat, de la aproximativ 2,1 milioane în anul 1989, la aproape 4 milioane în decembrie 1997, ceea ce înseamnă o creştere de aproape 50%. O asemenea creştere a determinat diminuarea gradului de protecţie socială asigurată de veniturile din pensii, introducând numeroase elemente de inechitate şi prin includerea în sistemul asigurărilor sociale de stat, a pensionarilor proveniţi din sisteme diferite (de exemplu, a cooperatorilor, cultelor, uniunilor de creaţie) şi prin promovarea repetată a pensionării anticipate, care a pus în sarcina sistemului menţionat şi persoane relativ tinere, în stare de a se întreţine prin muncă. Efect direct al scăderii nivelului real al veniturilor din pensii, acestea nu mai pot acoperi, în majoritatea familiilor de pensionari, nici minimul necesar. Calculele efectuate de cercetătorii de la Institutul de Cercetări pentru Calitatea Vieţii au evidenţiat, de exemplu, faptul că acoperirea cheltuielilor din familiile de pensionari, mai ales a celor din mediul rural, se face numai într-o proporţie de 50% din pensii. Restul de cheltuieli se acoperă din alte resurse, în mediul rural acestea constituindu-le produsele agroalimentare obţinute din producţia proprie. Totuşi, datorită faptului că în cea mai mare parte din gospodăriile rurale româneşti se practică o agricultură de subzistenţă, ineficientă, veniturile care suplinesc pensiile sunt foarte mici. Pentru a soluţiona această problemă, conform Hotărârii Guvernamentale nr. 3/1997, agenţii economici din agricultură şi industria alimentară care produc, industrializează şi comercializează diferite mărfuri, au fost obligaţi să plătească pentru formarea fondului de pensii ale ţăranilor circa 2 până la 4% din cifra lunară de afaceri. Ulterior, ţinând seama de faptul că, o dată cu această obligaţie, agenţii economici menţionaţi au ridicat preţurile produsului finit cu aproximativ 10%, Ministerul Agriculturii a iniţiat un act normativ prin care a propus ca taxa pentru pensii să se reducă până la 0,2 – 0,4% şi să fie plătită de către toţi agenţii economici, indiferent de profilul activităţii lor. S-a sperat, în acest mod, ca preţurile produselor alimentare să scadă cu 9%, iar taxa pentru fondul pensiei ţăranilor să fie repartizată în mod echitabil între diferiţi agenţi economici, nu numai între cei care se ocupă de producerea, industrializarea şi comercializarea mărfurilor cu profil agroalimentar. Dincolo de aceste măsuri, numărul agenţilor economici care nu-şi achită obligaţiile privind impozitul datorat bugetului asigurărilor sociale de stat este, încă, foarte mare, iar Ministerul Finanţelor nu are capacitatea de a colecta de la fiecare sumele datorate.

În celelalte cazuri de pensionari sau familii de pensionari, protecţia socială asigurată de veniturile din pensii se situează sub minimul necesar. În luna iunie 1996, de exemplu, comparaţia între nivelul pensiilor şi cheltuielile de consum minim necesare ale pensionarilor arăta următoarele[*]:

a. aproximativ o cincime din pensionarii de asigurări sociale de stat aveau un nivel al pensiilor inferioare minimului. În cazurile persoanelor cu pensie de urmaş, ponderea acestor pensii depăşea 90%, iar pensiile majorităţii pensionarilor cu

[*] *Raportul Naţional al Dezvoltării Umane. România 1997*, Bucureşti, Editura Expert, 1997, p. 42–44.

vechime incompletă şi de invaliditate depăşeau cu un procent infim cheltuielile minime necesare;

b. pensiile agricultorilor acopereau cheltuielile minime numai în proporţie de 40% la vechime completă şi doar 25% la vechime incompletă.

În ultimii doi ani, indexarea şi compensarea periodică a pensiilor au vizat, în primul rând, o mai bună protecţie socială pentru vârstnicii cu pensii mici, pentru atenuarea scăderii prea drastice a nivelului real al acestora. Stabilirea unor procente diferenţiate de majorare a pensiilor nominale, la fel ca şi fixarea unor niveluri minime pentru fiecare tip de pensie au avut în vedere un scop similar. Ca efect, s-a produs însă o puternică egalizare în cadrul fiecărui tip de pensie şi, respectiv, o comasare a pensionarilor în zona pensiilor mici şi foarte mici. Astfel, în luna decembrie 1996, pensia medie pentru vechime integrală reprezenta numai 55% din nivelul realizat în octombrie 1990, în timp ce pensia minimă pentru vechime integrală deţinea 76% din acelaşi nivel. Această tendinţă de egalizare a pensiilor – apreciază specialiştii de la Institutul de Cercetări pentru Calitatea Vieţii – este profund inechitabilă, deoarece afectează în acest mod, nivelul calităţii vieţii acelor persoane vârstnice care au avut o ocupaţie importantă din punct de vedere social şi nu mai au capacitatea, astăzi, de a-şi ameliora prin eforturi proprii resursele de trai. Pentru această categorie de pensionari, la fel ca şi pentru toţi pensionarii de altfel, accesul limitat la bunuri, dar şi la servicii, în special la cele care se ocupă de ocrotirea sănătăţii, reprezintă o altă formă generatoare de inechitate socială, care discriminează pe vârstnici de membrii activi ai societăţii în ceea ce priveşte nivelul de trai.

Din punct de vedere al nivelului extrem de scăzut al veniturilor, cele mai vulnerabile grupe de vârstnici sunt următoarele:

a. bătrânii nedeplasabili, caracterizaţi de stări de invaliditate sau de handicap;

b. bătrânii care nu au nici un fel de susţinător legal sau au fost abandonaţi de copii şi de rudele lor;

c. femeile vârstnice care nu au prestat activităţi profesionale în timpul vieţii lor active, deoarece au fost casnice, şi nu au nici un venit, nici măcar pensie de urmaş din partea soţului;

d. ţăranii vârstnici care au activat un număr mic de ani în fostele unităţi agricole, la fel ca şi ţăranii din majoritatea zonelor necooperativizate care se întreţin numai din resurse proprii etc.

Pentru o mare parte dintre vârstnicii fără venituri sau cu venituri mici şi foarte mici, sursele cele mai importante de ajutor sunt următoarele: – *venituri obţinute din agricultură, 29%; – activităţi meşteşugăreşti, 11,5%; – ajutorul copiilor (sau altor rude), 14,5%; – ajutor ocazional din partea unor persoane străine, 16%; – comerţ, 3%*[*].

O cercetare efectuată de Institutul de Cercetări pentru Calitatea Vieţii, în anul 1990, şi care poate furniza o serie de comparaţii pentru perioada actuală, sublinia

[*] Hildegard Puwak, *Încetinirea reversibilităţii. Eseu-cercetare despre vârsta a treia*, Bucureşti, Edit. Expert, 1995, p. 166.

faptul că aproximativ 52% din populaţia vârstnică a ţării dispunea de un venit sigur, dar insuficient pentru asigurarea unui nivel de viaţă decent, fiind dependentă material de susţinători sau fiind nevoită să muncească, în continuare, pentru completarea resurselor necesare traiului zilnic şi circa 10% nu avea nici un fel de venituri, ca urmare a neangajării lor în producţie în cursul vieţii active[**].

În ceea ce priveşte structura bugetului de consum, ca indicator semnificativ pentru modul cum sunt utilizate veniturile de către vârstnici, aceeaşi cercetare evidenţia faptul că ponderea celor mai reprezentative cheltuieli este deţinută, cu precădere, de alimentaţie (53%),urmată de sănătate (11%) şi locuinţă (chirie – 4,3%, întreţinere – 3,3% etc.) aşa cum se poate urmări în tabelul 7.

Tabelul 7

Structura bugetului de consum al vârstnicilor

Cheltuieli medii lunare pentru:	**% din total cheltuieli**
Alimentaţie	53,0
Băuturi alcoolice	1,5
Vestimentaţie (îmbrăcăminte şi încălţăminte)	3,5
Chirie	4,3
Întreţinere	3,3
Bunuri gospodăreşti	5,5
Sănătate	11,0
Cheltuieli pentru petrecerea timpului liber	4,1
Servicii, reparaţii	5,2
Economii	7,3
Alte cheltuieli	4,3

(Sursa: Revista *„Calitatea Vieţii”*, nr. 1–2, anul 3, 1992)

Analiza făcută tuturor categoriilor de cheltuieli făcute de către vârstnici indică în continuare, o orientare generală a acestora către un consum restrictiv, în condiţiile unei scăderi permanente a puterii de cumpărare şi a unui decalaj pronunţat între venituri şi cheltuieli. În acest mod, compensaţiile şi indexările periodice nu au reuşit să asigure decât o protecţie minimală, atenuând numai parţial şi doar pe termen scurt costurile tot mai ridicate ale bunurilor şi serviciilor achiziţionate de către populaţia vârstnică.

Deşi peste jumătate din cheltuielile de consum sunt alocate de către vârstnici pentru alimente, există o inegalitate flagrantă între ei şi restul populaţiei în ceea ce priveşte cantitatea, calitatea şi structura consumului alimentar, care se situează la limitele inferioare, plasând o mare parte dintre bătrâni în zona sărăciei. Aceasta în condiţiile în care hrana pentru această categorie de populaţie ar trebui să fie superioară din punct de vedere calitativ, dată fiind importanţa ei pentru menţinerea sănătăţii.

[**] Camelia Gheorghe, Hildegard Puwak, Mariana Stanciu, *Elemente ale modului şi stilului de viaţă a populaţiei vârstnice sub impactul tranziţiei la economia de piaţă în România*, în revista „Calitatea Vieţii”, nr. 1–2, anul 3, 1992, p. 103–112.

Evaluări mai recente ale structurii bugetului de consum comparativ cu nivelul real al veniturilor au demonstrat că există numeroase gospodării de pensionari aflate sub pragul sărăciei. Cele mai reprezentative sunt cele care cuprind agricultori pensionari şi cele care includ pensionari de asigurări sociale de stat cu pensii foarte mici. Gospodăriile de pensionari cele mai expuse riscului sărăciei sunt acelea care nu cuprind în alcătuirea lor nici un salariat sau aducător de venituri din activităţi pe cont propriu. În totalul persoanelor sărace din România, pensionarii reprezintă aproximativ un sfert (vezi tabelul 8).

Tabelul 8
Incidenţa sărăciei în gospodăriile de pensionari comparativ cu alte gospodării (%)

	Rata sărăciei	Ponderea în totalul persoanelor sărace
Total persoane din care în gospodării de:	23,25	100,0
- Salariaţi	19,25	39,20
- Ţărani	47,56	19,36
- Pensionari	***16,34***	***23,67***
- Şomeri	51,78	11
- Patroni	2,15	0,06

(Sursa: *Raportul Naţional al Dezvoltării Umane. România 1997)*

Potrivit datelor rezultate din mai multe anchete întreprinse asupra vârstnicilor, *insuficienţa veniturilor* şi *consumul restrictiv,* ca indicatori reprezentatativi pentru scăderea nivelului calităţii vieţii, reprezintă principalele motive în baza cărora membrii acestei categorii de populaţie se simt izolaţi şi marginalizaţi de către societate.

2.4. INSTITUŢIONALIZAREA PERSOANELOR VÂRSTNICE CA INDICATOR SEMNIFICATIV AL STĂRII DE ALIENARE ŞI ANOMIE CARE CARACTERIZEAZĂ BĂTRÂNII DIN ROMÂNIA, ÎN STRÂNSĂ LEGĂTURĂ CU DETERIORAREA NIVELULUI LOR DE TRAI

Exceptând inegalităţile care se manifestă între vârstnici şi restul populaţiei, în modul de distribuire a veniturilor şi în consumul de bunuri şi servicii, există o serie de inegalităţi care privesc condiţiile de locuit, accesul la servicii (servicii de ocrotire a sănătăţii, servicii culturale etc.), izolarea comunicaţională, lipsa unei asistenţe sociale active. Dincolo de starea materială precară a populaţiei vârstnice, aceasta se confruntă cu probleme acute, cum sunt: abandonul rolurilor sociale active, sănătatea deficitară, starea de singurătate, de dependenţă, sentimentul că bătrânul este, în general, o ” povară ” pentru societate etc. În raport cu toate aceste probleme, inexistenţa unui sistem instituţionalizat de sprijin şi protecţie socială, de asistenţă la domiciliu, mai ales în cazul bătrânilor abandonaţi sau nedeplasabili,

contribuie la adoptarea instituţionalizării ca soluţie de viaţă, cel mai adesea din iniţiativa copiilor sau rudelor.

Exceptând cazurile acelor vârstnici lipsiţi de orice resurse şi care se pot adresa direct pentru hrană cantinelor săracilor, organizaţiile caritabile sunt cele care sprijină material această categorie. În Bucureşti, de exemplu, organizaţia „Equilibre" a organizat, în perioada 1995 – 1997, transportul mesei de la Cantina Centrală la domiciliul persoanelor vârstnice, până când lipsa maşinilor a pus capăt acestei acţiuni generoase. În Capitală şi în alte zone ale ţării funcţionează câteva fundaţii sau organizaţii nonguvernamentale care efectuează acţiuni similare în sprijinul bătrânilor nedeplasabili. Conducerea Cantinelor pentru săraci este convinsă că un sistem instituţionalizat de servire a mesei la domiciliul bătrânilor netransportabili şi lipsiţi de resurse este extrem de necesar şi ar putea fi funcţional cu ajutorul dat de o serie de organizaţii, fundaţii sau firme. Asemenea iniţiative caritabile, care există în multe localităţi din România, sunt însă reduse ca amploare, iar sursele materiale oferite de fundaţiile de caritate sunt dificil de estimat. Dincolo de cazurile de bătrâni abandonaţi sau fără susţinători legali, sprijinul cel mai consistent îl oferă familiile vârstnicilor, care păstrează încă, în spiritul tradiţiei, grija faţă de părinţi. Există însă o tendinţă de erodare a acestei tradiţii, în condiţiile în care copiii înşişi se confruntă cu situaţii economice dificile, iar mulţi dintre ei au părăsit ţara, pentru a se stabili în străinătate.

În România există şi numeroase cazuri de familii care îşi abandonează bătrânii după ce îi deposedează de locuinţe, bunuri sau puţinele economii băneşti. Aceşti bătrâni îşi găsesc refugiul, de cele mai multe ori, în spitale. Spitalul de Bolnavi Cronici şi Geriatrie „Sf. Luca" din Bucureşti, de exemplu, se confruntă frecvent cu asemenea cazuri, 30 % din bătrânii internaţi fiind, de fapt, „cazuri sociale ", care se află în spital pentru că locuinţa le-a fost vândută şi nu mai au unde să se ducă. Mulţi din aceşti vârstnici au fost înşelaţi de copii, rude sau străini, care, după ce s-au oferit să-i îngrijească, au devenit, prin fals, proprietarii locuinţei bătrânilor, înstrăinând-o contra unor sume consistente. Aşa sublinia directorul spitalului menţionat, într-un interviu acordat unui reporter de la „România Liberă": *Umanitar, spitalele sunt obligate să rezolve aceste probleme sociale, cu toate că ele nu intră în atribuţiile lor. Ne costă prea mult sănătatea pentru a ne ocupa şi de partea socială. Personalul medical din spital trebuie să se ocupe de întocmirea unui dosar al fiecărui caz în parte, pentru a-l putea transfera într-un cămin-spital sau de bătrâni. Cei mai mulţi vârstnici rămaşi în spital sunt fără locuinţă. Acesta nu este un motiv de internare, dar, din raţiuni omeneşti, noi îi găzduim până ce se rezolvă problema lor. Există situaţii când bătrânii sunt lăsaţi direct în curtea spitalului, iar depunătorii dispar (...). Din cauze financiare, a restrângerii condiţiilor de locuit, a inegalităţii sociale, unitatea familiei româneşti a suferit mult, iar relaţiile psihoafective intrafamiliale sunt în continuă degradare. Asistăm, de fapt, la o dezangajare a familiei privind susţinerea membrilor săi vârstnici atât*

în plan afectiv, cât şi al respectului şi recunoştinţei. Familia contemporană tinde să excludă din sânul ei bătrâneţea, boala, moartea, să le instituţionalizeze, izolându-le în spitale şi cămine. Tinerii ignoră că şi acestea fac parte din viaţă, fiind componente existenţiale „obligatorii”[*].

Cazuri similare se înregistrează şi la alte spitale. La spitalul de urgenţă „Sf. Pantelimon” din Capitală există numeroşi bolnavi săraci, care dorm pe unde apucă, pe scări sau pe scaunele de pe culoare, trăind de pe o zi pe alta, din mila celorlalţi pacienţi şi a personalului medical. Mulţi dintre ei nici nu ştiu de ce se află aici, i-a adus Salvarea sau altcineva, nu au acte, bani şi nici rude. Serviciile speciale de asistenţă socială de pe lângă primării nu au nici un fel de resurse pentru a-i ajuta într-un fel, poliţia nu le poate reconstitui actele şi nici o organizaţie caritabilă nu le-a sesizat până acum situaţia, pentru a interveni în sprijinul lor. Deşi ei nu sunt propriu-zis instituţionalizaţi, se află într-o situaţie de instituţionalizare „clandestină”.

O situaţie extrem de dificilă se înregistrează în căminele de bătrâni, unde nu există decât resurse modice pentru a face faţă trebuinţelor de îngrijire a bătrânilor. Nu de puţine ori, aceste instituţii au trebuit să recurgă la ajutorul unor donatori străini, care au livrat bani sau produse alimentare.

Deşi pe plan mondial, actuala tendinţă este ca instituţionalizarea să reprezinte o soluţie extremă, veritabila protecţie socială a vârstnicilor trebuind să fie asigurată la domiciliul lor, „în România, instituţionalizarea rămâne încă o soluţie necesară, atâta timp cât internarea rezolvă, în limite acceptabile, nevoia de locuinţă, de asigurare a hranei şi, în multe cazuri, conferă un sentiment de securitate”[**] bătrânilor. Pe de altă parte, în Occident, există sisteme de protecţie, care asigură ca instituţionalizarea să fie un act voluntar, realizat numai la cererea beneficiarilor. Specialiştii de acolo au avertizat asupra faptului că existenţa unor cămine pentru bătrâni, prea elegante sau prea ieftine ar putea tenta familiile să-şi abandoneze bătrânii în astfel de aşezăminte. O asemenea tentaţie a fost denumită de către medicii francezi „efect pervers al gratuităţii”. În Franţa, de altfel, există chiar un serviciu special de adopţii pentru vârstnici, la fel ca şi pentru copii. La acest serviciu îşi pot depune cereri atât bătrânii singuri, care au nevoie de îngrijire şi protecţie, cât şi familiile care doresc să-i ia în îngrijire şi care primesc, în acest scop, o subvenţie băneasc din partea statului. În acest mod, se pot rezolva, deopotrivă, probleme susţinerii afective, integrarea vârstnicului în familie şi întreţinerea sa materială. Aşa cum subliniază experţii, mult mai costisitoare şi mai puţin profitabilă din punct de vedere social şi afectiv este soluţia instituţionalizării, în prezent, în întreaga lume, obiectivul principal în acest domeniu reprezentându-l găsirea unor forme alternative.

[*] Raluca Tohăneanu, *Vârstnici aruncaţi din maşini în curtea spitalului*, în „România Liberă”, Sâmbătă, 20 decembrie, 1997, p. 10.

[**] *Raportul Naţional al Dezvoltării Umane*. *România 1997*, edit. cit., p. 61

Una dintre aceaste forme este *centrul de zi*, unde bătrânul îşi petrece dimineaţa, iar după-amiaza este readus în cadrul familiei. O asemenea formă a fost înfiinţată, pentru prima dată, în România la Cluj, în cadrul unui proiect realizat prin colaborarea Societăţii Medicilor de Medicină Generală, Asociaţiei Române de Nursing şi a secţiei de Asistenţă Socială a Universităţii „Babeş-Bolyai", cu sprijinul unor medici, psihologi şi asistente medicale ori sociale. Funcţionând pe bază de voluntariat şi fiind finanţat de Institutul "Open Society" din New York, *Centrul de Zi pentru Vârstnici* din Cluj oferă servicii gratuite vârstnicilor, diagnostic, tratament, îngrijire, apărare a intereselor şi drepturilor lor sociale, culturale şi politice. Centrul mai dispune de o serie de servicii, printre care un centru de închirieri pentru cărucioare pe rotile, cadre de mers sau cârje metalice, un compartiment de gestionare şi distribuire a donaţiilor, o cantină pentru masa de prânz şi un serviciu de gimnastică medicală şi recuperatorie.

Deşi puţine ca număr, iniţiative asemănătoare în sprijinul persoanelor de vârsta a treia au fost dezvoltate în mai multe localităţi din România, de către mai multe fundaţii care şi-au propus ca obiective principale: dezinstituţionalizarea sau semiinstituţionalizarea bătrânilor, protecţia, recuperarea şi integrarea lor socială, restituirea sentimentului lor de demnitate. Fundaţia umanitară „Centrum" din Bucureşti, care a început să funcţioneze de curând în Bucureşti, şi-a propus, de exemplu, următoarele obiective de viitor:

(a) crearea de campusuri speciale pentru vârstnici, dotate cu hoteluri, magazine, spaţii de producţie şi de creaţie, policlinici, parcuri de agrement, lăcaşuri de cult, în vederea garantării unui trai decent şi liber şi a unei activităţi reconfortante;

(b) constituirea de fonduri băneşti, de întrajutorare şi gospodărire în vederea rezolvării problemelor materiale dificile ale bătrânilor defavorizaţi;

(c) organizarea, până la intrarea în faza finală a campusurilor, a unei reţele de distribuire a produselor alimentare la domiciliul vârstnicilor, la preţuri accesibile, non-profit.

În ce măsură toate aceste acţiuni şi iniţiative cu caracter nonguvernamental reuşesc să asigure o veritabilă asistenţă şi protecţie socială bătrânilor este o problemă la care pot răspunde numai informaţiile rezultate din cercetări evaluative, care n-au fost întreprinse, până acum, în România. Până atunci, aceste acţiuni sunt singurele care par să facă ceva pentru ameliorarea situaţiei vârstnicilor, care nu este caracterizată doar de aspecte economice negative, ci şi de numeroase aspecte de discriminare şi segregare socială, care întăresc sentimentele de frustrare, alienare şi anomie ale acestei categorii de populaţie pentru care timpul este ireversibil.

POPULAȚIA ROMÂNIEI DUPĂ NAȚIONALITATE ŞI RELIGIE. DEMOGRAFIE REGIONALĂ ŞI DIFERENȚIALĂ

Adhortatio

ACAD. VLADIMIR TREBICI

România anului 1998 prezintă aspecte care invită pe cei ce lucrează în domeniul ştiinţelor sociale la reflecţie, la evaluarea tendinţelor şi la estimarea evoluţiei viitoare. La 80 de ani de la Unirea cea Mare (1 decembrie 1918) şi după scurgerea a opt ani din perioada de tranziţie, un examen se impune pentru a delimita cu claritate influenţa forţelor ce acţionează pe termen lung («la longue durée») de influenţa factorilor pe termen scurt („conjunctura"). Exerciţiul este util disciplinelor celor mai vizate: istoria, geografia, economia, sociologia, psihologia socială şi demografia. Sunt invitate să participe, într-o optică nouă, cu aparat conceptual şi metodologic modernizat, biologia şi antropologia. Miza ştiinţifică este importantă: analiza societăţii româneşti, atât la nivel global, cât şi la cel al componentelor sale: populaţia, societatea, economia, mediul înconjurător, pentru a ne mărgini la sistemele principale.

Un asemenea examen, întreprins de pe poziţiile demografiei[1], a permis identificarea unor zone tematice, în strânsă legătură cu realitatea social-economică, vădind insuficienta lor acoperire şi lipsa unui autentic spirit multi şi interdisciplinar.

O concluzie este şi faptul că, în cea mai mare parte, ştiinţele sociale sunt lipsite de finalitate practică. Mai exact, contribuţia lor la elaborarea şi traducerea în viaţă a strategiilor dezvoltării social-economice este redusă.

La o privire generală, aspectele cele mai importante, unele având caracter de problemă, ar fi următoarele:

1. Populaţia României scade numeric, începând cu anul 1990, datorită soldului negativ al migraţiei internaţionale şi excedentului negativ al mişcării naturale. În acest proces, se constată scăderea sistematică a fertilităţii, nivelul acesteia situându-se sub pragul de înlocuire a generaţiilor. Caracteristicile calitative se înrăutăţesc: indicii somatometrici ai populaţiei se deteriorează, calitatea produsului de concepţie şi a nou-născutului înregistrează tendinţe negative.

Tipul („pattern"-ul) de mortalitate al populaţiei României o apropie de ţările în curs de dezvoltare. Constatarea, făcută de eminenţi oameni de ştiinţă – biologi,

[1] V. Trebici, I. Berevoescu. *Demografia românească (1990-1997),* Centrul de Cercetări Demografice al Academiei Române, 1997.

„**Revista Română de Sociologie",** serie nouă, anul IX, nr. 1–2, p. 107–113, Bucureşti, 1998

medici – este gravă: *potențialul biologic al poporului român se deteriorează.* Situația a fost semnalată încă în perioada interbelică (Iuliu Moldovan, Gheorghe Banu, Sabin Manuila) şi reținută de sociologi şi economişti (D. Gusti, V. Madgearu, A. Golopenția).

Cauzele sunt numeroase: sanitare, economice, sociale. Aici rolul biologiei şi antropologiei, cu orientare socială, devine foarte important.

2. Populația României continuă să aibă o problemă a minorităților naționale. La recensământul din 1992 s-au înregistrat 2 400 000 persoane aparținând minorităților naționale (10,5% din populația totală). La aceeaşi dată confesiunile, altele decât cea ortodoxă, aveau un număr de 3 000 000 de credincioşi (13,2% din populația totală). Problema a apărut o dată cu Unirea din 1918, când au revenit la Patria-Mamă Transilvania, Banatul, Crişana-Maramureş, Basarabia şi Bucovina (294 049 kmp). Astăzi, în noile condiții geopolitice, România (238 391 kmp) are de făcut față unor aspecte noi. În plus, fenomenul religios în perioada de tranziție capătă noi dimensiuni.

3. Disparitățile regionale, în plan economic, cultural, etnic şi confesional, se impun tot mai categoric atenției ştiințelor sociale. Studiile apărute în 1997 *Carta Verde* şi *Profiluri*, la a căror elaborare au luat parte eminenți oameni de ştiință, ne dezvăluie aspecte insuficient studiate în trecut. Sunt propuse opt macroregiuni, identificându-se totodată arii cu probleme, menite să fundamenteze măsurile de politică a dezvoltării regionale. De cel mai mare interes sunt *euroregiunile* (Carpatică, a Dunării-Tisei-Mureşului, a Prutului de Sus şi a Dunării de Jos).

O problemă particulară este cea a disparităților dintre regiunile intracarpatice (Transilvania, Banatul, Crişana-Maramureş) şi cele extracarpatice (Oltenia, Muntenia, Dobrogea şi Moldova), dar şi a disparităților în cadrul fiecărei macroregiuni (sau provincii) între mediile urban şi rural. Cu prilejul celei de-a 80-a aniversări a Marii Uniri se vor elabora – sperăm – studii care să analizeze aceste disparități şi să le explice, inclusiv în planul cultural şi al mentalităților. O întrebare tulburătoare este aceea a adâncirii acestor disparități şi a consecințelor.

4. În condițiile în care potențialul biologic se degradează, structura demografică se modifică profund (îmbătrânirea demografică), repartiția populației după religie şi naționalități se schimbă – şi se va schimba semnificativ – repartiția teritorială va face obiectul unor politici active, au apărut două idei noi:

a. *securitatea* demografică a României, incluzând aspecte geopolitice şi geostrategice;

b. *calitatea capitalului uman.*

În cadrul eforturilor pentru îmbunătățirea caracteristicilor calitative, rolul cel mai important revine *investițiilor în capitalul uman*. Problema, tratată altădată fragmentar şi superficial („stocul de învățământ" şi „stocul de sănătate"), se cere analizată cu concepte şi metode moderne (G.S. Becker, Editura Dennison). *Politica învățământului şi politica sanitară vor beneficia considerabil de pe urma rezultatelor cercetărilor privind capitalul uman.*

PRIORITĂȚI ȘI SECVENȚE

Cele mai sus arătate reprezintă punctul de vedere al unui demograf: mai precis, percepția unui demograf care este preocupat de partea ce-i revine. Or, problematica amintită nu poate fi decât un *condominium* al mai multor științe sociale. Dacă sub raportul capacității de a elabora sinteze și de a formula teorii explicative se poate discuta – pentru moment discuția ni se pare oțioasă – în schimb două principii metodologice ni se par indiscutabile:

1. Ordinea firească este cea care pornește de la *descriere,* trece la *analiză* (în care locul central îl are analiza cauzală), ajunge la *sinteză* și sfârșește apoi cu *prospective.* Ordinea poate fi reluată, mai mult, ea trebuie reluată. Pentru demografie este important să stabilească faza la care ea participă, care sunt posibilitățile ei, care este „produsul final" pe care îl livrează părtașilor la „condominium". Ea poate acoperi faza de descriere și să se angajeze în prima etapă a analizei. Dar participă și la celelalte faze, primatul fiind însă asigurat de alte științe.

2. Condiția *sine qua non* pentru întregul demers este însă *baza statistică,* căreia, acum și în viitor, trebuie să i se acorde cea mai mare importanță.

Pentru științele sociale – sau, pentru cele mai multe din ele – informația este colectată și prelucrată primar de organul central de statistică, în speță, de Comisia Națională pentru Statistică. Recensământul populației – „rege" al statisticii populației – este și va rămâne încă multă vreme sursa principală de informații privind efectivele numerice și structurile demografice, sociale, educaționale, economice etc. ale populației. Iată de ce științele sociale, cercetătorii, opinia publică, au tot interesul ca metodele de culegere, stocare și prelucrare a informației să fie permanent îmbogățite și îmbunătățite. Dialogul între *beneficiar și producător*, în ambele sensuri, trebuie să devină o modalitate de colaborare.

Extinderea anchetelor prin sondaj, fenomen îmbucurător, are, în mare măsură, un caracter complementar față de informația statistică oficială.

Față de temele prioritare de mai sus, demografia va participa, în proporție diferită, la elaborarea lor. Preferința ei se îndreaptă spre două din acestea, de care va fi vorba în continuare.

Cu riscul de a deveni dezagreabili cu obstinația sfatului nostru, vom repeta: orice studiu întreprins de oricare din științele sociale, mai ales dacă el este la scară națională, trebuie să înceapă cu *descrierea statistică și demografică.*

În felul acesta se asigură o bună bază de pornire, se evită paralelismele, se aplică uniform conceptele și metodele.

Cercetarea științifică devine tot mai mult instituționalizată, cel puțin pentru științele sociale. Existența Centrului de Cercetări Demografice al Academiei Române (1995) permite o mai bună coordonare în domeniul cercetărilor privind populația, în sensul unei consultări colegiale și a unei cooperări care să economisească eforturile.

POPULAȚIA DUPĂ NAȚIONALITATE ŞI RELIGIE

Temă prioritară pentru demografi şi statisticieni – de la dr. Sabin Manuila şi Anton Golopenția – structura populației României după *naționalitate*, studiul ei a fost înlesnit de faptul că la toate recensământurile de populație a figurat caracteristica „naționalitatea" (în 1930, „neamul") care, la prelucrare, a fost asociată cu alte caracteristici, permițând astfel descrieri şi analize ample. Exemple clasice sunt studiile dr. Sabin Manuila[2] şi Anton Golopenția[3]. Recensământul populației şi locuințelor din 1992 a asigurat o informație mai bogată; grație mijloacelor informatice moderne, prelucrarea a permis *clasificări combinate*, unele din ele fiind publicate în lucrările Comisiei Naționale pentru Statistică. Dacă cercetătorii le-au folosit până acum în mai mică măsură, în schimb s-a remarcat o tendință nouă: s-au efectuat anchete în rândul unor etnii (romii, de pildă), s-au inițiat studii privind relațiile interetnice, publicate în „Sociologie românească" (din 1996 „Revista Română de Sociologie"), în „Revista de Cercetări Sociale", în „Psihologie" (revista Institutului Național de Informații), „Mass media".

Pe de altă parte datele privind naționalitățile sunt folosite în discursul politic, sunt prelucrate în publicații străine, parțial cunoscute în țară.

Cât priveşte religiile, recensământul populației şi locuințelor din 1992 a adus informații deosebit de importante. Amintim că în programul recensământurilor din 1948, 1956, 1966 şi 1977, religia nu a mai fost înregistrată. Singura sursă rămânea recensământul populației din 1930, informații sporadice publicate de unele culte – cele mai multe, în străinătate –, informații fragmentare oferite de Secretariatul de Stat pentru Culte. Studii de istorie, filosofie sau sociologie a religiilor nici vorbă, cu excepția celor scrise de pe pozițiile ateismului comunist.

Or, recensământul din 1992, reînnodând tradiția cu cel din 1930, a asigurat o cantitate impresionantă de informații privind religia. Chiar şi datele preliminare, publicate în 1992, ne-au oferit un tablou al structurii confesionale a populației României, care a atras atenția analiştilor, reprezentanților cultelor religioase, opiniei publice. Valorificarea însă a fost modestă: singurul material publicat a fost al semnatarului acestor rânduri[4]. Anterior, acelaşi autor a publicat ceva în legătură cu Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți şi importanța sa ecumenică, mai curând o evocare sentimentală din partea unui fost student al acestei facultății.

Abia publicarea datelor definitive ale recensământului într-un volum separat[5] a putut arăta bogăția informațiilor privind religiile. Precedat de un studiu

[2] Dr. Sabin Manuila, *Studiu etnografic asupra populației României*, Editura Institutului Central de Statistică, Bucureşti, 1940.

[3] Anton Golopenția, *Populația teritoriilor româneşti desprinse în 1940*, în „Geopolitica şi Geoistoria", an. I, nr. 1, sept. 1941.

[4] V. Trebici, *Populația României şi repartiția ei după religie*, în „Academica", anul II, nr. 11(23), septembrie 1992.

[5] *Recensământul populației şi locuințelor din 7 ianuarie 1992. Structura etnică şi confesională a populației.* Comisia Națională pentru Statistică, Bucureşti,1995.

introductiv, volumul prezenta repartiția populației după religie (şi naționalitate) într-o gamă variată de clasificări: după vârstă şi sex, pe mediile urban şi rural, pe județe, după nivelul de instruire, după criteriul economic (populația activă); mai mult, grație înregistrării retrospective a fertilității cohortelor de femei şi a promoțiilor de căsătorii, s-au putut afla – în premieră – aspecte în legătură cu fertilitatea pe naționalități şi religii. Cercetătorii s-au aflat în fața unui adevărat Eldorado; totuşi, nici acum valorificarea informațiilor prin studii şi analize nu a fost prea activă. Acelaşi autor a publicat în „Sociologie românească" (din 1996, „Revista Română de Sociologie") şi în „Revista de Cercetări Sociale" câteva materiale (*Populația României după religie, Profiluri demografice, Scurt istoric al minorităților naționale şi al religiilor din România*), înmănunchiate într-un volum[6].

În schimb, s-au inițiat anchete şi studii privind fenomenul religios în România, efectuate de institute, catedre universitare, cercetători. În general, apariția interesului pentru cunoaşterea fenomenului religios în perioada 1990–1997 este semnificativă şi ar merita un studiu aparte. Variabila „religia" este tot mai mult solicitată ca variabilă explicativă în teoriile şi modelele pe care ni le propun psihologia socială, sociologia şi demografia diferențială. Ea nu ar trebui să lipsească nici din teoriile economice, dacă ne gândim la studiul clasic al economistului şi sociologului german Max Weber (1856–1920), intitulat *Etica protestantă şi capitalismul în Germania*, şi care pune în evidență raportul dintre economie şi religie.

Câteva studii privind fenomenul religios în România, publicate în reviste de specialitate, ne informează că unele din ele sunt inițiate de catedra de sociologie de la Facultatea de Sociologie, Psihologie şi Pedagogie a Universității din Bucureşti. Aflăm de asemenea că în cadrul Institutului de Sociologie al Academiei Române ființează „Grupul de sociologia religiilor". Este de presupus că şi la alte institute de cercetări, la alte universități există asemenea preocupări.

Din ceea ce s-a publicat până în prezent (iunie 1998) semnalăm volumul *Atlasul religiilor şi al monumentelor istorice religioase din România*[7]. Autorul este sociolog, dar având şi pregătire universitară istorică şi juridică. Volumul a încorporat o mare cantitate de muncă; informațiile au fost culese, în mare parte, în urma deplasărilor pe teren, a cercetărilor arhivelor şi evidențelor ținute de diferite culte din România, a lămuririlor primite de la Secretariatul de Stat pentru Culte.

Partea I, „Cultele şi credințele religioase din România" (103 p.) cuprinde informații istorice referitoare la un număr de 14 culte, apoi informații succinte relativ la „Credințe care au fost interzise în România", la „Credințe răspândite în

[6] V. Trebici, *Demografie contemporană,* Academia Română. Centrul de Cercetări Demografice. Centrul de Informare şi Documentare Economică, Bucureşti, 1995.

[7] Dr. Constantin Cuciuc. *Atlasul religiilor şi al monumentelor istorice religioase din România.* Consilier editorial Constantin Dupu, cuvânt înainte de dr. Ion Popescu, preşedintele Băncii Internaționale a Religiilor, prefață de prof. dr. Ioan Drăgan, directorul Institutului de Sociologie al Academiei Române, Editura Gnosis, Bucureşti, 1996 (Copyright, 1997), 322 pag.

România după 1989" şi la „Asociaţiile religioase". Urmează traducerea textului în limba engleză. Partea a II-a, „Răspândirea teritorială (în judeţe şi localităţi) a comunităţilor religioase, mănăstiri, monumente religioase cu valoare istorică şi de artă" (133 p.), cu hărţi realizate foarte reuşit, şi bibliografie selectată. Din punctul de vedere al demografului, interesează prima parte, mai ales istoricul diferitelor culte din România. Autorul mărturiseşte că munca este în plină desfăşurare şi că sugestiile şi observaţiile vor fi utile. Din păcate, până în prezent nu cunoaştem să se fi publicat recenzii şi cronici la această lucrare meritorie. Declararea lucrării de către entuziastul prefaţator (I. Drăgan) drept „Primul Atlas sociologic al religiilor din România" este deplasată şi fără acoperire; nici autorul lucrării *Atlasul religiilor şi al monumentelor istorice religioase din România* nu a emis o asemenea pretenţie. Drumul până la un „atlas sociologic al religiilor" este lung.

Să revenim la concepţia noastră, mărginită la „demografia regională şi diferenţială" şi să formulăm ideile de bază.

1. Fiind în cea mai mare parte o *descriere statistică,* forma ei va fi cea *tabelară,* iar modalităţile folosite sunt:

a. nivelul naţional: repartiţia populaţiei României după naţionalitate şi religie, sincronic şi diacronic;

b. nivelul regional: clasificarea pe provincii istorice, pe judeţe şi grupe de judeţe, pe urban şi rural;

c. dubla clasificare după naţionalitate şi religie pe fiecare judeţ („profile").

2. Din datele şi informaţiile cunoscute până în prezent vor fi formulate ipoteze ce se cer testate:

a. naţionalitatea şi religia se corelează cu fertilitatea şi familia;

b. nivelul de instruire variază pe naţionalităţi şi religii, fiind influenţat de alţi factori;

c. fertilitatea este influenţată de religie, ceea ce face obligatorie cunoaşterea *doctrinei* fiecărei religii („mărturisirea de credinţă" sau „confesiunea"). Mai corect, trebuie cunoscută doctrina în raport cu: familia, constituirea ei (căsătoria), disoluţia ei (divorţul); planificarea familială: atitudinea faţă de contracepţie şi avort; rolul sexelor în familie, educaţia copiilor;

d. mortalitatea este asociată cu naţionalitatea şi religia; acest lucru este evidenţiat teritorial prin indici precum mortalitatea infantilă şi speranţa de viaţă la naştere (pe judeţe);

e. structura pe sexe şi vârstă variază de la o naţionalitate la alta; gradul de *îmbătrânire demografică* are o amplitudine semnificativă.

Explicaţia este oferită doar parţial de factorii demografici (fertilitate, mortalitate şi migraţie);

f. o ipoteză ar fi aceea dacă *tranziţia demografică* în România are particularităţi după naţionalitate. Reconstituirea seriilor statistice pe regiunile extracarpatice şi intracarpatice ar fi un indiciu general în privinţa existenţei unor asemenea diferenţe.

Reamintim că demersul demografic este posibil – dar şi condiționat – datorită rezultatelor recensământurilor populației, mai ales, ale celui din 1992.

Chiar din acest stadiu, demografia este obligată să facă recurs la *istorie*, la istoria naționalităților şi religiilor în România, în special. Aici literatura este relativ bogată. Cât priveşte apelul la teorii care să aibă în vedere în mod expres variabila „religie", literatura noastră se află la primii paşi.

Reuşita demersului statistic-demografic ar fi o premisă favorabilă pentru demersul sociologic şi pentru mult râvnitul „Atlas sociologic al religiilor". Acesta însă va trebui precedat de un „Atlas social", proiectat în urmă cu decenii de profesorul D. Gusti şi A. Golopenția. Dintre toate „atlasele", cele mai avansate sunt cele lingvistice şi etnografice; sunt informații în legătură cu un „atlas antropologic". Există şanse şi pentru un „atlas demografic". Toate acestea subliniază, încă odată, cât de importantă este „analiza regională", acum şi în viitor.

Reamintim: demografia acordă un interes prioritar evidențierii comportamentelor demografice în a căror explicare religia apare ca o variabilă foarte importantă.

Față de sociologia religiei, locul demografiei este modest, dar onorabil. Această impresie ne este întărită de lectura cărții clasice a lui Joachim Wach *Sociologia religiei*, astăzi disponibilă şi în versiunea românească (Traducere de Florin Iorga, Studiu introductiv de Nicu Gavriluță, Polirom, Iaşi, 1997). Chiar din admirabilul studiu introductiv, se poate vedea anvergura sociologiei religiei, conceptualizarea şi metodologia ei, tematica. Demografia rămâne, totuşi, în ciuda rolului ei modest, o secvență indispensabilă pentru sociologia religiei, o etapă în „amonte".